KUNOVSKA LEGENDA

MUJO TRAKO

UNIVERZITET U SARAJEVU
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
S A R A J E V O

Primljeno:			
Org. jed.	Broj	Prilog	Vrijednost
	795		

KUNOVSKA LEGENDA

IZDAVAČ: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZA IZDAVAČA: Prof. dr. Smail Čekić

RECENZENT: Dr. Bećir Macić

LEKTOR: Samija Rizvanović

DTP: Anel Grabovica

ŠTAMPA: "Štamparija FOJNICA" d.o.o. Fojnica

ZA ŠTAMPARIJU: Šehzija Buljina

TIRAŽ: 200

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

908(497.6Kunovo)(092)
355.012(497.6Kunovo)"1992/1995"(092)

TRAKO, Mujo
Kunovska legenda / Mujo Trako. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2009. - 181 str. : ilustr. ; 24 cm

Bilješka o piscu: str 178

ISBN 978-9958-740-58-9

COBISS.BH-ID 17726470

Mujo Trako

KUNOVSKA LEGENDA

Sarajevo, 2009.

PREDGOVOR

Knjiga »Kunovska legenda« je lična ispovijest i dramatična priča o zlodjelima koja su počinjena u fočanskom kraju za vrijeme Drugog svjetskog rata. Centar zbivanja je porodica Trako i selo Kunovo koje je doživjelo tragičnu sudbinu ostavši bez svojih žitelja nakon četničkih kontinuiranih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Sakupljajući dokumentaciju i kazivanja sudionika zbivanja, uglavnom svojih rođaka, i konsultujući određenu arhivsku građu i literaturu, autor knjige Mujo Trako, inače učesnik NOR-a i penzionisani pravnik, je opisao svoju životnu priču i pojedinačne priče svoje porodice napravivši svojevrstan rodoslov porodice Trako, sačinivši razgranato porodično stablo u koje je ugradio tragične sudbine i golgotu svojih rođaka i njihovih potomaka.

U prvom dijelu knjige autor govori o svom selu Kunovu, zatim plemenu Trako, kataklizmi koja ga je zadesila, odiseji i kraju Kunovske legende. Ovaj dio završava sa popisom žrtava zločina u džematu Vikoč.

Ono što daje posebnu vrijednost ovoj knjizi je spisak žrtava zločina genocida koje su počinili četnici Draže Mihailovića u opštini Foča u periodu 1941 – 1945. godine, izrađen prema dokumentima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Bosnu i Hercegovinu. U drugom dijelu knjige se govori o kraju kunovskog džemata i njegovih džematlija.

Kunovo, popaljeno, srušeno i opustošeno danas više nema svojih žitelja. Većina je pobijena, a ono što se uspjelo spasiti rasuto je diljem svijeta.

Zbog doživljaja užasa koji je izvršen u fočanskom kraju, a posebno Kunovu i selima oko njega, gdje je u toku Drugog svjetskog rata, kao i u

ovom posljednjem, kada je u periodu 1992 - 1995. izvršena agresija na Bosnu i Hercegovinu, počinjen genocid nad nedužnim stanovništvom i brutalno pobijeno, zaklano na hiljade ljudi, a u ime nevinih žrtava, istine i historije koja to mora zabilježiti, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu odlučio je da objavi knjigu »Kunovska legenda«, autora Muje Trake. To je samo mali doprinos za veliki napor koji je autor uložio pripremajući ovu knjigu.

Izdavač

UVOD

Ovu moju knjigu uradio sam namjerno i smišljeno, uložio sam u njen sadržaj dosta truda, a naročito na prikupljanje građe. Knjiga je namijenjena mojoj porodičnoj lozi i nevinim žrtvama bošnjačkog življa u Završu, zločinstva četničkih zlotvora.

Knjiga, od prvog do četvrtog poglavlja, će dobro koristiti mojim bližim rođacima za vođenje evidencije o rodoslovu porodice Trako. Ovo zbog toga što se sva porodica raselila, skoro na sve kontinente. Zbog toga, ostavljam u amanet učenim Tracima, da nastave sa pisanjem rodoslova o našem plemenu. Na taj način održaćemo kontinuitet našeg plemena, porijeklom iz Kunova.

Veliku zahvalnost dugujem mojim bližnim rođacima Abdurahmanu i Džemalu, koji su mi pomogli na prikupljanju građe i sređivanju ove knjige za štampanje.

Također, veliku zahvalnost dugujem i Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, koji je prihvatio podatke navedene u mojoj knjizi o zločinima počinjenim od četničkog zlotvora na području Završa. Podaci o nevinim žrtvama na području tri džemata: Kunovo, Grdijevići i Vikoč, učinjenim za vrijeme Drugog svjetskog rata, tačni su 95%, a podaci o etničkom čišćenju sa tih područja 90%.

Velika je zasluga Instituta za njegov rad i zalaganje, što je prikupio i sredio podatke o zločinima sa područja naše države. Ovo zbog toga, da se prikupe svi podaci takvog sadržaja i ostave budućim naraštajima, kao svjedočanstva tih zločina. Žrtve ne možemo vratiti u žive, ali možemo ostaviti

Suftići, prema narodnom kazivanju, a i na osnovu zdrave logike, svi imaju razloge nastanka svojih toponima.

Mislim da je ovdje zanimljivo napomenuti da selo Kunovo na ondašnjem širem prostoru ima svoja tri nenaseljena imenjaka. Južno, oko dva kilometra od sela, o kojem je riječ, stoji lokalitet Kunovci, a još južnije za oko deset kilometara - lokalitet Kunovica.

A, ako čovjek dođe na Ravna groblja (Mramorje), pa ustremi svoj pogled u pravcu sjeverozapada, uočit će selo Hajljovine, takoreći nadomak Čajniča. Pored niza vrlo lijepih pejsaža, pogled ne može izbjeći šumom odjevena, sa proplancima i naseljima – kao milje - jedna planina od koje se pogled čovjeku lako ne otima. E – i ta planina je imenjak Kunova, odnosno, pravo ime joj je Kunovik.

Nanese li put namjernika u južnu Srbiju, pa svrati u Vladičin-Han i priupita za mjesto Kunovi, reći će mu da ono leži pet kilometara zapadno. Ista takva imena nose dva naselja u Makedoniji i to jedno deset kilometara južnije od Gostivara, a drugo za oko deset kilometara zapadno od Kratova.

No, o nastanku imena Kunovo, bez kategoričke tvrdnje, ja imam svoje mišljenje koje se zasniva na lingvističkoj osnovi. Naime, imenica Kunovo, potiče od riječi kleti se, zaklinjati se, odnosno kunem se. Druga i vjerovatnija mogućnost je da to ime potiče od imenice kuna (kunica). Zašto baš kuna? Narod ovoga kraja i danas kunu naziva kunica i o njoj kao dražesnoj životinjici govori i spominje je sa posebnim pijetetom...Ja pretpostavljam da su svi lokaliteti s imenom Kunovo bili posebna lovišta sa velikim bogatstvom kunama, odnosno kunicama. I dan-danas, pored prisutnosti svih vrsta dlakave divljači koja, u izuzetno povoljnim uslovima – ovdje, u velikom broju čini veliki ukras vrlo rasprostranjene flore, kunicu možemo sresti, da kažem, svugdje: pod stogom, u kolibi, u pojati, u mlinu (vodenici) i slično, a ne samo u šumi i u kršu.

Obilje arheoloških lokaliteta i pronađenih predmeta dokaz su da je Kunovo, ne samo uže područje nego i šire - bilo naseljeno ljudima još od praistorijskog perioda. O tome očito svjedoče pećinski crteži, predmeti,

ostaci građevinskih i vodoopskrbnih objekata, kako onih od neobrađenog – tako i onih od odgrađenog materijala, mnoštvo krečana (klakorina), rudokopa, troske od topljene rude, vidljivi ostaci saobraćajnica (dijelovi puta, usjeka, mostovnih kula), grobnice i nadgrobni spomenici, naselja, gradovi (utvrde) koje narod naziva gradinama, sačuvane legende - kao i obilje drugih materijalnih dokaza.

Porijeklo stanovništva

Kad upitate bilo koga Kunovca o njegovom porijeklu, bez ikakvog razmišljanja će vam odgovoriti:

- Ja sam bogumil.
- Mi smo potomci bogumila.

A, ako Kunovce upitate bilo šta u vezi prekrasnih stećaka (mramorova), kojih tu ima u izobilju, rado će vas tamo odvesti i s ushićenjem i ponosom će vam reći da su to grobovi njihovih predaka ili djedova bogumila. S užitkom i zadovoljstvom će vam pokazati jedan najveći i najljepši primjerak na nekropoli Mramorje, smješten sam, između dvije nekropole i hidže. O tom stećku (mramoru) kruži legenda koja kaže da pod njim leži kostur "našeg djeda", koji je bio velikan nad velikanima. Prema ovom stećku se i danas žitelji Kunova odnose s dubokim i posebnim poštovanjem.

Nema dvojbe, današnji žitelji sela Kunova i nekih susjednih mjesta su islamizirani bogumili. Da su ovdje prije dolaska Turaka oni naseljavali ove krajeve, pa samim tim i Kunovo, pored stećaka (mramorova) i legendi vezanih za njih, pa čak štoviše i neki sačuvani običaji – zna se da je u srednjem vijeku u Kunovu bilo središte Gosta, a ostaci hidže postoje i dandanas. U to vrijeme, tj. do dolaska Turaka – Kunovo je bilo metoh (crkveno imanje) kojim je upravljao Gost Cvjetko, čak i nekoliko godina iza turske okupacije.

Taj kunovski metoh se spominje u Kunovskom zapisu, pronađenom u borovom panju pod zemljom kojeg je sačinio kršćanski svećenik, a nastao

je poslije Gosta Cvjetka. Zapis govori protiv grada, đavola, demona i spominje 29 domaćina. To je vjerovatno prvi pisani dokumenat u kome se Kunovo spominje.

Ima nekih razmišljanja da su Turci rasformirali metoh i dali ga na upravljanje Ratku, ocu Mahmuđovu ili ga je, pak, Ratko kupio.

S obzirom na činjenicu da su tada bogumili (krstjani) listom dobrovoljno prešli na islam, nema logike da je metoh oduzet, pa je vjerovatnije da je, po odlasku Gosta Cvjetka kupljen i isprodavan od strane Ratka ostalim mještanima.

Drugi pisani dokument koji spominje Kunovo je turski dokument o prvom popisu stanovništva 1477. godine.

Sravnimo li imena žitelja iz tog prvog popisa i iz Kunovskog zapisa, brzo ćemo uočiti da se u oba dokumenta nalazi čak 26 istih imena. Od tih imena puno ih se i do današnjih dana zadržalo kao: Hasan, Timur, Durmiš, Mustafa, Mehmed, Daut, Kasum, Ferhat, Murat, Velija, Jahija i dr.

Prilikom drugog popisa (1585.) utvrđeno je da su sva kunovska domaćinstva bila islamizirana.

Ukupan porez sela je utvrđen na godinu dana u iznosu od 1.921 akče, a narednim popisom iz 1585. godine, godišnji porez Kunova je utvrđen u iznosu od 4.300 akči.

U srednjem vijeku, stanovništvo je imalo glavnu preokupaciju zanimanja zemljoradnju, voćarstvo, pčelarstvo, a osobito stočarstvo.

Za izvoz u druga mjesta korištena je raznolika roba, kao vosak, med, suho voće, mliječni mrs, suho meso, a posebno obrađena životinjska koža i krzno.

Posebno je bila razvijena tkalačka, pletarska vještina i vještina vezenja.

Žitelji Kunova, koji danas tu egzistiraju, također se bave stočarstvom, voćarstvom, eksploatacijom šume i manjim dijelom zemljoradnjom.

Veći dio stanovništva je fizički uništen (poubijan) u dobu proteklog rata, a u poslijeratnom periodu, pa sve do današnjeg dana, iseljavanje traje neprekidno, jer ljudi idu tamo gdje su im uslovi za život daleko povoljniji od života u Kunovu.

Ako tendencija iseljavanja nastavi sadašnjim tempom očekivati je da će Kunovo, u roku od deset do petnaest godina, postati pust, šumovit predio - bez ijednog domaćinstva.

U predratnom vremenu, svega je bilo dvanaest pismenih ljudi od čega četvorica sa srednjom tehničkom školom i osmorica sa četverorazrednom osnovnom školom.

Međutim, danas je nepismena samo poneka starija žena. U poslijeratnom periodu, Kunovo je dalo veliki broj fakultetski i srednjeobrazovanih ljudi, skoro svih zanimanja, ali, nažalost, od njih niko ne živi u svom rodnom zavičaju.

Od školskih ustanova, pouzdano se zna da su postojale dvije, i to jedna i prva osnovna vjerska škola (mekteb) i jedna narodna osnovna škola. Vjerska škola je podignuta 1904. godine, a sa radom je prestala 1941. godine. Zgrada se pod dejstvom prirodnih sila sama runirala i nikad više nije obnovljena.

Prvu osnovnu školu podigao je Ibro Zunđa. Sagorjeli su je četnici 10. januara 1942. godine.

Drugu školsku zgradu sazidali su mještani Kunova u poratnom vremenu koja i danas stoji, ali, nažalost, još zakratko. Sa učiteljom Milokom Todorovićam 1989. godine brojala je svega četiri učenika.

Od ostalih prosvjetiteljskih ustanova, pouzdano se zna da su postojale dvije hidže i dvije džamije. Totalnim prelaskom kunovskih bogumila (peterana) na islam – jedna hidža, ona na Sječi pretvorena je u džamiju, a šta je bilo od druge hidže, one sa Ravnih grobalja (mramorja) ne zna se ništa osim što o njenom postojanju svjedoče vidljivi ostaci.

Tu prvu kunovsku džamiju su spalili hajduci Baje Pivljanina.

Drugu, zidanu džamiju podigao je Mahmut Trako, uz pomoć ostalih mještana, a svečano otvorenje, uz prisustvo preko hiljadu zvanica, izvršeno je 17. juna 1904. godine.

I tu džamiju su opljačkali i opustošili četnici, pa su je onda spalili 10. januara 1942. godine.

Eto, moj čitaoče, neka ova najkraća razglednica moga zavičaja bude samo jedan skroman uvod u događaje koji su se zbili u Kunovu i oko njega i jedan dio mojih doživljaja koji su vezani za te događaje.

II

PLEME TRAKO

U prvom dijelu moga rukopisa dao sam nesporne podatke o porijeklu žitelja sela Kunova. Prema tome, ne samo da je red, nego je moja obaveza da pokušam opisati lozu moga plemena. To činim zbog toga što sam i sam njegov potomak, odnosno saplemenik.

S druge tačke gledišta, osjećam se obaveznim da svojim potomcima ostavim u nasljeđe bar i skromne podatke o porijeklu i razvoju tračke loze.

Sve što želim reći ne mora biti istinito, ali od nečega treba poći. Zbog toga će, ubuduće, mladi Traci koji imaju volju, dara i sklonosti za istraživanje i koji znaju baratati perom, utvrditi naše porijeklo i to činjenicama dokazati.

Prezime Trako ima neobičan prizvuk i teško je pronaći, odrediti kovanicu te imenice.

Lingvistički posmatrano, imenica Trako može se tumačiti raznoliko. Međutim, pitanje ostaje uvijek isto: Ko su Traci? Ko su im preci? Odakle su? Zašto, kako i kada su se prvi put naselili u Kunovo?

Ovo prezime danas možemo čuti kako se izgovara – osim u Kunovu – i u selu Papratno kod Vikoča, u i oko Tuzle, Gračanice, Zenice, Viteza, Visokog, Travnika i N. Travnika.

Svi Traci koji naseljavaju nabrojana područja su po nacionalnosti Muslimani i ispovijedaju islam.

Prema neprovjerenim podacima u selu Rastovu, lociranom između planine Pavlovice i Donjeg Vakufa, živi brojna skupina žitelja Trako. Oni su po nacionalnosti Hrvati i ispovijedaju katoličanstvo.

Katoličanstvo ispovijedaju i Traci Slovenci u Mariboru; Traci Mađari u Budimpešti, kao i Traci u Poljskoj, u Varšavi...

Prema još neprovjerenim podacima, Traka ima i u Londonu. Da li ispovijedaju katolicizam ili protestantizam – nije poznato.

Prezime Trako, u ne malom broju, sretamo i danas (do sada utvrđeno) u Srbiji i u oko Kraljeva i Brzana. Svi su Srbi i ispovijedaju pravoslavlje.

Dakle, na tlu bivše Jugoslavije, Traka ima Muslimana, Hrvata i Srba tj. tri nacije i tri konfesije. Zatim, kako vidimo, Traka danas ima Mađara, Poljaka i Engleza, što znači da Traka ima šest različitih nacionalnosti.

Na svim spomenutim lokalitetima, a koje naseljavaju naši suplemenici, susrećemo, u ne malom broju, slučajeve iskrivljenog prezimena Trako kao: Trakić, Traković, Strajko, Trakinić, Trajković. A, u Makedoniji, koja bi bila vrlo interesantna za proučavanje našeg porijekla, susrećemo, također, asimilirane imenice Trako u imena: Trajče, Trajko, Trakovski, Trajkov itd.

No, vratimo se mi u Kunovo i pozabavimo se odgovorima na pitanja: Zašto i kada je prvi predak kunovskih Traka tamo došao, te da vidimo i saznamo o razvoju njegove porodične loze, od tada – do današnjeg dana?

Za odgovor na ova kompleksna pitanja na raspolaganju imamo tri hipoteze:

- prva nas upućuje na veliku seobu plemena Trako oko 600 godina prije nove ere, iz koje seobe su zaostali pokoji naši preci širom tadašnje Jugoslavije;
- druga hipoteza nam daje, također, mogućnost za razmišljanje da su današnji Traci, ne samo u Jugoslaviji, nego i oni u Mađarskoj, Poljskoj i Engleskoj, potomci legionara Prve tračke legije, koja je bila stalno stacionirana u Sirmijumu (današnja Sremska Mitrovica)

kao isturena, vrlo borbena jedinica za odbranu Rimskog carstva na pravcu Sirmijuma. Da su se po krajevima Bosne kretale tračke legije i njeni legionari i drugi žitelji Trakije, svjedoči se u knjizi BOSNA I HERCEGOVINA OD NAJSTARIJEG VREMENA DO KRAJA DRUGOG SVJETSKOG RATA, koju je izdao štab Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine 1993. godine. U knjizi, između ostalog piše: „Rimljani su dopuštali maksimalnu vjersku toleranciju pa se uz zvanične bogove moglo klanjati ma kojem drugom. S obzirom da su na ovom prostoru po raznim dužnostima boravili brojni stranci sa raznih strana svijeta, evidentirano je prisustvo brojnih vjera kako onih sa Orijenta, iz Grčke, Egipta, ili Trakije, tako i iz Irana i drugih zemalja. Ukratko, stanovništvo antičke Bosne i Hercegovine vjerski je bilo veoma heterogeno, što govori i podatak da je na ovom malom prostoru, koegzistiralo čak 40 raznih vjera i da se klanjalo pedeset i dvojici bogova raznih zemalja i naroda. Treba istaći da je u Bosni i Hercegovini pronađeno nekoliko kultno-votivnih spomenika koji po svom sadržaju predstavljaju svojevrsne unikate. Takav je, naprimjer, slučaj sa spomenikom Mitre, pronađenim u Konjicu, koji ima kultnu sliku na obje strane sa sadržajem koji se izuzetno rijetko susreće. Isti je slučaj sa spomenikom tračkog konjanika pronađenog u Sarajevu, spomenicima koji pokazuju domaća božanstva Silvana i Dijanu itd. Antičko božanstvo Silvan prikazivan je kao zaštitnik pastira, stada i šuma, a Dijana kao boginja lova, divljači i divlje prirode;

- treća hipoteza kaže da je naš prvi predak, u svojstvu gardiste, došao u Kunovo, u sastavu pratnje Kodža Musa-paše.

S obzirom da je za mene najprihvatljivija treća hipoteza ja ću u ovome mome rukopisu da se pozabavim baš njome i da pokušam dati pravi odgovor na, već, postavljeno pitanje.

E, pa, da krenemo redom.

Prema usmenom predanju - predanju koje se prenosi sa koljena na koljeno, taj - za kunovske Trake - istorijski događaj ima svoj tok. Naime, Musa-paša je stolovao u svojstvu carskog namjesnika u Budimskom pašaluku.

Godine 1630, po isteku mandata, paša se vratio u svoje rodno mjesto Vikoč, koje se nalazi u divnoj, plodnoj kotlini rijeke Ćehotine, oko pet kilometara sjeverozapadno od Kunova. Koliko se u rodnom zavičaju zadržao, o tome se u predanju ne zna. Zna se, a o tome svjedoče ostaci, da je prije povratka na druge dužnosti, svome rodnom Vikoču poklonio pet vrlo značajnih zadužbina. Najznačajnija mu je bila kamena ćuprija na Ćehotini. Ona je doživjela gorku sudbinu. Naime, jedne olujne noći je divljalo tako snažno nevrijeme da su ljudi mislili da je došao smak svijeta. Puhao je vjetar orkanske jačine, kiša je lila kao iz kabla, a grmljavina koja ju je pratila stvarala je u kotlini smrtonosni strah. I, kako kažu - munje su tako sijevale da su se nadovezivale jedna na drugu. E, jedna od njih oštetila je ćupriju, tako žestoko, da se je ona raspala u paramparčad.

Drugu značajnu zadužbinu Musa-paša je ostavio sagradivši prekrasnu džamiju. Vjernici su je koristili preko 300 godina. Pošto su je opljačkali i oskrnavili, četnici su je spalili 1941. godine.

Još dvije zadužbine Musa-paše su musluk i mektef (osnovna vjerska škola), koji su doživjeli istu sudbinu kao i džamija.

Peti značajan objekat je višespratna kamena kula, također opljačkana i spaljena od strane četničkih hordi 1941. godine. Koliko je to bio veliki objekat, danas možemo zaključiti najbolje kada pogledamo zadružni dom koji je 1947. godine cio sazidan od kamena te kule.

Plemensko predanje dalje kazuje da su u sastavu pašine tjelesne garde bila dvojica Traka. Za odanost i hrabrost u vršenju službe Musa-paša ih je obilato nagradio zlatnim novcem i otpustio iz službe sa blagoslovom da u Bosni, po svojoj želji, kupe imanja i da se ožene.

Jedan od njih kupio je čitluk (imanje) u selu Preočica kod Viteza. Danas u Preočici ima oko 300 domaćinstava iz njegove loze. Svi današnji Traci, Trakići i Trakovići u Zenici, Vitezu, Visokom i Kaknju, te u okolnim selima tih gradova su porijeklom iz Preočice.

Kad govorim o Preočici, osjećam za potrebu da kažem da se i ovdje prenosi identično predanje kao ono kunovsko. Ali, o tome - pošto je to isto predanje - govorit ću o onom iz Kunova.

Te iste, 1630. godine, drugi gardista, oba su bili oficiri, razriješen je od vojne obaveze nakon dvanaest godina službe. Stanio se u selu Kunovu, kupio čitluk, oženio se i začeo našu lozu.

Ovo predanje mome naraštaju je prenio Ferhad-efendija, islamski sveštenik iz kunovskog tračkog plemena, a ja, ovim putem, prenosim to predanje sadašnjem tračkom naraštaju.

Prvi naš predak u Kunovu, o kojem je već bilo riječi, je Salih Trako. O njegovoj užoj porodici zna se samo toliko i pouzdano da je imao sinove Sulju i Husu, da im je kupio imetke kod Tuzle, tamo ih je naselio, pa svi tamo sadašnji Traci su izdanici iz loze njih dvojice, kao i oni oko Lukavca i Gračanice.

O daljim izdancima iz Salihove loze, sad zasad, nemamo nikakvih podataka, tako da se pred nama stvara vremenski vakuum dug punih stotinu godina. Tek 1730. godine u Kunovu je rođen jedan drugi Salih. Ne zna se s kojom je ženom bio u braku, ali se zna da je imao trojicu sinova, po imenu Alija, Hasan i Meho.

Doživio je duboku starost umrijevši 1820. godine, u devedesetoj godini života.

Mada je Alija za nas posebno interesantna ličnost, pa pošto o njemu valja kazivati posebno i odvojeno, prvo ću, u najkraćem, reći koju rečenicu o ostalim potomcima Saliha drugoga.

Sin mu Hasan, nepoznato s kojom je suđenicom bio u bračnoj zajednici. U Hasanovom braku je rođeno troje djece, od njih je najstariji sin Smajo i kćerke Haska i Hanija.

Hasan je živio dug život u trajanju od 70 godina.

Sin mu Smajo je živio u braku sa ženom nepoznatog imena iz familije Mujanović iz sela Tvrdaci. Smajo imadijaše dva sina Bajru i Avdu, koji - nakon očeve smrti prodadoše imanje u Kunovu, kupiše drugo u selu Papratno i tamo se odseliše. Njihovi potomci i danas tamo žive.

Sin mu Meho, napustio je porodicu i stanio se u selo Humsko. Tamo je živio na ženinom imetku do smrti. Pošto nije imao muških potomaka,

loza mu se je ugasila; kćerka mu je jedinica bila udata u selo Zabrđe, kod Kunova, za Nasufa Mehmedspahića. Nije ostavila potomke.

Hasanova kći Haska je zasnovala bračni život sa Germo Musom u Vikoču. Rodila je četiri sina, od kojih je osobito bio čuven Hadži-Mehmed Germo, a njihovi potomci danas žive pod imenom Germović u Banjoj Luci i Sarajevu.

Druga kćerka (Hasanova) Hanija se udala u porodicu Ahmedić (sada Hodžić), u selo Miriće. Njeni potomci danas žive u Cvilinu kod Foče i u okolici Brčkog.

E, pa, evo nas ponovo kod Alije, sina Saliha drugog.
Kako sam već rekao o njemu vrijedi, posebno, zaturiti ovu besjedu.

Odmah treba zapamtiti da je on djeda moga oca Sulje, te mojih amidža Ferhad ef. i Alije. Znači, evo nas kod moga pradjeda i pradjeda prvih potomaka od mojih stričeva (amidža).

Pouzdano se zna da je živio 121 godinu, pa kad se uzme njegova godina smrti tj. 1. januar 1890. godine, onda lako dolazimo nedvojbeno do zaključka da je naš pradjed rođen u 1769. godini.

Bijaše to kršna ljudina, visok oko dva metra, plećat i crnoput. Kako vele današnji Kunovci „slota, brate, od čovjeka!" Kad bi ga, uoči ramazana „potegli" na kantar „zatezao je i preko sto oka". Što se tiče apetita „e-jopet, da Bog mili sačuva i sakloni! Sam je mogao za sinijom izjesti skuhano janje."

Uz ovog, za nas, ponositog deliju ima vrlo zanimljiv događaj. Taj događaj je već u sjeni zaborava kod njegovih potomaka, pa da se on posve ne ugasi, želja mi je da taj događaj ispripovijedam.

Elem, jednog ljeta gospodnjeg, kad Alija delija biješe kršan momak, što bi se reklo, kao od brijega odvaljen - okojasi se međed, mrk, golem ko vo. Strašan i jak, pobi zvijer toga ljeta puno hajvana. Međed, kao da je bio svjestan svoje snage i moći, ama baš, ni najmanje ne marijaše na čobanska halakanja ni na ma što su Kunovci preduzimali da ga ubiju ili protjeraju.

Desi se da taj zlotvor i silnik, jednog dana, ubi vola iz krda goveda našeg pradjeda Alije. Čobani međedu ništa nisu mogli, jer se zvjer i na njih izokrenula. Što su drugo mogli, nego, navrat-nanos, sakupiše ostala goveda po magazama i bjež put Kunova.

Pošto je sve u selu bilo uznemireno, iza akšama (večernje molitve), skupiše se iz sela muške glave u Alijinu kuću.

Uz priče o događaju sijeldžije su se gostile pečenim kumpijerima ispod sača i bijelim kao snijeg sirom. I na kraju, nakon još i priča o vilama, o vukodlacima, o kondžalosima, bunama, ratovima i junacima – uz krckanje oraha i zaslađivanjem sa suhim šljivama – započe eglen, po ko zna koji put – kako međedu doći glave.

Naistrag, svi egleni spadoše na jedno. Biva, međeda ne bihuzuriti jer more bit' da to nije zvijerka, već neka sila od boga poslana da narodu utjera strah u kosti, kao, biva, jest neka opomena, ali se ne zna koja.

Jedino je Alija smrknut šutio i gledao, sjedeći na šiljtetu, sebi u krilo. Svi su mislili da to njegovo ponašanje očituje žaljenje za volom i slaganje sa zaključkom ostalih sijeldžija.

No, nije bilo tako. Pošto ostali Kunovci htjedoše da se razilaze kućama, jer – bogami - dockan je, a ljetna noć je kratka, valja uraniti prije sabaha, pa prioniti za posao. Alija podiže svoju crnoputu i kosmatu glavu, nakašlja se, pa će onako drsko i osorno:

- E, vala da vam rečem, nije bog poslao nama nikakvo čudo da se nečega bojimo, nego vam velim da je ovaj naš međed k'o i ostali međedi što su. Nego braćo, vi ste se svi, s oproštenjem, usrali u te vaše šalvare, pa to ti je.

Svi se, kao đoja, zgledaše u čudu. Posjedaše i oni koji, već, bijahu poustajali, spremni za polazak. Nakon kratkotrajnog muka, Alija će opet sa puno gorčine i ironije.

- Šta je? Šta ste se skamenili, pamet vam se za sve vijeke dabogda skamenila. Nego, deder vi posraći, ako Bog da i ko zdravo svane ujutro,

mjesto za poslom, saberite se vođe. Ponesite šta kome volja: ko kremenjaču, ko kuburu, ko sablju i jatagan, a ja ću, bogami samo handžar. Dekovaću se na Međeđi kamen pod Jezero, a vi mi svi listom naćerajte tog vašeg kondžolosa da mu skočim na leđa i dođem mu glave samo sa handžarom.

I dalje muk. Alija ih, onako više nego ljut, presijeca pogledom, a oči mu se sjaje kao u bijesna vuka. Neki poobarali pogled u krilo, neki se osvrću lijevo-desno kako bi dokučili mišljenje onih drugih, ali, zaludu, niko ne progovara, ama baš, ni jedan.

Sad je i on šutio. Malo pomalo, Kunovci dođoše sebi. Polako, pa sve glasnije i glasnije, nasta graja, dok će ti jedan:

- Ama, bolan Alija, dede ti sokole sivi doći do sebe. Nije ti Bog uz'o pamet da uludo gubiš glavu i praviš sirotinju u svojoj kući.

Drugi će na to:

- Ama, čujder ti, dijete. Ono što ti reče da smo posraći, kako li – ne znam ni ja neka ti je na obraz, jer vođe ima i nas starijih. Nego, oprosti ti jadi, ne meći glavu na cjepalo brez nevolje.

Umiješaše se i ostali, ali ubjeđivanja su bila uzaludna. Alija, opet, šuti i sluša, pa kad nasta muk, onda – napola zatvorenih očiju, uporno ih fiksirajući reče:

- E – 'vako ćemo. Meni međed, na priliku, zijani najboljeg vola. Nek' je! Nafaka njegova, pa eto ti. E, gledaj 'vamo! Evo, za oklad parac vo onoga što ja zijani. Ako ja ne bi' doš'o glave međedu, 'nako kako sam rek'o, ja vam halalim i ovog drugog. Ako, na priliku, izgubim glavu, ukopajte me pod Međeđi kamen, zakoljite vola, skuhajte ga i pojedite ga. A, ako ja dođem glave međedu, da ja izaberem najboljeg vola u Kunovu i da ga sparim sa parcem zijanjenog.

Svi se složiše.

Osvanu lijep vedar i sunčan dan. Sve muške glave, od osamnaest pa više – brzo su se iskupile u Alijinoj avliji.

Alija nije, tokom noći, ni trepnuo. Nakon sinošnjeg razlaza Kunovaca, uzeo je svoj handžar, okretao ga, prevrtao i, po ko zna koji put, provjeravao

njegovu čvrstoću. Uzeo je brus, pa ga je sa puno pažnje dugo, dugo i polako oštrio. Posebno mu je vrh šiljio. Završivši to izuzetno brižno oštrenje, zasuče lijevi rukav, nakvasi vodom runjavu dlaku iznad šake i poče da je brije. Handžar je neosjetno sjekao dlaku kao najljući brijač. Onda uze krpu, dobro nož istrlja, namaza ga sa lojem od jarca i nježno ga smjesti u kaniju, pa glasno, ali sasvim polako, reče:

- Moj handžare! Ako me ni danas, s Allahovom pomoći ne izdaš, nikad se s tobom neću rastati. Neću te dati ni za svo carevo blago. Bogom ću zakleti sve moje potomke da te čuvaju dok je kika i vijeka.

U avliji glasan žamor, bez smijeha. A, ko bi se i smijao u ovo zlojutro?

Alija izađe iz kuće. Kad ga Kunovci, koji su svi bili na okupu, ugledaše u svečanom čohanom odijelu, sa tokama, silahom preko trobolosa, a za silahom handžar, nastade tajac. Svi su u njega gledali kao u čudu. Divili su mu se. No, jedan, inače, poznat ko šeret, prvi se pribra i poluglasno dobaci:

- Khi, hi, hi, hi! Ti, bogami obuk'o bajramsko odijelo i nije ti ni uzćurak što ćeš danas zavijek ostati pod Međeđim kamenom.

Ova šeretova zađevica ne bi Aliji po volji, učini se ko da ništa nije čuo, nazva sabah, pa pošto mu pozdrav, u horu, primiše, reče:

- Ti, što mi se rugaš, viđu obuk'o si šalvare od valjanog sukna. Biva, sasr'o si se prije vakta. A, u šakama nemaš ni tojagu.

Po Alijinom uputstvu, svi odoše u hajku. Šeret vidje da je đavo odnio šalu, pa usput isčupa kolac iz prve ograde. Zlu ne trebalo, neka se nađe.

Hajkači odoše niz Metaljku da zauzmu hajkom od Gradavića niz Ćehotinu, a Alija – kao srndać – laganim skokovima, niz Suftiće, stiže pod Jezero i zauze busiju na Međeđem kamenu.

Kamen je gromada, ko zna kad odvaljen od stijene. Veliki je kao čobanska kućara, obrastao kukurikama, pa je tako bio solidno zamaskiran zbog toga što medvjedi ispod njega imaju svoju stazu kojom uvijek prolaze.

Ne prođe malo, niz kanjon Ćehotine započe odlijegati eho od silnog halakanja i rijetkih pucnjava.

Hajkači su se uporno kretali naprijed, a eho je bivao sve jači i snažniji, poput orkanskog vjetra.

Alija je stajao nepomično, kao mramor. Što se eho čuo sve jače, sve jasnije – više ga je spopadao nemir. Osjeti da mu je pretoplo. Malko mrdnu ramenima i osjeti da mu je vreli znoj zalijepio košulju za široka pleća, mlaz znoja koji mu je klizio niz kičmu, osjećao je kao da mu to polako klizi studena guja. Polako raskopča grudi i taman što htjede raširenim prstima pročešljati guste malje, začu kako pucketaju suhe grančice.

Umiri se. Ne prođe malo, začu jasno i odmjereno šljopkanje po suhom opalom lišću.

Brže, nego bi munja sjevnula, ugleda grdosiju kako polako, smireno i odmjereno gega, pa će, upravo, stazicom ispod kamena. Ogroman je. Dlaka mu je mrka i presijava se kao da je lakirana.

Alija problijedi. I ne pomisli da se s njim hvata ukoštac. Još koji korak i proći će medvjed. Ali, kao varnica iz kamena, sinu mu protekla noć. To bi lako zaboravio, jer ljudi su ga dugo odgovarali da se prođe belaja, ali ona jutrošnja šeretova zađevica ga povrati munjevitom razmišljanju, pa pomisli:

- Ako propuščam međeda, eto moje bruke. Biću kukavica, a šereti će, vala, imati od čega praviti zajebanciju dovijeka. E, vala – ako je i ginuti, jednom je. U tom munjevitom magnovanju stiže i medvjed, pa kad naiđe pored njega, skoči mu na leđa i, istovremeno mu zari nož u zatiljak. Grdosija od zvjeri se stropošta kao gromom pogođena. I on se stropošta na donju stranu i zaustavi se glavom zarivenom u gusto granje. Diže se i instiktivno uputi pogled ka nemani koja je nepomično ležala na trbuhu sa sve četiri noge ustranu isturene. Još časak, dva, osmotri, pa kad se uvjeri da je zvijer usmrtio, dođe do iznad nje, sjede i osjeti vreo znoj po cijelom tijelu, a sa lica mu je curila kao iz ibrika.

Bolove ne osjeća, samo je malo umoran. Taman, kad htjede da iza pojasa izvuče mahramu i da se njome obriše, tek primijeti da u ruci drži svoj krvav nož. Ne obrisa ga, nego ga vrati pažljivo i sasma polako gurnu u kaniju.

Izvuče mahramu iza pasa, pa pošto obrisa lice i pošto osjeti da se natopila pogleda u nju. Bila je sva crvena. Pretrnu.

- Otkud mi krv iz glave, pomisli. Ništa, ništa, tješio je sam sebe. Mora da mu je šiknula ona pogana krv, pa me poprskala.

Prestao se dalje brisati, a krvavu mahramu odloži na zemlju.

Malo zatim i hajkači počeše pristizati tiho, polako i oprezno. Već u Brijegu prestali halakati.

Znali su da je zvijer, ako je bilo, davno mogla stići kamenu i, ako je šta moglo biti, bilo je.

Dugo je trajalo i čuđenje, i divljenje, i preneraženost, a bogme i čestitanja. Oči prisutnih su skoro cijelo vrijeme uprte u medvjeda. Tek, od neko doba, Alija ponovo osjeti da mu niz desni obraz klizi nešto toplo. Mahinalno povuče dlanom niz lice, zagleda se i vidje da mu je unutrašnjost šake krvava. Onaj najstariji Kunovac, koji ga je sinoć očinski narezilio, zagleda mu se u lice, pa – onako – tiho, kao za sebe reče.

- Alija, sinko, ti si ost'o bez oka. Potom se maši za pas, izvadi svoju mahramu i sveza mu je preko oka oko glave.

S velikim naporom Kunovci izvukoše medvjeda na Jezero, a odatle volovima na Kunovo. Kupilo se i veliko i malo i razgledali ga. Djeca, a naročito mala, su samo izvirivala iza zgrada ili majčinih skutova.

Alija je tog ljeta prebolio, ali na povrijeđeno oko više nikad nije progledao. Ostao je ćorav. Zbog toga, prozvaše ga Alija-Ćoralija.

Ćoralija se dva puta ženio. Jednom kao momak, a drugi put kao udovac i oba puta sa mladom djevojkom.

Prva izabranica mu je bila iz sela Selišta, iz porodice Belkić. Ne znamo kako joj je bilo ime.

Ona mu je rodila kćerku Dragiju. Bila je crnoputa ljepotica. Otac Ćoralija ju je udomio u zaselak Bandoviće za Gluhać Bećira. Ostala je iste godine mlada udovica. Ponovo se Dragija udala u selo Miriće za Klinac Muju kojem je rodila sina Sulju.

Druga Ćoralina izabranica je bila lijepa i visoka, tankovijasta Ajkuna od porodice Rizo, iz sela Toholji.

E, vidite, to je bila naša pranena, kako se danas veli prababa, jer je rodila moga djeda Mahmuta, te sinove Osmana i Ferhada.

Pranena Ajkuna, pored čuvene ljepote i vrednote, bijaše i veoma brižna majka. To je bio srećan i uvijek, s poštovanjem, spominjan brak, u kojem su se, pored tri sina, rodile i kćerke Bega, Ibrima i Dragija.

Ferhad, kao desetogodišnji dječak, je tragično okončao svoj život. Utopio se u Spijemuškom viru koji je najdublji i najopasniji na rijeci Ćehotini.

Osman se ženio. Ne zna mu se ime izabranice kao ni njeno porijeklo. Jedino se o njemu zna da nije imao muškog potomka, pa nije mogao ni razviti porodičnu lozu.

Begija je odabrala za supruga meni nepoznatog momka u familiji Rahimić sa Čelebića. Sin joj Muharem doživio je duboku starost.

Njegov starački život, uostalom kao ostalih čelebićkih Muslimana, prekratila je četnička kama 9. januara 1942. godine.

Kćerku Hasku, Begija je udomila za Henda Hasana iz Foče. Haskina kći (ime nepoznato) se udala za Selimović Šaćira, takođe Fočaka, koja danas, u tom gradu, ima vrlo brojne potomke.

Ibrima svoju bračnu sreću nađe u selu Haljovinama. Sa svojim suprugom Dedović Salkom, ostavila je brojne potomke.

Dragiju je bračna sudbina odnijela u selo Miriće. Udala se za momka iz porodice Klinac. Jedan dio njenih, vrlo brojnih, potomaka sada živi na Tvrdacima, a dobar dio se iselio u Tursku.

E, tako, moj čitaoče! Uvjeren sam da si zapazio da sam u tretmanu osoba dao prioritet muškim potomcima, a da još, uvijek nisam spomenuo ime Mahmutovo, sina Ćoralinog. Da, svakako, jer za to imam posebnih razloga.

Kako smo se uvjerili, Alija Trako Ćoralija imao je sedmero djece, od kojih je jedno žensko iz prvog braka. Od sve te brojne njegove djece Mahmut je imao sreće da ostane jedini u roditelja i da naslijedi cjelokupnu imovinu oca Alije Ćoralije.

Neka mi se, slučajno, ne zamjeri što ću o ovome našem pretku pisati sa nešto više pijeteta, jer on to i zaslužuje.

Preuzimanjem cjelokupne trakovine, njegovim shvatanjima i poimanjima života, uopšte, nekim događajima u njegovo doba življenja, on za nas kunovske Trake čini ogromnu prekretnicu u smislu bitisanja i razvoja samosvijesti, realnosti i logičnosti ulaženja u suštinu svega onoga što nas okružuje.

Rođen je 1828. godine, kao treće dijete iz drugog braka Ćoralinog. Umro je u starosti, po navršenoj 85-toj godini. Kako se vidi, živio je manje od svog oca, za nepunih 36 godina.

Vrlo cijenjen, čestit i do uzvišenosti poštovan, svoju plemenitu dušu je ispustio 20. januara 1913. godine – godinu dana prije početka Prvog svjetskog rata.

Njegov grob se nalazi pred kunovskom džamijom, koga njegovi mnogi potomci i sada redovno posjećuju – odajući mu dužno poštovanje.

Nišane mu je vlastoručno izradio sin Ferhad-efendija od kamena milj iz mjesta Miljevine. To je mjesto dvanaest kilometara od Foče prema Sarajevu – danas poznati rudnik mrkog uglja.

Zanimljivo je reći da su njegovi nišani, do danas, ostali neoštećeni. Svojim oblikom, veličinom i dekorativnošću prestavljaju malo umjetničko remek-djelo. Kada se priđe ovoj grobnici odmah posjetiocu pada u oči neuobičajeno veliki raspon između nišana. Taj raspon, odnosno rastojanje od prednjeg do zadnjeg nišana, iznosi tri metra i trideset i pet centimetara.

Po shvatanju neupućenih ljudi, to rastojanje predstavlja visinu umrlog. Međutim, to ima sasvim drugo značenje. Naime, radi se o jednom muslimanskom običaju koji ima svoje značenje i objašnjava nam koliko je pokojnik u sredini, u kojoj je živio i djelovao, bio poštovan, kako se to danas kaže – bio velikan.

A, naš predak djed Mahmut je zaista bio velikan. Nije bilo odžaka od Foče do Čajniča, Pljevalja (Taslidže), Žabljaka, Kalinovika pa i šire gdje nije bio poznat i priznat i priman sa poštovanjem i ljubavlju – kako među Muslimanima, tako isto i među Srbima, i dan-danas se svugdje s poštovanjem izgovara njegovo ime, bilo za dobročinstvo, bilo za junaštvo, bilo za čojstvo ili za neki zanimljiv događaj koji je bio vezan za njega.

Po visini je bio dvometraš, izrazito plećat, crnopurast i lijepe vanjštine kako to može biti gorštak. Priča se da je imao divovsku snagu. U tjelesnoj težini, u našem kraju, ni do danas ga još niko nije nadmašio. Posmatrajući ga, ljudi su mu se divili. Na račun njegove visine i težine, često su padale opklade.

Težina mu je varirala između 130 i 140 kg. Zaista impozantna težina. Ta njegova sopstvena težina ga je primorala na to da je na put, obavezno, vodio dva konja koja je naizmjenice jahao.

Služio je tursku redifu u tri navrata i to sva tri puta u Mostaru, godine 1856, 1875. i 1876.

Kada je 1882. godine buknula buna (ustanak) protiv zuluma Turaka Osmanlija, bio je aktivni borac-ustanik. Tu bunu su Turci ugušili u krvi. Da bi izbjegao osvetu Turaka, djed Mahmut je živio ilegalno u selu Bukovici koje je pripadalo Kadiluku Taslidža. Nakon amnestije, povratio se u svoje rodno selo Kunovo i nastavio nesmetano da živi.

Narod kunovskog kraja ga je odmah imenovao svojim muhtarom (starješinom). Imajući na umu činjenicu da je Turcima dugovao svoju ustaničku aktivnost protiv njih, nisu mu vlasti htjele ozakoniti takav izbor, ali pod upornim pritiskom naroda, popustila je i, napokon je dobio svoj muhur (žig).

Novouspostavljena austrougarska vlast mu je objeručke 1878. godine priznala starješinstvo i zamijenila turski svojim muhurom.

Zbog učešća u buni protiv Turaka, austrijska vlast mu je dodijelila i posebno priznanje.

Pored niza plemenitih djela, svake godine je za sve svoje suseljane isplaćivao porez. Pošto taj njegov gest zaslužuje dužnu pažnju, opisat ću ga.

Muhtar je svake godine, u određeno vrijeme, iz Sreskog načelstva Foča dobijao spisak svojih seljaka sa godišnjim porezom. Ko nije svoj porez mogao ili htio platiti, vlasti su ga nemilosrdno maltretirale i vršile pljenidbu imovine. Da bi ih zaštitio od maltretiranja, muhtar Mahmut bi sabrao ukupan poreski dug svih obveznika, stavio u bisage vlastiti novac, otišao u načelstvo i platio za sve. Po povratku kući, skupio bi seljake i saopštio im to. Oni su mu, prema svojim mogućnostima tokom godine, bez kamata, vraćali dug.

Sudbina je htjela da se, kao i otac Ćoralija, ženi dva puta.

Prva mu supruga bijaše od Alića iz sela Budišića, po imenu Ajkuna. Rodila mu je sina Osmana i kćerke Dudiju, Dragiju i Ibrimu.

Drugu izabranicu je doveo iz sela Šadići. Imenom se zvala Muša iz familije Hodžić.

Nije mi poznato zbog čega je doveo drugu izabranicu, ali pretpostavljam da mu je prva umrla.

Djedova druga supruga Muša, rodila je sedmero djece, i to sinove Ferhada, Aliju, Sulju, Muju i Smaju, te kćerke Begiju i Šemsu.

Mujo, Smajo i obje kćerke su mu rano poumirali kao dječica.

Završavajući svoje kazivanje o djedu Mahmutu, moram reći da bi se o njemu mogla knjiga napisati. Između ostalog, vrlo je zanimljivo reći da je bio najbogatiji u tom kraju. Imao je svoje plaćene radnike koji su se u to doba zvali najamnici. O njima je vodio izuzetnu brigu. Bit će dovoljno da od svih spomenem Zahira Šandala.

Zahira je Mahmut unajmio kao starijeg dječaka. Kad je stasao u momka, sagradio mu je kuću i oženio ga, pretvorivši ga tako u samostalnog domaćina.

Mahmut, djed moj, sahranjen je na, za te prilike, najdostojanstveniji način. Na sahrani su učestvovali i Srbi i Muslimani koji su došli iz tri okolna sreza. Ne zna se koliko je bilo učesnika sahrane, ali se i danas pripovijeda da od tada, pa do danas, u cijelom Završju nije bilo veće sahrane. To je bilo 20. januara 1913. godine, od kada se i računa dan njegove smrti.

Istog dana, muhtarski muhur, po želji svih Kunovaca, preuzeo je njegov najstariji sin Osman.

E - tako! A, sad je na redu moje daljnje kazivanje o prvim potomcima moga djeda Mahmuta, čiji sam unuk i ja Mujo (Sulje) Trako. Pa onda, počnimo redom, kao i u dosadašnjem kazivanju.

Osman, kao što smo rekli, rođen je iz prvog braka 1876. godine, a umro 1923, rano sa svega 47 godina življenja.

Supruga mu je bila Dudija Hadžić iz sela Šadića. Imala je nadimak Kukavica - zbog čega - ne znam, a mi djeca smo je svi voljeli, jer je sa nama čuvala janjce, pripovijedala nam je lijepe priče i igrala se s nama.

Između mnogo, mnogo zgoda koje nam je znala prirediti želim opisati samo jednu.

Naime, jednog lijepog i vrućeg ljetnog dana, s njom – dabome - čuvajući janjce, kupalo se nas 15 dječaka u koritu na Njivama. Baba nas je nagovorila da se goli potpuno premažemo plavom ilovačom. Kada smo to završili, postrojila nas je u kolonu i nagovorila da tako protrčimo kroz selo.

Jao ti ga nam je bilo. Kogod nas je stigao dijelio nam je „darove" po golim stražnjicama. Bježeći po spas našoj babi, za nama su jurile seoske džukele zbog kojih smo još brže trčali.

Dužan sam objasniti, zbog čega smo je zvali babom. Naime, ko zna od kada, pa sve do danas, žena koja porodiljama vrši porod zove se baba. Tako je zovu sva djeca koju ona porađa i to što ih ona (baba) prva dotakne rukom. E, ta naša baba je nas bezbroj porodila i vjerovatno nas je zbog toga sve i voljela.

Svi su je upamtili i po tome što se bavila magijom.

A, sad o Osmanovim potomcima...

Imao ih je četiri, i to dvoje muških i dvoje ženskih. Mahmut Mašo, rodio se 1907. godine. Dosta dugo je živio, 72 godine. Sahranjen je 15. januara 1979. godine.

Bračnu zajednicu je sačinjavao sa Džomba Nazom - Kazom iz sela Toholji.

Sa djecom nisu imali sreće. Takoreći svih petero, koliko su ih imali, završili su tragično. Najstariji Safet umro od astme prije rata, a najmlađi mu brat, također Safet, u petoj godini umro od tifusa u Rosuljama kod Tešnja kao izbjeglica. Dvije im kćerkice, mlađe od deset godina, ubijene od strane četnika.

Huso je jedino ostao živ. Pazili su na njega kao malo vode na dlanu, kako se loza ne bi ugasila. No, i on je tragično završio život 15. jula 1972. godine. Husina supruga Kurt Ziba iz Račiča, ostala je mlada udovica sa četvero nejake djece: tri sina - Sulejman Eko, Hasan i Mahmut Maji, te kćerkicom Mirzom.

Eko je autolimar, nastanjen i zaposlen u Sarajevu.

Hasan je ekonomista, zaposlen u gradu Foči.

Mirza udata u selo Dogani kod Jajca i ima kćerkicu.

Mahmut Maji je živio sa majkom Zibom u Kunovu. Poginuo je kao policajac 24. 2. 1998. godine u Sarajevu.

Muharem Mušan, rođen je 1910. godine, a umro u januaru 1986. godine.

Kod Foče, u selu Đeđovo, 1954. godine kupio je imanje i iselio se iz Kunova s porodicom.

Mušanova suđenica je još živa. Ime joj je Nasfa. Dovedena mu je iz čuvene familije Dizdar iz sela Prečice kod Pljevalja. Rodila mu je četiri sina i dvije kćeri. Jedan im je sinčić (ime mu ne znam), još kao sisanče, umro u istom mjestu kao i Mašov Safet.

Ostali su mu sinovi Muhamed, Kemal i Ramiz, te kćerke Fatima i Alija živi.

Muhamed je kao učitelj zasnovao porodicu, živi i radi u Odžaku. Ima ženu Mariju i kćerku Sanelu. Završio je i školu rezervnih oficira. Sad ima čin kapetana.

Kemal je elektomehaničar. Živi i radi u Sarajevu. Ima sina Damira i ženu Lepu.

Ramiz živi u zajedničkom domaćinstvu sa svojom majkom Nasfom, suprugom i djecom u selu Đeđevo. Inače, stalni je radnik u pilani Brod. Djeca su mu Alen, Adik, Amir i žena Safeta.

Fatima, udata Kuno, živi u Hrasnici kod Sarajeva, a kći Alija u Hadžićima.

Toliko o Osmanovim sinovima Maši i Mušanu, i o njihovim potomcima. Još samo moram zapisati koju riječ o kćerkama mu Rabiji i Zejni.

Rabija je svoju sreću našla za Šućrom Hodžićem u selu Grdijevići. Potomci su im se iselili u Gunju gdje i sad žive.

Zejna, za svog odabranika je uzela Hasana Muratovića iz Račića – Vikoč. Sinovi su joj Asim, koji živi u Zagrebu, a Alija živi s njom na imanju. Sinovi, kao i sve tri kćeri su zasnovali brakove.

Pošto ću o djedovim sinovima, Ferhadu, Aliji i mom ocu Sulji kazivati u malo opširnijem svjetlu nešto kasnije, prvo hoću da napišem koju riječ o njegove četiri kćerke i to:

Dudija, uz očev blagoslov, udala se u Pračicu za Dizdar Nezira. Iz njenog braka su rođeni Lutvo, Emta i Vezira. Iselili su svi u Tursku 1925. godine.

Emta je za svojim izabranikom stigla čak u selo Kasidol - Priboj n/L. Brojni potomci su joj živi, a prezivaju se po ocu Dedagići.

Dragija se udala u lijepo selo Čestin za Vrana Muju. I oni su se iselili u Tursku, okolina Konje.

Ibrima je za supruga odabrala Osmana Dedića, komšiju iz njenog rodnog sela.

Rodila je pet sinova: Murata, Aliju, Ševala, Džafera i Muharema, te kćerke Ajkunu i Nazu Kuprešku.

Ta moja nesrećna tetka Ibrima, doživjela je surovu tragičnu smrt. Doživjela je sudbinu brojnih komšija. Prvo je mrcvarena, da bi, naistrag, bila krvavom zločinačkom rukom četnika preklana i sa ostalim žrtvama sagorena u zapaljenoj kući.

Njeno najmlađe mezimče Muharema su preklali isti dan, a još nije bio napunio 12 godina. Kakvog li užasa kad smo ga 12 dana gledali sa ogromnom ranom ispod dječijeg grla.

Kad je izdahnuo sahranili smo ga u snijeg, jer drugačije nije moglo od puščanih zrna koja su zujala kao rojevi pčela. Tek po dolasku naših oslobodilaca partizana, sahranili smo ga u groblje.

Na podmukao i drzak način ubili su joj i sina Murata. Bio je oženjen od porodice Šarvala iz Popratna. Ona je imala sreću da bijegom izmakne užasnoj smrti. Sa sobom je spasila i kćerkicu, jedinicu.

Što se tiče Ševala, s ponosom ističem da je bio pravi hajduk-junak. Dugo je svetio svoju majku i braću. Osvetu nije iskaljivao nad nedužnom čeljadi. Tukao je samo četnike i to one za koje je znao da su krvoloci. No, jednog dana, poginuo je u neravnopravnoj borbi 1943. godine.

Od ratnih posljedica dječarac Džafer je umro u Foči 1946. godine.

Ajkuna je pred rat udata u Šadiće, za Hodžić Zejnila. Muža su joj 1942. godine na podmukao način ubili četnici, a ona se ponovo udala za Kržilo Halila. Iselili su se u okolinu Prnjavora.

Naza Kupreška se udala, također prije rata, u Bukovicu za Šabović Mustafu. Po oslobođenju, 1946. godine, ona je sa porodicom naselila očevinu. Umrla je 1986. godine.

Brojni su joj potomci koji žive dijelom na imanju, Foči i SR Njemačkoj.

Kao što vidite, od pet Ibriminih sinova, samo je ratnu golgotu preživio Alija. Poginuo je 1992. godine u Goraždu, a 13. septembra ukopan je pod Bogušićima.

S posebno dužnim poštovanjem, o njemu mogu pisati mnogo, jer on to višestruko zaslužuje.

On, Alija Delić, vrli sin moje tetke Ibrime živio je u zasluženoj mirovini, stalno nastanjen u radničkom naselju Vitkovići. Poginuo je 1992. godine.

Pred sam početak Drugog svjetskog rata, završio je medresu i hafizluk u Foči.

Alija Delić još kao učenik osnovne škole, osobito kad je stasao u mladića – sve češće je ispoljavao visoke kvalitete oštroumnosti, samopregornosti i neustrašivosti. Od dječačkih nogu, pa sve do današnjih dana, najveći dio vremena je provodio u drugovanju sa lijepom knjigom. Posebno je bio zainteresovan za istorijsku nauku o čemu je pročitao i skupio mnoga djela. Veoma puno je doprinio na istraživanju i sistematizaciji istorijske građe Gornjeg Podrinja, u čemu je posebnu pažnju poklonio svome rodnom Kunovu.

Vrlo emotivno je bio vezan za svoje dajdže, osobito za Aliju, od kojih je usvojio puno pozitivnih karakternih osobina.

Kad su četničke horde 10. januara 1942. godine, kao strvinari, u nerazumno velikom broju nasrnuli na goloruki narod Kunova, latio se jedne od dvije puške i sa svojim dajdžama Alijom i Suljom vodio divovsku borbu za spas stanovništva od četničkog pogroma. Ta, neravnopravna borba je vođena danonoćno 38 dana, sve do 17. februara 1942. godine.

Pogibijom Trako Alije i ranjavanjem Sulje Trake, ostao je sam u borbi, tukući se lavovski za odbranu zgrade u kojoj je spašeno 62-dvoje čeljadi, mahom žena i djece.

Zbog svoje izuzetno velike hrabrosti, visokog intelekta, emotivnosti i drugih njegovih plemenitosti, narod rodnog mu Kunova se prema njemu odnosio s visokim poštovanjem.

Čedomir Minderović u svome djelu „Za Titom" više puta sa simpatijama spominje Aliju Delića.

Kuljuk Dika iz Goražda je njegova vjerna supruga i životna saputnica. Dika i Alija imaju kćerku Šefiku i sina Šefketa. Oboje žive i rade u Goraždu. Šefika je doktor medicine, a Šefket tehničar kemije.

O Aliji dugujem još kazivanja. Ona su vezana i za moje doživljaje, pa će o tome još koji put biti riječi.

Naredni tekst posvećujem mojim amidžama Ferhadu i Aliji, kao i svom dobrom ocu Sulji. Kao i ostalim Tracima, i uz njihova imena ću kazivati o njihovim potomcima, a to je moja generacija i uzrasta sadašnje najmlađe generacije sa njihovim potomcima.

Prije nego pređem na opisivanje ove tri ličnosti i potomaka im, još jedanput valja podvući da su sva trojica sinovi djeda Mahmuta i to iz drugog braka.

Svi naraštaji, koji su došli i koji dolaze poslije, trebaju znati jednu veoma značajnu činjenicu. Naime, radi se o sljedećem. Njih trojica su prvi pismeni ljudi ne samo među kunovskim Tracima, ne samo u Kunovu uopšte. Imali su svoju dosta bogatu biblioteku, pretplaćene razne časopise i neke listove dnevne štampe.

Poslije školovanja, svoje znanje su upotpunjavali kontaktima sa obrazovanim ljudima i čitanjem, koje su vrlo rado prenosili na sve one koji su željeli to i koji su ga uspješno i korisno primijenili u praksi.

U selo su unijeli i neke revolucionarne promjene u oblasti poljoprivrede kao što je moderno pčelarenje, uzgoj i kalemljenje sortnog voća, uvođenje sortnih grla stoke, praktična primjena agrotehnike itd.

Da djed Mahmut nije njih trojicu školovao, da ih nije vaspitao i odgojio u duhu poštenog ponašanja, da im nije stvorio visoke radne navike, pitanje je da li bi iza njihove smrti današnje tri generacije kunovskih Traka bile ono što jesu. Zbog toga im moramo izuzetno biti zahvalni i njihove vrline prenositi s koljena na koljeno, a za nezaboravno sjećanje sve potomke svoje voditi da posjećuju njihove grobove, da ih održavaju i čuvaju, da sa sjetom na njih polože stručak cvijeća; da ih odvedu i pokažu im dično i veličanstveno Kunovo gdje su im nikli preci još prije ravno 360 godina.

To što u nekoliko rečenica rekoh o njima tako treba, jer su im to bile zajedničke osobine, a svi ljudi imaju i individualne osobine, pa i oni - onda mi je obaveza da o njima ponaosob kažem koju riječ i to po starini.

Ferhad je najstariji. Rođen je 1893. godine. U 76-toj godini, njegovo, nadasve, plemenito srce prestalo je da kuca u fočanskoj novoj bolnici, u ranim jutarnjim satima 1969. godine, sedmog januara.

Osjećam se dužnim kazati da mu je sahrana bila veličanstvena. Bez obzira na vremenske nepogode, na sahranu su mu došli poznanici,

prijatelji i rodbina i srpske i muslimanske nacionalnosti od Foče, Goražda, Čajniča, Kalinovika, Pljevalja. Bilo je tu nekoliko hiljada prisutnih koji su ga, poredani u dva špalira, s ruke na ruku prenijeli u groblje na Tekiju i dostojanstveno su ga sahranili uz punu vjersku ceremoniju i počast.

Grobnicu mu krase estetski nišani, sazdani od zelenog granita, koju poklonici obilaze i odaju mu dužno poštovanje.

Teološko obrazovanje je stekao pohađajući Hadži-Mehmeda Kukavice medresu u Foči. Po povratku u svoje Kunovo, postavljen je za imama kunovske džamije u kojoj je obavljao teološke poslove sve do njenog uništenja. Također, od tada, pa do svoje smrti, bio je poznatiji pod imenom hodža Trako Ferhad-efendija, a u Kunovu kao hodža Trako.

Izgradnjom kunovske škole postavljen je za vjeroučitelja.

Bio je izuzetno cijenjena i poštovana ličnost u cijelom Završju. Iskusan, sa velikim kvantumom znanja, simpatičan i širokogrud rado i s ushićenjem, srdačno je priman za gosta u svaku i srpsku i muslimansku kuću.

Svojom vidovitošću, znao je predskazati buduće događaje i zbivanja, kako u društvenim tako i u prirodnim i političkim događajima.

To je jedan od glavnih razloga što ga Srbi danas rado spominju i što kažu: „... Bio je to sveti 'odža."

Ne samo oni ljudi koji su ga zapamtili, nego i oni mlađi Kunovci će vam o njemu reći puno toga lijepog. Sa simpatijama oni pričaju o poukama koje je davao, o njegovim brojnim vrlinama, o savjetima koje je nesebično pružao svima bez izuzetka. Mnoštvo je u narodu ostalo njegovih mudrih kazivanja, legendi, priča, a nadasve stihovi i izreke koje danas egzistiraju kao narodne.

Ja sam uvjeren da će neko od njegovih današnjih darovitih potomaka napisati knjigu o njemu, jer bi bila nenadoknadiva šteta da se moj strikan Ferhad zaboravi.

Od bezbroj njegovih vrlina meni je najsimpatičnija njegova sklonost prema streljaštvu i lovu. Možda je to zbog toga što mi svi, koliko nas ima danas živih, volimo to isto, jer smo to primili od njega i amidže Alije.

U cijeloj Završi bio je nenadmašan strijelac. S lakoćom je, na divljenje ljudi, mogao pogoditi iz karabina svaki stojeći cilj i one pokretne ciljeve, bez obzira na veličinu i brzinu kretanja.

Vojsku nije služio. Bio je te obaveze oslobođen, jer je bio sveštenik. Nikad nije obukao vojnu uniformu, niti je učestvovao u bilo kakvim vojnim aktivnostima, jer je rat mrzio iznad svih amoralnosti. Možda ta njegova averzija prema ratu počinje od jednog njegovog neugodnog doživljaja iz 1916. godine. Dogodilo se to ovako:

Te godine, iz Čelebića je evakuisan jedan puk austrougarske vojske. Koji dan iza tog događaja u Čelebiće je umarširala neka jedinica iz Kneževine Crne Gore. Crnogorci su spalili sve vojne objekte.

Koliko su se Crnogorci tu zadržali, meni nije poznato, ali to za događaj koji ću opisati nije ni bitno. Evo opisa tog događaja:

Jednog dana u selo upade crnogorska patrola i, bez ikakvih obrazloženja, uhapsi moje amidže Ferhada i Aliju i odvede ih u improvizovani vojni logor Borovac. Tu ih je preuzeo jedan oficir i, s tom istom patrolom, odveo kod Vrela u Homarinu. Tamo ih je vezao njihovim trobolosima za jednu homoru i zaprijetio im smrću da, ako ne ubijede majku da ih otkupi zlatom, bit će strijeljani.

Predložili su im da ih vrate kući da s majkom o tome porazgovaraju.

Pristali su.

Kao što je to bio red i običaj u to vrijeme, nezvani gosti su bili pogošćeni šerbetom, kafom i obilnim ručkom.

Nakon toga, oficir je majci polako, hladnokrvno, s puno ozbiljnosti saopštio:

- Kaduna (gospođo)! Ako mi odmah ne predaš svo zlato, na tvoje oči ću ti ubiti oba sina, a tebe ću polako sjeckati, rezati, parati i bosti dok mi zlato ne predaš.

Majka je brzo zaključila: bolje dati tu hrpu gvožđa, nego izgubiti oba sina, pa reče:

- Gospodine! Evo ti ključ. Donijeću ti čekmedže i uzmi sve.

Predade mu ključ, ode u izbu, donese i spusti pred njega čekmedže od rezbarene javorovine i ukrašeno srebrenim motivima. Pravo umjetničko remek-djelo.

Oficir zavuče ključ u bravu. Okrenu ga u desno jedanput, pa drugi put i podiže poklopac. Pred očima sinu zlato u svom svom sjaju - kao žežena žerava.

Pljačkašu se ote na usnama ispod gojnih brkova širok osmijeh, pogleda u nenu Mušu, promiješa šaketinom po dukatima, uze onaj najmanji od pola grmiluka, pruži ga nani i reče.

- Čoče kaduna, naj ti ovi dukat da znaš da ni ja, bogomi, nijesam čojek bez obraza.

Ja' – moj čitaoče, čudne li ironije. Samo taj polugrmiluk od toliko oka zlata.

Pošto nana Muša zbunjeno uze ovaj maći zlatnik, taj časni crnogorski oficir (ja „velike" li mi časti) sve džepove napuni zlatnicima i vrati joj čakmedže, govoreći:

- Alalim ti sinovima živote i ostaj mi kaduna s bogom. A, ovaj dukat ti davam da, čoče, viđiš da sam pravi, pošten čoek.

Potom tri puta udari dlan o dlan, našto uđe u sobu patrola, pa pokazujući im prstom u prazno čekmedže reče:

- Evo, crnogorski sokolovi, viđite da je ovaj kuver prazan i da u njemu nije bilo dukata.

Namignu im šeretski, zavuče ručurdu u džep, pa izvuče punu šaku dukata i pruži je vođi patrole:

- Uzmi Jole, boga ti! Nejma vala više ni jedan. Ti ćeš, sokole moj, ovo bracki izdijeliti sa ovom ostalom braćom. Šta će meni? Nejmam ti ja ni kućeta ni mačeta.

Da li su mu povjerovali ima li ili nema više još dukata – ne znam. Ustadoše i odoše.

Sve se to zbilo jednog sunčanog petka. U narednu nedjelju, kad Srbi praznuju, eto ti iz Borovnika Stevanović Maksima.

Nana Muša, kao glava kuće, izrazi mu dobrodošlicu, ponudi mu skemliju, ugosti ga kahvom i šerbetom.

Razgovori se odvijaše o uobičajenim stvarima. Maksim se, za razliku odranije, ponašao ponosit, veselo i razdragano. Nana Muša je dobro zaključila da to njegovo neuobičajeno ponašanje nešto kazuje, ali nije nikako mogla naslutiti zbog čega. No, nije mu ni jednim gestom pokazala da je to čudno ponašanje kopka. Držala se hladno, ozbiljno i dostojanstveno kao da se prekjuče ništa nije dogodilo.

Već, u neko doba – Maksim će:

- A, boga vi, kaduna Mušo, znaš li kad je ono lanjske godine bijag s našim popom kod tebe na kavi?

- A, znam, bolan komšija, kako ne bi znala.

- E, vidiš Turkinjo!

Nana Muša u čudu se začudi da ju komšija Maksim tako oslovljava, a Maksim nastavi.

- I, ti prvo dade kavu popu. Pa, da rečemo, i to bik ti prostio, ali - jope njemu prvom ponudi šerbe i gurabiju. E, da vi rečem, Maksim, jest vukara, ali - nek je pop, pop, ja oću da sam od njega stariji. E, viđi! To što vi Crnogorci opljačkaše zlato, seved sam vi ja, jer čoče, neću da pop bidne bolja glava no ja.

Ustade i ode bez pozdrava.

Ovu istinitu priču, mada bi se roman mogao napisati, završavam i dajem vam do znanja da je tada svo, ama baš svo zlato djeda Mahmuta opljačkano. Bilo je to, za današnje vrijeme, basnoslovno bogatstvo. Slikovito rečeno, da nam je to zlato nekim slučajem imati sada u rukama, mogli bismo otvoriti banku.

Zapazili ste da je i on kao i mnoge muške tračke glave umro u januaru. Isto tako, imao je sudbinu da je ženjen više puta, opet – kao mnogo Traka. Tri puta se ženio.

Njegova prva, ali istinska ljubav bijaše Mevzuna. Priča se da je to bila, do tada, najljepša nevjesta koja je došla u Kunovo. Mlada, visoka i crnopurasta. Rođena je 1900. godine u Šunima, u porodici Tahto. Živjela je samo 33 godine. Umrla je 18. maja 1933. godine, ostavivši za sobom šestoro djece.

Drugi put je za suprugu uzeo djevojku iz Toholja 1934. godine – Hankiju Džomba. Ona je umrla u januaru 1943. godine od tifusa na Haljovinama. Iza nje je ostalo troje djece.

Po treći put, 1953. godine, oženio se Šandol Selfijom, koja se poslije njegove smrti preudala.

Kao i sve nas, ratni vihor ga je nosio od nemila do nedraga.

Doznavši da mu prijeti smrtna opasnost, njegovi kumovi Lazar i Mirko Đurović su ga decembra 1941. godine sklonili kod sebe u selu Petinama.

Pošto mu je i tu zaprijetila opasnost, jedne hladne noći su ga proveli preko Ćehotine na slobodnu teritoriju u Bukovicu. Odatle se potucao po Sandžaku, Crnoj Gori, Srbiji i Bosni da bi konačno oslobođenje dočekao u selu Vukovu kod Tešnja sa ono malo preživjele mu familije.

Sa ostalim tračkim i kunovskim porodicama se vratio u rodno Kunovo 1946. godine.

Bio je postavljen za sekretara Mjesnog odbora u Vikoču i Čelebićima koju dužnost je obavljao sve do rasformiranja istog. Također, u više navrata je biran za odbornika društvenih organizacija Sreza Foča.

Od ukupno devetoro djece, rat mu je preživjelo petoro. Ostalo četvero su poubijali četnici i to:

- Smail, najstariji sin, rođen 1919. godine ubijen je 10. januara 1942. godine prilikom opšteg napada četnika na Kunovo;
- Šefket, rođen 1921. godine, poslije užasnog mučenja, zvjerski je ubijen od četnika avgusta mjeseca 1943. godine;
- Fatima Fahra, kao sedmogodišnja djevojčica i
- Hamzalija, kao petogodišnji dječak u selu Bukovica kada su ih četnici žive bacili u vatru, pa su tako izgorjeli.

O djeci koja su mu preživjela rat dajem sledeće podatke:

Abdurahman, rođen 16. januara 1923. godine. Umro je u 64. godini starosti 15. augusta 1987. godine u Foči. Sahranjen je u Tekiji pored svog oca Ferhada. Po zanimanju je bio diplomirani ekonomista. Sve do penzionisanja vršio je odgovorne dužnosti u društvenopolitičkoj zajednici Foča. Imao je čin podoficira JNA. Bio je oženjen Zemkom Ahmić iz sela Papratno kod Vikoča. Imao je tri sina i dvije kćerke i to:

Hamzalija, rođen 3. marta 1951. godine. Inžinjer je zaštite na radu. Oženjen je Sefo Mirsadom iz Stoca. Ima sinove Timura i Zlatana, te kćerku Azru. Živi i radi u Sarajevu.

Džemal, rođen 21. decembra 1953. godine. Precizni je mehaničar. Oženjen je sa Hadžić Enisom. Ima sina Tarika. Živi i radi u Foči.

Zineta Beba, rođena 25. marta 1955. godine. Udata je za Loju Omera. Ima sina Kemala i kćerku Merimu. Frizer je za dame. Radi i živi u Foči.

Ferhad, oženjen je sa Indirom iz Huma. Ima zanat bravara i laborant. Nije zaposlen. Živi u očevoj kući u Foči. Svom sinčiću je nadjenuo ime svoga oca Abdurahmana.

Alma, rođena 29. januara 1963. godine. Još je neudata. Završila je gimnaziju i frizerski zanat. Zaposlena je. Živi sa majkom Zemkom u očevoj kući.

Šemsa, rođena je 1926. godine. Udala se za Klepo Ibru. Ima kćerke Mujesiru (profesor), Sadetu i Suvadu (obje ekonomisti). Šemsa živi od muževljeve penzije u vlastitoj kući na Butmiru kod Sarajeva.

Džemal, rođen 29. septembra 1929. godine. Žena mu je Milka, rođena Talajić, umrla 24. novembra 1984. godine. Džemal je bio profesor filozofije i rezervni pješadijski major. Nosilac je 14 odlikovanja i niz drugih priznanja. Kao umirovljenik živio je u Zenici. Džemal je umro 17. decembra 1991. godine. Iz braka sa Milkom ima sina i kćerku. Sin Benjamin, rođen je 8. juna 1951. godine. Završio je Vojnopomorsku akademiju i komandno-štapsku školu.

Aktivni starješina u JNA. Sad je u činu kapetana korvete (rang majora). Nosilac je tri odlikovanja. Oženjen je sa Silić Ankom sa otoka Korčula. Imaju sinove Olivera i Damira. Sada žive u gradu Splitu.

Vesna je rođena 23. juna 1954. godine. Doktor je medicine. Udata za Omerhodžić Rasima iz Bijelog Polja. Imaju sina Dinu. Živi i radi u Zagrebu.

Šahza je rođena 1931. godine. Udata je za Ahmić Ragiba. Ima sina Esada, te kćerke Zumru, Mevzetu i Samru. Živi od muževljeve penzije u vlastitoj kući u Foči.

Džemila je rođena 1936. godine. Udata je za Bajramović Šerifa. Ima kćerku Lejlu. Živi u gradu Sarajevu.

Drugi sin djeda Mahmuta je Trako Alija Novalija. Rođen je 1894. godine. Poginuo je 10. januara 1942. godine.

Imao je završenu teološku školu, ali se svešteničkim pozivom nije bavio.

Služio je u Austrougarskoj vojsci i učestvovao u borbama protiv Italije na Monte Grapi, Pijavi i Tirolu. Imao je čin kaplara. Za hrabrodst na frontu, car ga je odlikovao zlatnom kolajnom.

U doba Kraljevine Jugoslavije, politički je bio opredijeljen u Stojadinovićevoj stranci.

Kralj Aleksandar Karađorđević ga je odlikovao Ordenom svetog Save. Od 1927. do 1941. godine stalno je biran za potpredsjednika Opštine Čelebići, a od 1941. do dana pogibije, bio je predsjednik te opštine.

Od svih ljudi, koliko ih je bilo u Završju, nijedan nije imao veći autoritet od njega - podjednako i među Srbima i među Muslimanima. Bio je vrlo strog, a još više pravičan. Zbog toga su mu ljudi rado dolazili da im presuđuje u sporovima.

Za vrijeme svog predsjednikovanja u Opštini Čelebići žestoko se suprostavljao maltretiranju i progonu srpskog življa od strane fočanskih ustaša logornika Gagalije. Čak štaviše, znao je lično da zasreće ustaške patrole i otima od njih Srbe. Zbog toga je više puta upozoravan od Gagalije da se okani spašavanja i zaštite Srba, jer će, u protivnom, i sam izgubiti glavu.

I, naistrag u Foči je bila donesena odluka da ga se otpremi u logor smrti Jasenovac, ali to nije realizovano, jer su vlast preuzeli četnici.

O Novalinoj pogibiji će biti riječi u poglavlju koje govori o četničkom napadu na Kunovo.

Bio je oženjen sa Klinac Mejrom iz sela Mirići. Nešto kasnije oženio se i drugom ženom, kojoj je bilo ime Draga, tako da je imao dvije. Sa ovom drugom nije imao djece, a Mejra mu je rodila četiri sina i četiri kćerke.

Sin mu Osman je umro 1936. godine, kćerka Ajkuna i Zineta su 1943. godine umrle u logoru Alipašin Most, a Samiju su mu ubili četnici dok je još bila dojenče.

Prema tome, od Novaline – Alijine osmero djece, rat je preživjelo četvero i to:

Halil, rođen 1925. godine. Umro je u 56. godini života 1981. godine. Sahranjen je po sopstvenoj želji u porodično groblje u Kunovu.

Služio je JRM. Imao je čin podoficira. Inače, zanimanje mu je finansijska struka.

Mlad je zasnovao bračnu zajednicu sa Hodžić Šaćirom Šećom iz Podbrijega kod Uzlupa. Ona danas živi od muževe penzije u vlastitoj kući u Foči.

Djeca Halilova su:

Mehmedalija, živi i radi u Sarajevu. Oženjen je i ima kćerku i sina. Inače je završio metalski zanat, no kasnijim doškolovavanjem prekvalifikovao se u ugostiteljsko-turističkog radnika. Supruga mu je profesor.

Amil, VK električar. Živi s majkom u zajedničkom domaćinstvu, u očevoj kući. Zaposlen je u struci. Oženjen je, ima kćerkicu.

Samija, po zanimanju profesorica živi i radi u gradu Sarajevu. Udata je za Hasanbegović Fehima. Ima dvoje djece.

Ferida je viša medicinska sestra. Udata za Đaković Bećira u Goražde, gdje živi i radi. Ima troje djece.

Ekrem, rođen 1932. godine. Jedina tračka muška glava koja ima stalni boravak u svom dičnom Kunovu i čije je stalno zanimanje zemljoradnja.

Još uvijek u svome tijelu nosi puščano zrno koje ga je pogodilo pri četničkom napadu na selo 1942. godine.

Pored zemljoradnje, uspješno se bavi pčelarstvom, voćarstvom, stočarstvom i eksploatacijom šume. Inače, nadaleko je čuven kao napredni težak i smatra se za jednog od boljestojećih domaćina toga kraja.

Napamet poznaje sve domaćine iz Završja, a i oni njega.

Posjeduje urođeni intelekt visogog stepena. Puno se bavi čitanjem stručne i istorijske literature, časopisa i štampe. Ima TV i radio koje redovito prati, tako da zna svakodnevne događaje.

Poput svoga amidže Ferhada, s kojim se puno družio od malih nogu, Ekrem je živa enciklopedija i u stanju je da konverzira bilo s kim. Pitome je naravi, pun humora, uspješno zna da zabavlja okolinu oko sebe. Dva puta se ženio. Prvi put sa Kubura Emirom iz sela Petine, a drugi put sa Jašarević Esmom iz Bukovice.

Dužnost mi je da kažem da je Emira umrla vrlo mlada nesrećnim slučajem i da od nje u naše pleme nije nikada došla vrednija domaćica kao što je bila ona.

Poslije njene tragične smrti, ostalo je petoro malodobne djece.

Ekrem ima iz drugog braka troje djece. Praktično, znači da ih ima osmero i to:

Dževad je veterinarski tehničar. Oženjen je, ima dvije kćerkice. Živi i radi u Goraždu.

Osman je ugostiteljski radnik. Živi i radi u Sarajevu.

Naira živi i radi u Foči.

Zumreta je udata za Mehmedspahić Adema. Imaju sina i kćer. Živi u Butmiru kod Sarajeva.

Merzina se udala za sina Selima Kurta u selo Račići, kod Vikoča. Ima jednu kćerkicu.

Edhem je rođen 1937. godine. Magistar je ekonomskih nauka.

Oženjen je sa Hodžić Tesmom iz Kozarca. Imaju sina Aliju i kćerku Amilu. Edhem sa svojom užom porodicom živi i radi u Banjoj Luci.

Zubejda je udata u selo Vitine za Ramović Sulju. Imaju dva sina i dvije kćerke.

Sa Zubejdom završavam kazivanje o mojim amidžama Ferhadu i Aliji, kao i o njihovim vrlo brojnim potomcima, a daljnje kazivanje će se odnositi na mog dičnog oca i njegove potomke.

Suljo, najmlađe dijete djeda Mahmuta, je moj otac. Rođen je 1896. godine, a sa svojom plemenitom dušom se rastavio mjeseca januara 1943. godine. Neumitna smrt, koja je ratna posljedica, zatekla ga je na slobodnoj teritoriji u selu Haljovine. Tu smo ga i sahranili.

Bez pretjerivanja, i za svog oca mogu reći da je bio napredan zemljoradnik, uzoran muž i plemenit otac. Mi, njegova djeca, bili smo naočiti, što bi se reklo: pucali smo od zdravlja. On i naša brižna majka su zbog toga bili beskrajno srećni, pa su nam još više posvećivali pažnju i pružali roditeljsku ljubav. Da bi nam priuštili što što uspješniji razvoj i unapređenje gazdinstva, pa smo, tako, spadali u imućna domaćinstva.

Neka iskustva koja je otac stekao u Rusiji u Oktobarskoj revoluciji - smjelost, hrabrost i odvažnost - su mu, itekako, dobro došli u Drugom svjetskom ratu. Brzo i racionalno je razmišljao i donosio ispravne odluke.

U aprilskom slomu Kraljevine Jugoslavije bio je mobilisani borac 61. pješadijskog puka u Nikšiću. Njegovi dijelovi su vodili borbe protiv Talijana na pravcu Skadra i nanijeli su neprijatelju osjetne gubitke u tenkovima, tehnici i živoj sili.

Moj otac i sve komšije, po kapitulaciji 61. puka, izbjegli su zarobljavanje i vratili se kućama. Kad je došao kući u unuformi i naoružan nije bilo kraja radosti u porodici. Kršan i zdrav, u mojim dječačkim očima

sam ga, obučenog u uniformu, doživljavao ka diva kome niko ne može i ne smije stati na put.

Iz Nikšića je dojahao na divnom konju, potpuno opremljenom za jahanje, čije bisage su bile pune puščane municije.

I njega književnik Čedomir Minderović više puta sa simpatijama spomine u svom ratnom dnevniku „Za Titom". U tome dnevniku, Minderović je doslovice objavio svu prepisku koju je vodio on i moj rođak Alija Delić sa komandantom Specijalnog odreda Vrhovnog štaba, drugom Milanom Antončićem Velebitom - danas generalpotpukovnikom u penziji.

Minderović ga, s pravom, naziva herojom, i njega i ostale koji su pružili natčovječanski otpor, odbranili kuću i spasili 62-je čeljadi, uglavnom žena i djece.

Što se tiče mog oca, ovdje ću prekinuti pisanje o njemu, jer će se njegovo ime i djelo više puta pojavljivati u ovom rukopisu.

Kao što je to i red, prvo ću posvetiti koji redak mojoj plemenitoj majci, sestrama i jednom bratu kojeg sam imao.

Što se tiče moje ličnosti, kao autor ovog rukopisa, zadržavam pravo da sebi posvetim posebno poglavlje.

Dakle, moja majka Dudija rođena je u porodici Ramović u selu Vitine, koje se ispred naše kuće vidi kao na dlanu.

Rijedak je bio slučaj da čovjek u životu sretne tako vrijednog radišu. Nije postojao posao na imanju i u domaćinstvu kojeg nije mogla znalački obaviti. Nenadmašna je bila u vještini predenja na preslici, ručnom krojenju i šivenju, tkanju, vezenju, pletenju itd.

U tom duhu je odgojila i nas - svoju djecu, a sestre posebno.

S pravom tvrdim, bila je to div-žena. Naistrag, u posljeratnom periodu, sve do svoje smrti, radila je sve poslove i izdržavala samu sebe.

Umrla je u dubokoj starosti, tako lagano, tako lijepo, da takvo umiranje može poželjeti svaki smrtnik.

Rodila nas je šestero djece i to dva sina i četiri kćerke: Muju, Ismeta, Mušku, Begu, Ismu i Hajru.

Hajra je bila malecka djevojčica kad je umrla, još prije rata.

Moj jedini brat Ismet je rođen 1932. godine. Od ratnih posljedica je umro kad i naš otac u selu Kržovi.

Nadiranjem četnika na Bukovicu, kidišući na goloruk i nedužan narod, sve redom koljući i ubijajući da bismo izbjegli uništenje od podivljale horde, evakuisali smo se u Čajniče. Bilo je to u februaru 1943. godine.

U Čajniču je mojoj sestri Muški umrla beba, a muža joj, nevinog mladića Kopriva Nazifa ubili su u decembru 1941. godine.

Ja sam Čajniče napustio nešto ranije, a majka, Muška, Beba i Isma poslije mene, da bismo se ponovo sastali i stanili u grad Tešanj gdje smo živjeli zajedno, sve do mog odlaska u partizane.

Majka i moje sestre su se 1946. godine, sa ono malobrojnog preživjelog naroda, vratili u opustošeno i do crne zemlje popaljeno i porušeno Kunovo.

Moje sestre Muška i Isma su ubrzo poumirale od ratnih posljedica, a Bega se nešto kasnije udala u Prečicu za Tolo Hasana, umrijevši i ona iz istih razloga kao one dvije sestre.

I, naistrag moja majka Dudija svoj posljednji staračkí dan je okončala ovako: Pošto je na vodi Ljeskoviku nasula vodu, krenula je kući. Sjela je nedaleko da se odmori. Oslonula se o plot svojim staračkim leđima, utihnula je i više se nije probudila.

Znači, iz loze mog oca Sulje sam samo preživio ja, Mujo, rođen 1923. godine, diplomirani pravnik, živim i radim u Sarajevu. Moja supruga je Deljkić Atifa iz Tešnja.

Imam sina Fajku, ekonomista. Oženjen je i ima sinčića i kćerkicu. Poginuo je 3. 5. 1993. godine u Sarajevu.

REZIME

1. Imajući u vidu vremenski vakuum od 100 godina, o kojem je bilo riječi, u Kunovu se rodilo do Prvog svjetskog rata.....67 osoba.

Od toga broja su:

- muški.....33 osobe
- ženski..... 34 osobe

2. Poslije Drugog svjetskog rata iz loze Ferhada, Alije, Sulje, Maša i Mušana rođena je ..... 51 osoba

Od tog broja su:
- muški.....29 osoba
- ženski..... 22 osobe

3. Pridošle udajom i primile prezime Trako.....35 žena.
U K U P N O:
- muških.....62 osobe
- ženskih..... 56 osoba
- pridošlih udajom..... 35 osoba

S V E U K U P N O..... 153 osobe

4. Od sveukupnog broja je otišlo u raznim slučajevima (gubici)
- odselilo se..... 5 osoba
- udato.....25 osoba
- preudato..... 1 osoba

Umrlo od Prvog svjetskog rata:
- muških.....12 osoba
- ženskih..... 12 osoba
- djece..... 10 osoba

Poginulo u Drugom svjetskom ratu:
- muških.....3 osobe
- žena.....0
- djece.....6 osoba

Umrli u toku Drugog svjetskog rata:
- muških.....1 osoba
- žena.....2 osobe
- djece.....5 osoba

Umrlo poslije Drugog svjetskog rata:
- muških.....6 osoba
- ženskih..... 6 osoba
- djece..... 1 osoba

Ukupni gubici..... 95 osoba

Prma tome, 29. novembra 1989. godine, iz kunovske loze ima 58 živih Traka i to :

- iz Abdurahmanove loze..... 13 osoba
- iz Mujine loze..... 6 osoba
- iz Halilove.....8 osoba
- iz Mašove.....4 osobe
- iz Mušanove.....10 osoba
- iz Džemalove loze.....5 osoba
- iz Ekremove loze..... 8 osoba
- iz Edhemove..... 4 osobe

Ukupno..... 58 osoba

U brojku 58 nisu uračunate žene koje danas žive (udane) u bračnim zajednicama pod tuđim prezimenom, ali su zato obuhvaćene sve nevjeste koje su udate za Trake i naše prezime Trako.

Kao što se zna, prvi pismeni (obrazovani) Traci su sinovi djeda Mahmuta. Danas je situacija sasvim drugačija, pa tako u plemenu imamo:

- Dr. medicine.....1
- profesora..... 2
- pravnika.....1
- inžinjera.....1
- ekonomista..... 3
- učitelja.....1
- medicinskih teh.....2
- profesionalnih vojnika..... 1
- ugostiteljskih radnika.....2
- frizera.....2
- metalskih radnika.....4
- elektromehaničara.....2
- zemljoradnika.....2

Ova profesionalna zanimanja su nabrojana samo za žive suplemenike, kao i udate iz plemena.

Nosioci odlikovanja:

1. Trako Alija Novalija..... 2 komada
2. Trako Milka..... 1 komad
3. Trako Džemal.....14 komada
4. Trako Benjamin..... 3 kamada

Od oficira imamo dvojicu majora, jednog kapetana i četiri podoficira.

Prvi penzionisani Trako je Abdurahman, pa Halil, iza njega Džemal, konačno Mujo.

III

KATAKLIZMA

U predratnom periodu Čelebićka opština je pod svojom upravom imala sva sela Završja. Opštinsko područje geografski obuhvatalo je vrlo široko područje.

Zbog izrazito planinskog podneblja, veoma oštrih i surovih zima i nedostatka obradivog, a još manje plodnog zemljišta, to široko područje je bilo vrlo rijetko naseljeno.

Veće površine su obrasle šumom, najvećim dijelom crnogoricom.

O zapošljavanju žitelja nije bilo ni govora. Tek poneki sezonski drvosječa. Zbog toga, seljani su bili prisiljeni na poljoprivredu.

Iako posna, narodna, obrađivana je svaka stopa zemlje koja je davala mršav rod. Ljudi su s teškim naporom obezbjeđivali minimalna sredstva za održavanje golog života. Još da nisu kućnom radinošću obezbjeđivali odjeću i obuću, bili bi gola, totalna fukara.

Posljeratni period je u cijelosti izmijenio ekonomski momenat. Žitelji redovno školuju djecu i to od osnovnog do univerzitetskog obrazovanja. Svi koji žele zaposle se odlaskom u druga mjesta širom domovine.

Inače, ljudi žive dobro i lijepo. Odijevaju se po savremenoj modi, posebno žene.

Sva sela su, međusobno, povezana putevima, kao i sa Fočom. Istina, to su makadamske ceste, ali kakve su takve su.

Nema sela koje nije elektrificirano i koje nije riješilo snabdijevanje vodom.

Više nećete naći domaćinstvo bez radioprijemnika, a onih koji imaju TV prijemnik je mnogo i svaki dan sve više.

Nije nikakvo iznenađenje vidjeti pred seoskom kućom automobil, kamion, traktor, kosačicu i drugu mehanizaciju.

Sve u svemu, ljudi žive lijepo i u izobilju.

Stanovništvo, ono još malo što ga ima, odnosno ono koje se još nije iselilo pripada srpskoj i muslimanskoj narodnosti.

Međusobna nacionalna trpeljivost je više, nego dobra. Ljudi se rado sastaju, međusobno posjećuju i nema nacionalističkih ekcesa.

Tako je bilo i prije izbijanja Drugog svjetskog rata. No, pred olujnu 1941. godinu, među ljude je ušao nemir, zabrinutost i zebnja, jer je bilo očito da se rat približava od koga niko nije dobro očekivao. Totalan nemir i strah se uvukao u duše ljudi opštom mobilizacijom. Tada je svima bilo jasno da je rat neizbježan, a naročito poslije poznatih događaja, 27. marta 1941. godine.

Fašistička Njemačka, na čelu sa razjarenim Hitlerom, odlučila je da kazni neposlušnu Jugoslaviju.

Kršeći sva ljudska i međunarodna prava, do zuba, u to vrijeme najmodernije naoružana, fašistička njemačka armija, u sadejstvu svojih satelita Italije, Mađarske, Rumunije i Bugarske, bez objave rata, kao bijesne krvoločne i razjarene zvjeri ustremljuju se na našu zemlju jednovremeno i koncentrično sa svih strana. Taj dan se ne može i ne smije u ovoj lijepoj zemlji zaboraviti. Bilo je to u zoru, 6. aprila 1941. godine.

Malobrojna, vrlo slabo i sa lošim i zastarjelim oružjem naoružana Jugoslovenska vojska, ne mogavši izdržati pritisak daleko nadmoćnijeg neprijatelja, dvanaesti dan rata kapitulira i, najvećim dijelom, puni zarobljeničke logore, najvećim dijelom po Njemačkoj, Norveškoj i u Italiji.

Jugoslavija je raskomadana i podijeljena. Svi osvajači su uzeli što je ko htio. Od preostalog dijela su stvorili vještačke tvorevine, nekakve državice koje su dobrovoljno darovali kvislinzima. No, bez obzira na to, uspostavljene su okupacione zone nad tim »državama«.

Slutnje su postale stvarnost. Okupator je uspješno provodio politiku - „zavadi, pa vladaj".

Materijalna i kulturna dobra iz zemlje su nemilice pljačkana i odvlačena u zemlje okupatora. Ono što se nije moglo pljačkati vandalski je uništeno do temelja.

Bosna, Sandžak, Hercegovina i Crna Gora – pored drugih nekih dijelova raskomadane naše domovine – pripadali su pod Talijansku zonu. U svim gradovima ovih područja formirani su garnizoni, utvrđeni betonskim bunkerima, opasani bodljikavom žicom i zasijanim minama.

Talijanski fašisti su svakodnevno vršili ispade iz utvrđenih garnizona, vršljali po selima, pljačkali sirotinjsku imovinu, hapsili i zlostavljali, naročito odrasle Srbe muškog spola.

Svaka mlada žena, ako su je talijanski vojnici uhvatili, bila je silovana. Mnoge od njih, ne mogavši podnijeti takvu bruku, prekratile su sopstveni život.

Dakle, Kunovo – u sastavu Završja – to jest teritorij Čelebića je spadao pod Italijansku okupacionu zonu, a administrativno – upravnu vlast je preuzela Nezavisna država Hrvatska.

Solidno građenu od tvrdog materijala, manju kasarnu zaposjeli su oružnici i vod domobrana. U taj vod ustaške vlasti iz Foče su mobilisale i jedan manji broj mještana Muslimana i to rezervista.

U početku je bilo sve mirno. Ljudi su i dalje nastavili posao na imanjima, ali zakratko. Ubrzo se saznalo za zle namjere ustaških vlasti.

Narodu su brzo stizale vijesti o progonima Srba širom bivše Jugoslavije, o likvidaci Jevreja, Cigana, komunista i ostalih koji su odbacivali vjersku i nacionalnu podvojenost. Do ovakvih glasova prvi su mahom dolazili Muslimani, jer su smjeli da se slobodno kreću. O ustaškim i italijanskim hajkama, Muslimani su blagovremeno obavještavali svoje komšije Srbe, pa su se ljudi mogli blagovremeno da sklanjaju ispred krvoloka.

Ali, i pored sve opreznosti, jedne noći, naprosto, iz Čelebića je pohvatana i odvedemna porodica Popović koja se više nikada nije vratila, jer je likvidirana na nekom od brojnih neprijateljskih stratišta.

Za vrijeme kratke vladavine ustaške vlasti u Čelebićima i u toku cijelog vremenskog trajanja rata ukupno je poginulo 135 osoba srpske nacionalnosti i to:

- Ustaše su likvidirale 22 odrasla čovjeka. Od tog broja su petorica iz Čelebića, a ostalih sedamnaest su bili iz sela Zavait. Tih, 17 Zavaićana je bilo uključeno u ustanak. No, u junu mjesecu 1942. godine, svi su dezertirali

iz ustanka i predali se Italijanima, a ovi su ih izručili ustašama koji su ih sve pobili u Zemunu.

- Tokom vođenja borbi na ovom području, posebno u petoj neprijateljskoj ofanzivi, njemački, italijanski, bugarski i kvislinški vojnici su ubili 27 osoba.

- U borbama protiv NOP-a, kao pripadnici četničkih oružanih jedinica (Čelebićki četnički bataljon) poginulo je 55 osoba.

- I, na kraju, nestala je i izginula na nepoznat način 21 osoba.

Tokom ljeta 1941. godine ustanak je u susjednom Sandžaku uzimao sve većeg maha, tako da se njegov uticaj osjećao i u oblasti Čelebića. No, bilo je i samovoljnosti, pa je tako neki Dragutinović nagovorio i neodgovorno jedne noći doveo u Čelebiće dvadesetak naoružanih seljaka iz Bobova. Nepromišljeno je izvršen napad na utvrđenu kasarnu – prvi fortifikacijski objekat – bez ikakvog uspjeha. Sve namjere i rezultati napadača su se sveli na to da je poginuo jedan nedužan, zavedeni čovjek. Tu „akciju" su sandžački ustanici osudili i kaznili Dragutinovića.

E, tako! I, šta se - ukratko – dešava dalje?

Talijanski okupatori i četnički pokret se sporazumijevaju. Malo, pomalo dolazi do pakta koji, ukratko rečeno, ima smisao uspostavljanja četničke vlasti. Četnici su se pismeno obavezali da će voditi bespoštednu borbu protiv NOP-a, da će sarađivati sa NDH oružanim snagama, a da se evakuišu italijanski garnizoni sa „četničke teritorije".

Taj isti sporazum su potpisali i Pavelićevi doglavnici – Hitlerovi i Musolinijevi kvislinzi.

I, šta biva dalje?

Iza tog sporazuma, italijanski fašistički okupatori evakuišu svoje garnizone iz Foče, Kalinovika i Goražda u Čajniče, Pljevlja i na desnu obalu Drine u Goražde.

U istom tom vremenu, tu dolaze dva veoma sposobna agitatora četničkog vođe u Jugoslaviji pukovnika Draže Mihailovića major Dangić i kapetan Mihailović, sa zadatkom:

1. Organizovati – samo među Srbima pravoslavne vjere – čvrst i postojan četnički pokret, s parolom uništiti fizički „Turke" – Muslimane, jer su oni „neprijatelji" srpstva broj jedan.

2. Neprijatelji srpstva, broj dva, su komunisti i
3. Neprijatelji Srba su okupatori.

Muslimane „Turke" - ja' čudne li ironije - fizički likvidirati odmah, komuniste također, a sa okupatorima kontaktirati, pa će se vidjeti šta dalje činiti.

Razumije se, sa četničke teritorije, na osnovu sporazuma između Italijana i Pavelića, kao i četnika – Čelebićki „garnizon" je evakuisan u oktobru mjesecu 1941. godine.

Četnički pokret oživljava, Srbi su naravno zavođeni u četnike, a oni koji su izbjegavali pristup četničkom pokretu, nasilu su mobilisani.

Dražini izaslanici, major Dangić i kapetan Mihailović uporno, znalački i efikasno organizuju četničku vlast, formiraju četničke jedinice i prave operativne planove o totalnom fizičkom istrebljenju muslimanskog življa. Po tom planu, kako se to vidjelo kroz njegovu realizaciju, moto je bio, krenuti redom. Plan je držan u najvećoj tajnosti. Za njega su znali samo neki od predratnih četnika i nekoliko mlađih osoba koje su opredijeljene za vođu koljačkih crnih trojki koje su, također, držane u najvećoj tajnosti.

Po selima su organizovana sijela s ciljom agitacije i vođenja propagande o četništvu, o stvaranju „Velike Srbije." Agitatori su otvoreno govorili da je kucnuo čas u kome svi Srbi moraju da idu u boj za „krst časni i slobodu svetu".

A, protiv koga je organizovan taj „sveti boj"? Naravno, kao što će to događaji i potvrditi, taj neslani boj je vođen protiv Muslimana, jer ih je Draža Mihailović proglasio, čak sa Ravne Gore, neprijateljima srpstva broj jedan.

Također, događaji su tokom NOB, posebno u Petoj neprijateljskoj ofanzivi, pokazali nečuvena divljanja i ispoljene četničke zločine. Domaći četnici, po dogovoru sa okupatorom i sporazumom sa Pavelićevim ustašama, su – poslije borbi i u pozadini, nemilosrdno mučili, mrcvarili i masakrirali partizane koji su bili ranjeni, iznemogli, oboljeli od tifusa itd. Istu takvu sudbinu su doživjeli i Srbi za koje se otkrilo da su bilo što dobroga učinili za NOP.

Tako je to bivalo tokom cijelog trajanja rata. No, da se mi vratimo događajima koji govore o likvidaciji Muslimana u Završju, s posebnim osvrtom na moje rodno Kunovo.

Tokom tih naglih promjena i preokreta, u jesen 1941. godine, među stanovništvo se uvlači nespokoj i uznemirenost.

Kao što su Muslimani ranije obavještavali Srbe o životnoj opasnosti, sada su pošteni Srbi blagovremeno upozoravali Muslimane.

Međutim, klimatske prilike su, pored ostalih nedaća, išle protiv nejači – žena, djece i staraca. Bilo je to tako kao da se sve urotilo protiv nedužnih i nevinih. Kao što će se to pokazati, teški mrazevi, nečuvena hladnoća, dubok snijeg su nanijeli teške nevolje svima koji su morali napustiti ognjišta i skloniti se u šumu. Vatra se nije mogla ložiti, jer danju dim, a noću odsjaj vatre bi banditima bili nepogrešiv putokaz ka žrtvama.

Četnička mašinerija je radila uporno, tačno prema utvrđenom planu.

Zaštite niti spasa niotkuda nije bilo. Valjalo je ipak razmišljati o tome šta činiti.

Prvenstveno je pokušana veza sa partizanskom organizacijom u Foči, ali – bez uspjeha. Fočanski komunisti, ili nisu mogli ili nisu htjeli bilo šta pomoći. Isti slučaj je bio i sa fočanskim doličnicima. Nastupilo je razočarenje.

Ljudi su se okupili oko Alije Trake, pa nakon dogovora, odlučeno je da se formira naoružana grupa od seljaka koji imaju bilo kakvo naoružanje, a bilo ga je dosta.

Odlučeno je da se dadne prioritet odbrani i zaštiti stanovništva i imovine. Također je odlučeno da se uspostavi veza s partizanima, bilo u Sandžaku, bilo na Šćepan polju. Za izvršenje tog zadatka, trebalo je formirati naoružanu patrolu od snalažljivih.

Nakon što su se ljudi (odrasli muškarci) okupili, ulogorili su se u selo Tvrdaci. Za ono doba, bili su solidno naoružani. Našlo se tu pušaka iz Prvog svjetskog rata raznog porijekla, ali ispravno. Što je bilo veoma značajno grupa je imala i dva puškomitraljeza.

Čim se grupa okupila, više se po muslimanskim selima nisu pojavljivale četničke patrole, a prestala su i druga upozoravajuća demonstriranja.

U međuvremenu, odlučeno je da se, umjesto patrole, na Šćepan polje pošalje ilegalno kurir. Tako je i učinjeno. Kurir je spretno izvršio zadatak, ali partizani su se oglušili o ponudi saradnje i vođenja zajedničke borbe.

Surova zima, osjećaj poštenja, naivnost i primitivistička shvatanja većine, doprinijeli su da su se počela javljati pojedinačna dezerterstva i sve češći zahtjevi za formiranje manjih grupa po zavičajnim selima. Pošto je to mišljenje preovladalo kod većine, tako je i učinjeno i tim činom učinjena kobna, fatalna greška.

Dangićeva i Mihailovićeva lukavost kod nekih i, nadasve, poštenih ljudi imala je, za četničke zlonamjere, pun pogodak. Zapravo, igrajući na kartu naivnosti tih ljudi, uz pružanje garancija za bezbijedan život svim koji predaju oružje, davanjem „vjere i časne riječi" polako je izmamljeno oružje.

Izuzev Alije i Sulje Trake i nekolicine, koji nisu ni pod koju cijenu htjeli predati oružje, ljudi su ostali goloruki.

Koristeći nemoć, već svih nemoćnih, po selima krstare grupe dželata i redom kolju kamom odrasle muškarce, a kasnije i ostalo stanovništvo, bez obzira na spol i starost.

U načinima uništavanja Muslimana, zločinačka bratija je primijenila, do tada neviđenu, još jednu, nadasve sadističku metodu. Zapravo, primijenjena je vrlo organizovana totalna pljačka svih materijalnih dobara. U pljačkanje se diglo i malo i veliko, i staro i mlado. Pljačkano je sve: od konja, do jareta – od kašike do metle.

Ovim surovim sadističkim načinom, nacionalšovinisti su željeli da narod umore glađu, da kod mase izazovu bezvoljnost i apatiju.

Taj surovi metod za ubijanje ljudi nije postigao svoj efekt. Glas o pljačkama se kretao brzinom oluje, pa je narod, istina na brzu ruku, sklonio nešto imovine, prije svega živežnih namirnica. O utrošku hrane vođena je najstrožija racionalizacija, jer – valjalo je preživjeti i tešku i surovu zimu. U tu svrhu, ljudi su mljeli u brašno suho voće, kokuruzne otočke, brezovu koru, ljeskovu i brezovu resu i sl.

Čim je počela bespoštedna likvidacija, većina kunovskih zaselaka i sela i u slivu Ćehotine su organizovali zbjegove na zaklonjena i nepristupačna mjesta. U početnom periodu, u zbjegovima su se okupili odrasli muškarci, zatim mladići i naistrag svi. Na ovaj način je izbjeglo sigurnu smrt većina stanovništva.

Život u zbjegovima je bio pravi paćenički i vrlo mučan. Puno se gladovalo, a dubok snijeg i nezapamćena studen su neumitno uzimali svoj danak. Čak je bilo slučajeva da su stabla pucala i stoka crkavala od žestokih mrazeva.

Da li je ikad iko tako patio? Teško je reći, ali vjerovatno da nije.

Veza zbjegova i naselja je bila stalna i svakodnevna. Vijesti su dostavljanje isključivo noću, koje je donosio neko (obično žene) iz sela ili su snalažljiviji muškarci iz zbjega odlazili u selo. Da bezdušnici ni slučajno ne bi otkrili tu vezu i pribjegli onome najgorem – likvidaciji - najstrožije se vodilo računa o tome da svi tragovi u snijegu moraju najbrižnije biti zamaskirani.

Ta, najsurovija izolacija je trajala sve do prve polovine mjeseca februara 1942. godine. Taj mučenički život je prestao dolaskom prvih oslobodilaca - partizana.

Preživjeli, izmrzli, izmučeni paćeničkom glađu, ljudi su se radosni, ali sa mjerom opreza, poput aveti polako vraćali kućama. Izmršavili, iznemogli, blijedi bolje rečeno, ispijenih i upalih očiju i obraza teško su bili prepoznatljivi.

Topao dom, iako oskudan hranom, su doživljavali kao raj. Jer, sloboda je tu, ali toplo je i bezbrižno se spava.

Te uklete zime, pa do prvog oslobođenja, četnici su do Kunova, uništili i spalili sva muslimanska sela na području Završi.

Rijetki su bili preživjeli – samo oni koji su se pukim slučajem spasili bijegom kroz kišu puščanih zrna, ili, pak, oni koje su spasile – istina rijetke - srpske porodice.

Ljudske žrtve su mnogobrojne, a materijalna šteta ogromna. Sve je spaljeno, i zgrade i leševi u njima - sve što bi sutra podsjećalo da su tu ikad živjeli ljudi. Užas neviđeni – užas nečuveni!

O broju žrtava, o nazivima muslimanskih sela u cijelom Završju, to jest Čelebićkoj opštini (seoska predratna opština) bit će nešto kasnije riječi.

Za razliku od plana za likvidaciju ostalih muslimanskih sela, za likvidaciju Kunova je bio sačinjen poseban plan. Ovaj plan je čuvan u daleko strožijoj tajnosti od plana uništenja svih drugih sela. Za njega je znalo samo nekoliko četničkih glavešina i niko više. Čak je zaprijećeno smrtnom kaznom „ko bude Vuk Branković".

Do krvoločnog pohoda na Kunovo završka sela su već bila sva likvidirana. Po, već, unaprijed skovanom planu, uz totalno iznenađenje, taj gnusni zločin je realizovan na Badnje veče, prvi i drugi dan pravoslavnog

Božića 1942. godine. Jer, prije početka pokolja, mjesni pop je postrojio četnike sa isukanim kamama blagoslovio i rekao im da za Srbe nema veće svetinje od osmuđenog badnjaka turskim, čitaj muslimanskim leševima, da nema svetije slave, nego od klanja „Turaka" na Božić.

Uz gromoglasna urlanja, urlikanja, halakanja i pjesmu „svetog oca" je primljen kao „božiji" dar.

Čelebići su poklani i popaljeni 8. / 9. januara 1942. To je učinjeno namjerno. Taj čin bezumlja je značio tačku „na poslu u Završju".

Eto, tako je istrebljena „guba iz torine" – eto, tako je „očišćena Završ od nekrsta".

Ustvari, eto, tako je ukleta gruda rodne domovine natopljena krvlju nedužnih i nevinih mučenika.

Uoči pohoda na Kunovo, tačnije 9. januara 1942. godine, organizovano je slavlje u Čelebićima. Cijelu noć, krvoloci su, uz razbuktale vatre, kolali, pjevali, podvriskivali i šenlučili.

Istovremeno, u dosta pravoslavnih poštenih kuća je vladalo nezadovoljstvo i tuga za poklanim komšijama. Mnogima od njih, ni na pamet nije pao ni badnjak, ni božićna pečenica.

Koljačka elita, što bi se reklo rukovodstvo, ojačano sa vođama crnih (koljačkih) trojki nije bilo u sastavu orgijaša na Čelebićima. Za njih je sramno slavlje organizovano u komšiluku Kunova. To je upriličeno u posebno odabranoj kući, u kući glave Karovića. Imalo se za to puno razloga. Željeli su tome divnom čovjeku i poštenom komšiji otvoreno dati do znanja da je došao kraj i njegovom zalaganju na spašavanju „balija". Za kaznu je morao postaviti najbogatiju trpezu. Također, naređeno mu je da njegova brojna čeljad „goste" moraju služiti i dvoriti stojeći.

Oko trpeze su posjedali po „čojstvu i junaštvu." Kad se nečasna družina razveselila rakijom, držane su zdravice. Posebno zdravice i bodrenja, upućene su koljačima, s težnjama i željama da ujutro što bolje obave svoj posao u Kunovu.

Ne obazirući se na čestitost plemenitog domaćina, na njegov pošteni starački obraz, svi su mu upućivali pogrdne uvrede. Ništa bolje nisu prošla ni ostala mu čeljad, pa čak ni ženska.

Držane su govorancije, recitovani su stihovi iz „Gorskog vijenca", da bi u međuvremenu guslar sa uvredljivim pjesmama cijeloj orgiji davao vrhunski pečat.

U kasno doba provjeren je plan likvidacije Kunova pod nazivom „Osvetnik Kosova". Svaki „vođa" je morao ponoviti zaduženje napamet, jer se pismeno ništa nije smjelo raditi kako ne bi ostali nikakvi tragovi o zločinima.

U Kunovu se znalo o masakru u Čelebićima, ali se nije znalo šta mu se priprema sutra u zlojutro.

Zabrinutost i pretpostavka da koljačka rulja jednog dana neće poštedjeti ni ovo selo, pokazali su punu realnost. Naša slutnja o napadu na Kunovo, obistinila se devetog januara u suton. Naime, naš komšija iz susjednog sela, o kome je bilo riječi – i pored stroge kontrole vršene od četnika – našao je vrlo smišljen način da nas upozori na sutrašnji koljački pohod u kome niko i ništa u Kunovu nije smjelo preživjeti.

Alija (Novalija), brat mu Suljo, Mušo i Alija Delić sastali su se u Novalinoj kući na dogovor. Trebalo je naći rješenje za nastupajući kobni dan. Očito je bilo da je krvava drama na pomolu i u pitanju su bili samo sati.

Odlučeno je: braniti se do posljednje kapi krvi. Iz ostale dvije tračke kuće smo prenijeli posteljinu, meso, suho voće, brašno i bijeli mrs. Stoku smo oslobodili iz staja.

O svemu ovome obavijestili smo domaćinstva. Naš položaj bio je idealan za odbranu. Kuća iz koje smo odbranu organizovali bila je locirana na platou brisanog prostora. Zgrada je bila postavljena u pravcu sjever-jug. Bila je građena od kamena i drveta i pokrivena daskom. Na južnoj strani je imala zidani podrum sa dvije puškarnice, u koju se ulazilo s vana kroz vrata i sa sprata kroz poseban otvor sa poklopcom. Nad podrumom je bio sprat sa jednom velikom sobom, ostavom i priručnim kupatilom (đeriz) i odžakom za loženje peći, te dva veća zastakljena prozora. Ovaj dio kuće je bio sagrađen od tesanih greda, dok su patos i strop, također bili građeni od 5 cm debele tesane daske.

Izlaz u te sobe je bio okrenut u pravcu sjevera i ulazilo se iz nje u hol zemljanog patosa. U njemu se nalazio zidani kamin sa ognjištem, viseća ostava, hatula i prolaz za tavan (potkrovlje). Predsoblje je bilo zidano od

kamena sa istoka, zapada i sjevera. Imalo je dva ulaza, jedan istočni vanjski i drugi zapadni koji je spajao ovaj hol sa dosta komotnijim predsobljem (ganjkom). Taj ganjak je bio potpođen rezanom daskom (trenicom) i bio je bezbjedan od puščane vatre.

Na zapadnoj strani ganjka nalazila su se druga ulazna (zapadna) vrata u kuću. Jedna vrata iz ganjka su vodila ulaz u sjevernu, malu sobu. Ova soba je bila prizemna, potpođena sa debelim izhoblanim cijepanim daskama (platicama). Jedan prozor je imala na istoku i jedan na zapadu. Oba su bili veliki, sa solidnim drvenim kanatima koji su se zatvarali sa vanjske strane.

Ova soba je bila sagrađena od zidanog kamena i to od zemlje do plafona, koji je bio drven. U potpunosti, zaštićen od puščane vatre, pružala je cjelovitu zaštitu nejači, odnosno djeci, ženama, ranjenicima i bolesnicima. Bila je podešena i za zagrijavanje i kuhanje hrane.

Tavan (potkrovlje) se prostiralo pravcem sjever-jug, nad cijelom zgradom. Zbog toga je bilo prostrano i vrlo pogodno za nesmetano kretanje po njemu.

Prema tome, zahvaljujući idealnoj lokaciji, dosta solidnoj i masivnoj gradnji, taj objekat je pružao braniocima pouzdanu sigurnost.

S obzirom na činjenicu da je preglednost i mogućnost za uočavanje ciljeva bila najcjelishodnija iz potkrovlja kuće, problem smo riješili tako što smo grudobrane napravili od kamenih ploča, a puškarnice i osmatračnice smo otvorili kroz krov.

Sva ulazna vrata u zgradu (dvoja istočna i jedna zapadna) bila su od masivnog drveta. Pored solidno iskovanih brava, osiguravana su debelim mandalima tako čvrsto da nije postojao način nasilnog ulaska.

Opis odbrambenog objekta sam dao za to da čitaocu predočim njegovu sliku i položaj, jer je to za branioca presudno.

U odbrambenu zgradu su iz dvije druge kuće Traka prešla sva čeljad i vrlo mali broj iz ostalih kuća. Tu je došla i moja strina Hankija sa četvero malodobne djece, te njen pastorak Smail. U momentu upada bande u selo, kuća je bila dupke napunjena od seoskog življa koji je tu našao spas od sigurne smrti. Tako je kuća postala tijesna i pretijesna za boravak u njoj.

Eto, tako smo mi dočekali zlokobno jutro sa dvije dobre puške, dva komada ručnih bombi i sa 1500 komada puščanih metaka – riješeni da se živi ne damo, da branimo nejač do posljednjeg daha.

Toga teškog zimskog jutra, na dan desetog januara 1942. godine, naš osmatrač je otkrio grupicu četnika koja se spokojno, polako u koloni po jedan, iz pravca Čelebića, kreće u naše selo.

Ova grupica četnika imala je zadatak da demonstrira uobičajenu patrolu. „Patrola" će mirno proći kroz selo, stići pred opisanu kuću, što hladnokrvnije ući na zapadna vrata, zarobiti i vezati Novaliju i živa ga odvesti u komandu koja je bila stacionirana u zaseoku Bandovići. Prije napuštanja kuće, tj. odvođenja Trako Alije (Novalije), svu njegovu čeljad su trebali poklati, zapaliti ih u kući, što je trebao biti signal da je trik uspio i da može bezbrižno započeti pokolj ostalog dijela sela.

Čitaocu se odmah nameće sasvim razumno pitanje – čemu je trebalo izvršiti zarobljavanje Alije. Gorka i teška mu je bila zamišljena mučenička smrt.

Prvenstveno je trebalo da ga vezanog provedu kroz sva muslimanska i srpska sela i, napokon, u grad Foču i cijelim putem pred narodom ga ponižavati do krajnjih granica niskosti.

Također je bilo planirano da se iz Foče dovede u uništeno Kunovo kako bi bio psihički dotučen i doveden do ludila. Poslije tog čina trebalo ga je dovesti u Homarine i klinima zakovati za istu homoru za koju je bio vezan u Prvom svjetskom ratu. Tako zakovanog trebalo ga je podvrgnuti još surovijem mučenju, sve do izdisaja i ostaviti da mu tijelo pojedu gavrani i zvijeri.

Zahvaljujući blagovremenom saznanju šta taj dan treba da se desi trik nije upalio, jer smo pratili tu grupu i pošto smo se uvjerili da idu ka našoj kući, zablindirali smo sva ulazna vrata. Sva čeljad, osim nekolicine, smještena je u malu sobu i tako bila bezbjedna.

Zauzet je položaj za odbranu. Vladala je mrtva tišina i neizvjesno iščekivanje. Suljo je zauzeo položaj kod zapadnih vrata, a Alija kod istočnih. U tome je stigla i grupica četnika i zaustavila se na Suljinoj strani odbrane. Jasno ih je osmatrao kroz, za tu priliku probušenu rupicu na vratima. Sve ih je prepoznao, a kako i ne bi kad su mu bili komšije. Nažalost

i na veliko iznenađenje, među njima je bila i nekolicina koje je njegov brat Alija prošle 1941. godine spasio od ustaške kame.

Jasno je, po njihovom ponašanju zaključio da su im namjere zlokobne. No, stari iskusni ratnik je stajao nepomično kao statua, čvrsto držeći u mirnim rukama svoju otkočenu pušku.

Poslije nekoliko trenuteka, očito zbunjen mrtvom tišinom, jedan od njih stisnu šaku u pesnicu i grubo zakuca na vrata. I dalje je vladao muk. Onda skide pušku s ramena i poče mahnito udarati u vrata derući se:

- Otvaraj, jebak vi „tursku" majku!

- Nema domaćina kod kuće – reče moja strina Mejra koja je stajala neposredno uz svog djevera Sulju.

Ponovo se oglasi još jače lupanje i pitanje:

- A, đe vi je Novalija?

- Otiš'o je u mlin - opet će strina.

- Novalija ni dosad nije iš'o u mlin.

Otvaraj , da vi ne ždijemo kuću.

Suljo lagano podiže pušku, nanišani kroz rupicu u onog što lupa i viče. Puška planu. Bandit se, bez glasa, stropošta. Dobio je pogodak u srce. Preostali se nadadoše u bjesomučan bijeg.

- Šta bi Suljo? – priupita ga Alija.

- Jedan je gotov, ostali pobjegoše – reče Suljo i nastavi zvati svoju ženu:

- Vitinka!

Pošto mu dođe, otvori vrata i reče da donese pušku i municiju ubijenog četnika. Ona je taj zadatak izvršila spretno, munjevito i bez pogovora.

Jedna druga grupa zaposjela je položaj iza stogova sijena i tu se pritajila. Otkrili smo je tek kad je na kuću otvorena vatra i tako omogućila bezbjednu bježaniju onima ispred kuće.

Nekako, u isto vrijeme Alija je otvorio istočna vrata, istrčao vani i pojurio prema toj otkrivenoj grupi govoreći:

- Zar tako rade komšije, majku vam jebem? Pričekajte me, da vam ja pokažem.

Ali dockan. Tako se otkrio i kompletan izložio ubitačnom plotunu. Pokošen zrnima, kleknuo je na koljena. Preko sebe je zafrljacio pušku i dobaci je pred vrata. Zatim, lagano, kao da klanja, legao je ničice i odmah izdahnuo.

Dakle, nepromišljen potez – zar ne? Kobna i posljednja mu je to bila greška. Bolje bi bilo da je ostao u kući i iz nje nastavio borbu.

Šta se moglo? Ništa, nego da se zaključi da, eto, i jedan iskusni bivši ratnik može učiniti fatalan grijeh.

Vidjevši Alijinu pogibiju, u paničnom strahu, iz kuće su se nadali u bijeg Hodžić Suljo iz Šadića i Smail Trako. I oni su bili pokošeni, ali ne i smrtonosno. Kasnije su podlegli ranama u kući.

Vidjevši da se javlja panika, da može doći do nepotrebnih žrtava, na scenu stupa Alija Delić. Dokopavši se puške i torbice s municijom poginulog dajdže Alije, zatvorio je istočna vrata i zauzeo vatreni položaj u potkrovlju objekta.

Sve se to odigralo u nekoliko minuta.

Otpočela je uraganska paljba na kuću. Brzo smo zaključili da nas napada velika grupacija. Iz pravca Bandovići - Zaglavica, napadala je Čelebićka, a iz pravca brda -Zahrasnica Vikočka četnička četa.

Da bi se spriječilo izvlačenje stanovništva iz sela, zatvoren je i prostor na pravcu Pribišci – Crndovići - Šadići. Dakle, zaseoci Traci (Kujačići) Rujići, Šahbazi, Pribišci, Zaglavica i Crnobovići našli su se u obruču.

Sa osmatračnice Bandovića čula se sasvim jasno i razgovijetno komanda:

- Kolji i pali sve redom do Trakove kuće.

Prva je planula džamija. To je bio novi signal za sve napadače da se ima odmah prići likvidaciji ovih zaselaka i svega živog u njima.

Ako nekome izgleda čudno, neka mu bude, ali je istina da smo prikovali za zemlju Vikačku četu i onu grupu iz stogova vatrom iz kuće, jer smo imali idealne uslove za to i nismo dali nikome da ni nos pomoli. Gađali smo smireno i precizno.

Ali, Čelebićka četa je bila u povoljnijem položaju. Konfiguracija zemljišta, voćnjaci, šumarci i zgrade su ih štitili, pa su uz neosjetne gubitke ušli u sve zaseoke, osim našeg.

I, započela je krvava drama. Jezivo i, do sada, neviđeno je bilo gledati šta rade zvijeri u ljudskom liku. Tačno se znalo ko i šta u čoporu krvoloka, bezočnika i sadista ima činiti, pa su tako formirane grupe palioca zgrada,

grupe za hvatanje i zatvaranje žrtava u kuće. Znalo se ko puca i u one žrtve koje su na bilo koji način izmakle iz ugroženog sela.

Što se tiče klanja žrtava, i za to su bili određeni već u krvi ogrezli krvoloci. Oni su išli od kuće do kuće i sve što se tu živo zateklo nalazilo se pod stražom, a oni su jedno po jedno hladnokrvno klali, kao stoku. Kad to obave idu dalje, a žrtve su spaljivane zajedno sa zgradom. Dakle, to je bila obaveza crnih trojki, mada ni ostalim niko nije branio da se u tome iskažu.

Za nekoliko sati, koliko je genocid trajao, jezivo je bilo posmatrati sa strane. Sve zgrade, jedna za drugom, su se pretvorile u ogromne bukotinje obavijene gustim dimom. Selo je ličilo na područje koje je buktalo od pobješnjelih vulkana.

Jauci, lelek, piska djece, plač žrtava miješao se sa urljanjem zločinaca. Smrad izgorjelog ljudskog mesa, žita, pića, đubreta – širio se na sve strane. Grozota jedna.

Sve što smo mogli pomoći unesrećenim komšijama, svodilo se na to da smo gađali uočljive bandite i pozivali ugrožene komšije da se sklanjaju kod nas u kuću. Mnogi u tome su uspjeli i preživjeli su, zajedno sa nama.

Kad su zaseoci likvidirani na kuću je započeo žestok pritisak. Vodili smo neravnopravnu borbu sa tri protiv 240 pušaka. Herojski, nema sumnje.

Zaselak Rujići, koljači su napustili - dijelom zbog gubitaka koje su trpjeli, a dijelom zbog nepodnošljivog smrada leševa i paljevina. To je, kao što se zna, bila Čelebićka četnička četa. Ona se izvukla u dubinu Sječa – Bandovića - Brda i podržavala Vikočku četničku četu na upornom nastojanju da zauzme Trakovu „kulu".

Pod neprekidnom borbom, ušli smo u prvu noć. Bila je vedra, zvjezdana i vidna kao staklo. Ta okolnost i nesnosna hladnoća bili su nam saveznici, a četnicima su ugrožavali svaku namjeru za približavanje. Uočavali smo ih i tukli kao u sred dana. Tako se, između ostalih događaja, desilo da se jedan bandit neopaženo privukao i zaposjeo položaj iza velikog mramora. Kratkim rafalima, otvorio je vatru na nas. Brzo smo ga uočili. Izgledao je komično, jer je na glavi, umjesto šljema, imao nataknutu tendžeru. Likvidiran je prvim hicem.

Iznenađeni našim upornim i žilavim otporom, a osim toga i pretrpljenim gubicima u ljudstvu - došli su do spoznaje da nam ništa ne mogu, pa su od svojih glavešina zatražili pomoć.

I, zaista već narednog dana u borbu su uveli i Zavaićku četu, zatim narednih dana u neravnopravnu borbu ubacuju jednu po jednu četu. Tako, nakon neprekidne borbe u trajanju od osam dana i osam noći, pored ove tri četničke čete napadalo nas je još četiri: Meljačka, Slatinska, Fočanska i Bukovička, kao i dijelovi Goraždanske četničke čete. Znači, osmi dan smo podnosili udarce blizu 1000 pušaka ili u odnosu snaga 1:335 u korist četnika.

O četničkom neuspjehu, bolje rečeno porazu kojeg su doživjeli na Tračkoj „kuli" u Kunovu, vijest se širila poput munje iz vedra neba od Kunova do Sarajeva, u Sandžaku, Crnoj Gori i još dalje.

Samozvane vojvode i njihova „vojska" je prvi put od izbijanja rata naišla na krvavo koljeno i dobila po nosu poučnu lekciju. Donesena je odluka da se, do daljnjeg, obustavi akcija istrebljenja Muslimana, odnosno dok se ne likvidira tračko uporište.

Kao zadnji pokušaj u osvajanju naše neosvojive „tvrđave" četnici - držeći nas u obruču pod neprekidnom vatrom – pribjegli su jednom zaista smišljenom lukavstvu.

Evo o čemu se radilo. Patrolama su hvatali Muslimane i dovodili ih na svoj položaj na pravcu Ljeskovik. Tu su, najbližnije, na vučne saonice tovarili kudelju u vidu naviljka. Na prednju stranu su montirali grudobran od kamenih ploča. Diverzant, obavezno prisiljeni Musliman, imao je zadatak da puzeći gura saonice do kuće i da kudelju zapali, a time i kuću.

Ukoliko je diverzant odstupio, dobio je četnički plotun u leđa.

Niti jedan takav pokušaj nije uspio, jer smo uvijek i lako iz potkrovlja otkrivali i osujetili svakog diverzanta. Prvo smo nesretnika pozivali da ostavi saone i uđe u kuću. Koji su nas poslušali i ostali su živi, a oni koji nisu smjeli to učiniti od uperenih cijevi u leđa, završili su smrću, jer smo morali u njih pucati.

Međutim, jednog dana – naši osmatrači, na sjeverozapadnoj strani su ispoljili nebudnost. Usred dana neko od diverzanata je uspio da se privuče „kuli", da pod strehu zavuče naramak kudelje, da je zapali i da se neopažen izgubi. Okolnosti i naša sreća je htjela da smo podmetnuti požar blagovremeno otkrili i uspjeli da ga ugasimo.

Požar su likvidirale Dudija „Vitinka" supruga Sulje Trake i Draga, inoća strine Mejre „Mirićka". Pri tome su izvele pravi podvig i ispoljile

junaštvo. Vode nismo imali, nego smo u podrumu natočili rasol. Izašle su van, izvukle golim rukama goreću kudelju, odbacile je daleko od kuće i pod kišom kuršuma, rasolom ugasile upaljeni krov. Kada su se vratile unutra, na njima je odjeća bila sva izrešetana.

Ta diverzija, koja je mogla imati tragičan epilog, bila je razlog što smo oko kuće morali spaliti neke pomoćne zgrade i tako proširiti preglednije polje za osmatranje i dejstvo.

Povlačenjem Čelebićke četničke čete iz sela, stvorena je mogućnost da se izvrši pretraživanje i utvrdi ima li preživjelih žrtava. Za izvršenje ovog zadatka, potrebna je bila grupa koja je sposobna da ispolji lukavstvo, dovitljivost nadasve, jer su četnici sa položaja iz pravca Bandovića imali cijelo selo u vidokrugu, kao na dlanu.

Odlučili smo da taj zadatak obavi grupa sastavljena od omladinaca dobrovoljaca. Izašli su na istočna vrata i polako, oprezno privlačili su se prema Rujićima. Mada smo bili spremni da ih iz kuće štitimo vatrom, to nije bilo potrebno. Omladinci su, kao pravi ratnici, vješto koristili prirodne zaklone i bezbjedno izvršili svoj zadatak. Sa sobom su donijeli troje jedinih preživjelih. Bila je to jedna mlađa žena, jedna desetogodišnja djevojčica i jedan dvanaestogodišnji dječak.

Prvo, na što su naišli, omladinci su nasred sela našli dječiju glavu. Ženu su našli u jednoj nespaljenoj zgradi, jednoj kolibi, dječaka u jednom preostalom klozetu, a djevojčicu iza zida izgorjele zgrade.

Nesretna žena se zvala Safija Zec. Pošto su joj žene previle puščane rane i pošto su je okrijepile, ispričala nam je svoju dramu.

- Iznenada su upali u selo. Brzo su nas sakupljali i ugonili u kuću. Svi, koji su pokušali da se spasu bjekstvom, odmah su ubijeni.

Kuća, u koju sam ja bila zatvorena, bila je kao šibica napunjena sa čeljadima. Ušla su njih trojica. Dvojica su nas držali na oku sa uperenim puškanim cijevima. Onaj treći je polako, kao da vrši najobičniji posao, uz zid prislonio pušku, skinuo kaput, zasukao rukave i, sve jedno po jedno, redom klao. Kad bi na red došao koji naočit muškarac, prvo ga je puno puta ubo nožem, a onda kao i ostale preklao od uha do uha.

Onda, u neko doba, onaj što kolje reče:

- Ne mogu više. Umorio sam se. Zamijen'te me jedan.

Safija je pričala dalje:

- Dok je onaj koljač otir'o ruke o jedno zaklano čeljade i dok je onaj drugi skid'o kaput, ja sam iskoristila pogodan trenutak i istrčala van.

Ali, hoćeš' ja"! Pred kućom me dočeka drugi uperenom puškom u prsi. Poznavala sam ga, a kako i ne bi čo'ek pozn'o svog komšiju? Stala sam k'o ukopana. Molila sam ga, kumila sam ga da me spasi, a on će ti meni:

- Klekni bula, jebak ti „tursku" majku! Drugih nekolicina, stajalo je koji korak po strani i keze se na me k'o gladni vuci. A, ja jadna i čemerna, šta ću kud ću, vidim doš'o zadnji čas i kleknuh. Onda, taj nikogović komšija, meni iz naručja ote dijete, i na moje oči o'siječe glavicu, pa je baci, k'o glavicu kupusa.

Ja se zabezeknula, došlo mi da presvisnem.

Bio mi je prvenac-jedinjak. Rodila ga svoja majka! Još mi nije bio navršio ni dvije godine. Rahmet mu duši! Allah će dati džennet.

Ondar, on - psi mu se mesa najeli - uperi jope u me pušku. I ništa više, nit sam čula, niti viđela.

Kad sam se razabrala, bila j'e noć. Nisam znala koliko je doba. Niđe nikog. Samo sam čula puške oko Kujačića.

Aman jarrabbi! Studeno mi, hoće hudnici srce ranjeno da mi prepukne! Haljina na meni sva zaleđena k'o borova kora. Viđu, mogu sa sobom mrdati. Šćedoh ustati. Aja! Ne more se. Boli me u prsima. I krsta me predbočila, a trbuh mi nesretnici - do zuba.

Te ti ja tako, polahko pobauljke – dovučem se do moje kolibe. Niđe više ni jedne zgrade.

E, taman što sam legla, viđu porađam se. Hairli se rastavi. Otkidoh komadić krpe od haljiine, pa svezah djetetu pupak i prekidoh ga.

Jel' bilo muško, jel' bilo žensko – bogami nisam ni gledala.

Maksum poče plakati, a mene spopade strah. Šuti, šuti milo moje - tepam mu ja i povijam ga u moju bluzu. Jok! Dijete „cvrči" k'o uzinat. Privih ga uz prsa da ga zadojim.

Ono prijoni za sisu i smiri se.

Malo zatim čuh čoječiji avaz:

- A, tuj si? Jebak ti majku! Još nisi krepala?

Pogledah, kad ono jope – pred mojim očima stoji onaj naš komšija.

Nale đavole, nale šejtane! K'o, mislim prikazuje mi se. E, daj bog d'o tako, ama jok!

- Vidi, vidi! Okotila se kuja – kaže on meni. Više ga nisam molila za milost. Znam, nema fajde. Samo sam šućela i gledala ponovo smrti među oči.

On ti onda isuka noži pri sisi mi zakla i ovog maksuma. Ondar, o obraz moj obrisa onaj krvav nož i zađe ga za pas. Pa, jope - uperi ume pušku. A, ja kako sam 'nako ležala nasatice – ni mrdnula nisam. Skupih oči, i ništa ni čuh ni viđeh.

Istom što se razabrah, viđoh ovu đecu. Evo - donijeli su me ovdi pa ja da selameta.

Eto, to ti je Safijina drama, krvava višestruka drama iz kunovske „vatrolomejske noći".

Gledamo je, divimo joj se na izdržljivosti i smirenosti.

Zar može čovjek biti jači koji je podnio veće patnje od Safije? Zar postoji čovjek koji bi mogao ostati ravnodušan prema bezumnicima koji vođeni zvjerskim nagonom prolijevaju čistu nevinu krv poštenih, a uz to i bespomoćnih?

Žene su Safiju njegovale sa punom pažnjom i za divno čudo – preboljela je dvije ulazne i dvije izlazne puščane rane.

Udala se je poslije oslobođenja. Nikad više nije imala poroda.

Druga preživjela žrtva, bila je djevojčica. Delić Ziba. Njena drama je, isto tako, prošla sa puno bola, sa mnogo straha.

Čim je hajka započela, zavukla se neopažena pod nisku strehu staje. Od ognja je bila zaštićena kamenim zidom. Ali, kad je krov staje gorio, po njoj je padao žar.

Bez pretjerivanja – junak je Ziba bila. Činila se da je mrtva i ni mrdnula nije na užasne bolove koje joj je vatra nanosila po tijelu.

I ona je u Tračkoj „tvrđavi" izliječena. Po oslobođenju stasala je u djevojku, kao vila - što bi se reklo.

Udala se i porodila puno potomaka. Samo je ona ostala i pretekla smrt iz mnogobrojne porodice.

Treća žrtva koju smo našli i donijeli kući bio je Muharen Delić.

O njemu je već par puta bilo riječi i čitalac je shvatio da je to bio rođeni brat Alije Delića. Obojicu je rodila naša draga teta Ibrima Trako.

Kad smo malog Muharema unijeli u „kulu" – njegov brat ga je prihvatio u naramak, kleknuo je na koljena i nježno ga položio u postelju. Netremice ga je posmatrao u blijedo, ispijeno lice i oči. Niz obraz su mu, kao biseri, klizile suze.

A, nejaki Muharem, sa svojim očima, sa smiješkom na polumrtvim usnama, netremice gledaše pravo u oči svoga brata.

Micao je usnicama, ali – avaj - bez glasa. Taj mali, još uvijek živi mučenik - želio je svom bratu Aliji da nešto kaže, da mu saopšti.

Hafiz-efendija Alija Delić ugleda stravičnu ranu na nejakom vratu. Poljubi ga u čelo, nježno ga prigrli. Grcajući u suzama reče:

- Muhareme, brate moj! Šta mi dušmani od tebe nejaka uradiše? Jeda boga, ako Aljo bude živ, osvetit će te!

Žene, koje su bile zadužene za vidanje ranjenika, odvojiše ga. Unesrećenom dječaku zaviše ranu.

Za to vrijeme, i još nešto kasnije, hafiz je stajao nepomično i netremice posmatrao svog malog najmlađeg bracu, mezimče kuće Osmana Delića.

Hafiz-efendija, mlad, crnopurast i plećat stajaše i dalje nepomično, kao gorostasna granitna statua. Na njegovom licu jasno se mogla uočiti i bol, i tuga, i prezir, i mržnja, i nepokolebljiva odlučnost.

- Muhareme - zovnu tiho, nježno, sa sjetom, pa nastavi:

- Ako me čuješ, podigni ruku.

Dječak mučenik, s teškim naporom podiže ručicu.

- Sad ću te pitati za sudbinu naše kućne čeljadi. Dobro me slušaj. Ako je još neko, osim tebe, preživio – opet digni ruku.

Dječakova ruka je ostala nepomična, a niz uvele obraze, iz ispijenih očiju skotrljaše mu se suze.

Svi smo posmatrali Aliju, tog junačinu koji je, kao soko na krilima, stizao na sve puškarnice, ne obazirući se na zujanje zrna i štitio nas od zlotvora. On šuti, a niz ozbiljne obraze klize suze.

- Muhareme – reče – ako znaš ko te preklao, opet podigni ruku.

Asocirajući na Safijino kazivanje, Alija će:

- Je li ti to uradio D.....? Ako jeste, opet digni ruku.

Dječak zatvori oči, teškom mukom sav iscrpljen, podiže ruku i spusti je, kao da mu sama pade. Onesvijestio se.

Alija se okrenu i ode na položaj. Žene vidarke Muharema razabraše i plakahu sve do jedne.

Muharem je ispustio svoju dječiju, paćeničku dušu, poput melleka, dvanaesti dan - ne od rana, već od gladi, jer ništa nije mogao progutati, s obzirom da mu je bio presječen jednjak.

Puno, puno je ugašenih života, ali najteže nas je dojmila smrt ovog dječaka paćenika kome nismo mogli pomoći.

Dostojanstveno, uzdignute glave, s puškom o ramenu. Alija je svog malog i namučenog mrtvog brata uzeo u naručje, iznio ga vani i sahranio ga u duboki snijeg. Pored Huse Hadžića, ostao je tu da leži sve do dolaska partizana.

Prije nego započnem opisivati završetak kunovske krvave i paćeničke drame, dužan sam napisati još koji redak o „kuli" Trakovoj u Kunovu.

Osvanuo je deveti dan. Lijep, sunčan dan. Tiho! Nigdje nikog. No, iznenađenja su moguća, pa smo pojačali osmatranje. Najsmjeliji su izašli iz kuće. I, malo, pomalo – korak po korak – izviđanjem terena su utvrdili da su se tokom noći četnici povukli. Tračka „kula" nije pala. Svi smo se radovali i veselju nije bilo kraja. Otvorili smo prozore i počeli udisati svjež vazduh.

Nekoliko djevojaka je pošlo na Studenac da donese vode. Vode, vode! Voda, da se napijemo, jer smo dosta gasili žeđ snijegom.

Istom što su bile ispod voćnjaka iz Bundovića na njih osu paljba. Brzo su se snašle i bez gubitaka povratile u kuću. Odmah smo zaključili da su četnici iz Čelebićke čete ostavili jaču grupu sa zadatkom da nas drže pod kontrolom.

Žene su živnule. Lože vatre, tope snijeg i pripremaju nam hranu. Živnuli smo. U kući je vrvjelo kao u mravinjaku.

Tako smo mi sami izvojevali svoju slobodu. Pravdajući svoj poraz, četnici su nesvjesno o nama diljem pronosili slavu. Četničke priče i jadikovke dale su temelj narodnom maštanju. Stvorene su i prenošene čitave legende o nama. Govorilo se i prepričavalo da je to neosvojiva tvrđava, da je brani najmanje trideset dobro naoružanih ljudi itd.

Dan za danom, počele su nam i posjete stizati. Posjetioci, mahom žene i djeca, donosili su nam darove, najčešće poneki metak.

Među ranjenicima od zadobijenih rana liječen je i Suljo Trako. Stari ratni vuk koji se i sad dokazao, stoički je podnosio rane.

Rane je zadobio u najžešćem okršaju i tako izbačen iz borbe. Njegove puške se dograbio Bećir Zec. Taj neustrašivi i hrabri mladić, dostojanstveno ga je zamijenio sve do okončanja borbe.

Među preživjelim ranjenicima, najljuću ranu je nosila strina Mejra „Mirićka". Ta plemenita žena, brižna majka, ranjena je na čudan način. Zapravo, u zatišju borbe mirno je sjedila. U naručju je držala svoju malu mezimicu Samiju i dojila je.

U jednom trenu, kao grom iz vedra neba planuše plotuni. Beba Samija se trgla, pustila materinu dojku i okrenula glavu. Kroz otvorena usta iz kojih je curilo neprogutano materino mlijeko - zadnje mlijeko - pogodilo ju je zrno koje joj je izašlo za vratom i nastavilo smrtonosnu putanju kroz grudi majke.

Malena Samija, najmlađa u Tracima, nesvjesna da postoji - tako je završila svoj novorođeni život.

To malo, nedužno poginulo dijete, s najvećom tugom u svojim srcima, pohranili smo među ostale poginule u Suljinu kuću. Dostojanstveno smo je položili do njenog oca Alije i prekrili guberom.

U toj kući je izgorjela sa ostalim leševima. Dogodilo se to u jednoj, od onih osam, paklenih noći.

Suljo je, upravo, dejstvovao na istočnu stranu. Jasno je čuo da ga neko zove, baš od njegove kuće. Na tren se zbunio. Ne pričinja li mu se to? Ne. Zov je ponovljen.

- Ko me zove – upitao je.

- Suljo, hoćeš li mi halaliti, moram ti užditi kuću?

- A, ko si ?

- Osman Konjo iz Rudeža.

- Osmane, ne ždi mi kuću, tamo mi leži mrtav brat i još druge izginule čeljadi. Nego, otvorit ću ti vrata, bježi meni.

- Jok! Moram je užditi.

- E pa uždi je Konjo konjski. Pomoli mi samo to tvoje konjsko uho da ti ga probušim za uspomenu, da znaš čiju si kuću sagorio.

Tišina. Nešto kasnije i ta posljednja kuća planu i izgori.

Nekoliko dana poslije potpunog povlačenja četnika sa teritorije Kunova, Suljo i Hafiz-efendija su donijeli odluku da izdvoje nas nekolicinu muškaraca i da se stacioniramo u jednu od nekoliko tajnih pećina van sela.

Takva odluka imala je svoj puni smisao. Jer, nije bila isključena mogućnost da četnici obnove pohod na kuću. Veće su šanse za preživljavanje, a potrebno je bilo da neko dočeka konačnu slobodu i da priča kako je bilo.

U tu grupu su odabrali od Traka Mašu, brata mu Mušana, Halila i mene; od Delića Muju i Ševala i Hamida Zeca. Dakle, nas sedmoricu.

Dali su nam jednu od tri puške sa dovoljno municije i jednu, od dvije, ručnu bombu.

Za ishranu smo ponijeli nešto malo suhog voća i mesa. Drugo se nije ni imalo. Tople posteljine smo uzeli dovoljno.

Pod zaštitom mraka, naredne noći, bezbjedno smo stigli u pećinu (špilju) koja nam je bila određena.

Nedužni ceh koji je Kunovo platilo mrtvim glavama, bez ikakvog povoda i razloga, je ogroman i nenadoknadiv. I dan-danas ljudi se pitaju zašto je to moralo da se desi?

Ne računajući žrtve iz zaselaka Šadići, Gradevići i Suftići koji su imali puno žrtava prije kunovske drame, te Budišića i Rodovića – Kunovo je dalo 123 žrtve iz 34 domaćinstva. Većina domaćinstava je u potpunosti uništena.

Pored ogromnih gubitaka stanovništva 1941. i 1943. godine veliki je broj onih koji su tokom rata pod raznim okolnostima rasijali svoje kosti širom domovine.

U Kunovu je nevino palo:

Domaćinstvo Trako Alije - 2 osobe; domaćinstvo Trako Ferhada - 2 osobe; domaćinstvo Trako Mahmuta - 2 osobe; domaćinstvo Zec Murata - 7 osoba; domaćinstvo Delić Bajre - 4 osobe; domaćinstvo Delić Nazifa - 6 osoba; domaćinstvo Zec Osmana - 4 osobe; domaćinstvo Zec Bajre - 3 osobe; domaćinstvo Delić Rašida - 2 osobe; domaćinstvo Klepo Aljka - 2 osobe; domaćinstvo Zunđa Đule - 2 osobe, domaćinstvo Telo Nedžiba - 4 osobe; domaćinstvo Čičak Mušana - 6 osoba; domaćinstvo Zec Rame - 3 osobe; domaćinstvo Delić Muje - 4 osobe; domaćinstvo Delić Omera - 3 osobe; domaćinstvo Zec Smaje - 5 osoba; domaćinstvo Zec Mušana -

3 osobe; domaćinstvo Delić Zejnila - 3 osobe; domaćinstvo Lisica Jašara - 5 osoba; domaćinstvo Hodžić Muje - 3 osobe; domaćinstvo Telo Avde - 3 osobe; domaćinstvo Zunđa Rame - 3 osobe; domaćinstvo Kopriva Sulje - 1 osoba; domaćinstvo Delić Smaje - 8 osoba; domaćinstvo Zec Muje - 4 osobe; domaćinstvo Zec Hajdara - 2 osobe; domaćinstvo Šandal Alje - 6 osoba; domaćinstvo Delića Mehe - 7 osoba; domaćinstvo Zunđa Osmana - 5 osoba; domaćinstvo Delić Murata - 4 osobe; domaćinstvo Šahbaz Murata - 3 osobe i domaćinstvo Delić Grge - 1 osoba.

Zahvaljujući sretnoj okolnosti da broj žrtava nije veći je činjenica što se dobar broj žitelja sklonio u našu kuću. Bilo nas je ukupno 54-oro. I prema njima dugujem posebnu pažnju, pa, evo, hoću da ih spomenem:

1. Trako (Mahmuta) Alija, rođen 1894, poginuo 10.01.1942,
2. Trako (Alije) Halil, rođen 1925, preživio rat, umro 1979,
3. Trako (Alije) Zubejda, rođena 1927, preživjela rat,
4. Trako (Alije) Edhem, rođen 1936. preživio rat,
5. Trako (Alije) Ekrem, rođen 1932, preživio rat,
6. Trako (Alije) Samija, rođena 1939, poginula 10.01.1942,
7. Trako (Alije) Ajkuna, rođena 1930, preživjela, umrla u logoru 1943. godine,
8. Trako (Alije) Zineta, rođena 1934, preživjela, umrla u logoru 1943. godine,
9. Trako (žena Alije) Mejra, rođena 1896, preživjela, umrla 1968. godine,
10. Trako (žena Alije) Draga, rođena 1900, preživjela, umrla 1943. godine,
11. Trako (Ferhada) Smajl, rođen 1919, poginuo 10.01.1942,
12. Trako (Ferhada) Šefket, rođen 1921, zaklan avgusta 1942. godine,
13. Trako (Ferhada) Šemsa, rođena 1925, preživjela,
14. Trako (Ferhada) Šahza, rođena 1931, preživjela,
15. Trako (Ferhada) Džemila, rođena 1935, preživjela,
16. Trako (Ferhada) Fatima, rođena 1935, preživjela, spaljena 1943. godine,
17. Trako (Ferhada) Hamzalija, rođen 1937, preživio, spaljen 1943. godine,

18. Trako (žena Ferhada) Hankija, preživjela, umrla 1943,
19. Trako (Mahmuta) Suljo, rođen 1896, preživio, umro 1943,
20. Trako (Sulje) Muša, rođena 1921, preživjela, umrla 1948,
21. Trako (Sulje) Mujo, rođen 1923, preživio,
22. Trako (Sulje) Bega, rođena 1925, preživjela, umrla 1965,
23. Trako (Sulje) Ismet, rođen 1932, preživio, umro 1943,
24. Trako (Sulje) Isma, rođena 1930, preživjela, umrla 1957,
25. Trako (žena Sulje) Dudija, rođena 1898, preživjela, umrla 1970. godine,
26. Trako (Osmana) Mahmut, rođen 1906, preživio, umro 1970. godine,
27. Trako (Mahmuta) Huso, rođen 1936, preživio, poginuo 1972. godine,
28. Trako (žena Mahmuta) Naza, rođena 1910, preživjela, umrla,
29. Trako (Mahmuta) Asim, rođen 1942, preživio, umro 1944. godine,
30. Trako (Mušana) Smajl, rođen 1940, preživio, umro 1944. godine,
31. Trako (Mušana) Binasa, rođena 1937, poginula 10.01.1942,
32. Trako (Mušana) Alija, rođen 1938, poginuo 10.01.1942. godine,
33. Trako (Osmana) Mušan, rođen, 1909, preživio, umro 1986. godine,
34. Trako (žena Mušana) Nasfa, rođena 1916, preživjela,
35. Delić (Avdije) Fatima, rođena 1917, preživjela, umrla 1986. godine,
36. Delić (Rašida) Mujo, rođen 1922, preživio,
37. Delić (Rašida) Redžo, rođen 1919, preživio, zaklan avgusta 1942,
38. Delić (Avdije) Hasan, rođen 1916, preživio, umro 1968. godine,
39. Delić (Avdije) Ramo, rođen 1922, preživio, umro,
40. Delić (Osmana) hafiz ef. Alija-junak, rođen 1921. godine, preživio i živ je,
41. Delić (Osmana) Ševal, rođen 1923. preživio, junački poginuo 1942. godine,
42. Delić (Osmana) Muharem, rođen 1929, zaklan 10.01.1942. godine,
43. Delić (Osmana) Džafer, rođen 1926, preživio, umro 1946,
44. Zec (Bajre) Hamid, rođen 1914, preživio, umro 1976. godine,
45. Zec (Bajre) Ahmet, rođen 1921, preživio,
46. Zec (žena Mušana) Safija, preživjela, umrla,
47. Zec (Bajre) Selim, rođen 1926, preživio,
48. Zec (Muradifa) Bećir, rođen 1922, preživio, umro 1976. godine,

49. Zec (Muradifa) Uma, rođena 1927, preživjela,
50. Zec (Hajdara) Šaban, rođen 1918, preživio, poginuo 1944,
51. Zec (Hajdara) Zejna, rođena 1922, preživjela, zaklana 1943. godine,
52. Šandal (Gege) Aljo, rođen 1912, preživio, poginuo 1943. godine,
53. Šandal (Alije) Fatima, rođena 1923, preživjela, umrla 1986. godine,
54. Hodžić Huso, rođen 1904, poginuo 10.01.1942. godine,
55. Kopriva (Hasana) Ajkuna, rođena 1925, preživjela.

Rezime:

1. Borba zatekla u kući..... 55 lica
2. Poginulo u kući..... 7 lica
3. Poginulo poslije rata..... 10 lica
4. Umrlo u toku rata..... 5 lica
5. Poginulo poslije rata..... 1 lice
6. Umrlo poslije rata..... 16 lica

Ukupno poginulih i umrlih..... 94 lica

Sada, 8. 12. 1989. godine, još uvijek, nas ima sedamnaestero živih koji su preživjeli golgotu u kući druge nedaće Drugog svjetskog rata.

Prije, nego počnem kazivanje dugih hronoloških događaja vezanih za Kunovo, osjećam potrebu da se s još nekim podacima dopuni slika o predratnoj i poratnoj opštini Čelebići.

O žrtvama koje je dao srpski živalj, napisao sam ranije.

Na području te opštine, Muslimani su bili organizovani u dvije vjerske opštine (džemat) i to Kunovo i Grdijevići. Obje džamije, i ona u Kunovu i ona u Grdijevićima, su spaljene u posljednjem ratu. Ono što još ima preostalih Muslimana, priključeni su džematu Vikač.

Srpsko-pravoslavna opština je bila organizovana u Čelebićima prije rata, a i sada.

Crkveni obredi su vršeni povremeno u pravoslavnoj crkvi u selu Rijeka (selo neposredno do Čelebića), a sad su obredi u crkvi na Čelebićima, koja je dovršena po oslobođenju.

Pred rat, na području opštine je bilo ukupno 721 naseljena kuća (domaćinstvo), od čega je bilo 385 muslimanskih i 336 srpskih. U ove cifre nisu ubrajani gospodarski objekti.

Od 1941. godine muslimanske kuće su spaljene, sve do jedne.

Tek, poslije oslobođenja, pa do danas, povratnici su izgradili 87 komada skromnih kuća.

Potpuno su uništena, i danas u njima nema niti jedna muslimanska duša, sela: Mirići, Donji Pjelovci, Gornji Pjelovci, Fališi, Dikanje, Vakuf, Vrbica, Podgrab, Vjernovići, Uzlup, Draževo, Borovnik, Čelebići, Ječmišta, Šahbazi, Pribišci, Krna jela, Rajkovići i Selišta. Ukupno 19 sela.

Sada ima muslimanskih kuća u svim selima i to: Tvrdaci 19, Dikanje 1, Grdijevići 6, Budišići 2, Rakovići 4, Vitine 6, Kunovo, Šadići, Crnobovići, Gradevići i Suftići 34 kuće (bez gospodarskih objekata).

Bivša opština je danas organizovana u tri mjesne zajednice, i to: Zavait (sa 184 domaćinstva), Meštrevac (sa 63 domaćinstva) i Čelebići (sa 376 domaćinstava).

Broj žrtava kod muslimanskog življa je u odnosu nad srpskim življem upečatljivo veći. Kao što smo vidjeli, sveukupan broj poginulih Srba je 135, poginulih Muslimana je 1076. Od 1076 poginulih Muslimana, najveći dio su poklali domaći četnici - 965 osoba; zatim su 12 osoba ubili Nijemci, Italijani i domobrani. U oružanim snagama NDH poginulo je 26 osoba, a 73 lica je tokom rata usmrćeno glađu, tifusom, smrzavanjem itd.

IV

KRAJ KUNOVSKE LEGENDE

Ciča zima do tada, po mrazu, nezapamćena, januara dvadesetog 1942. godine – ostaće na vijeki vjekov nezaboravna. Taj datum dobro pamte svi neprijatelji naše stvarnosti, a i mi smo ga dobro zapamtili kao i oni najmlađi.

Taj dan, uostalom kao i mnogi drugi u novijoj našoj istoriji - zapisan je zlatnim slovima. Toga dana rođena je Fočanska republika; toga dana, promrzli, ranjeni, iscrpljeni, goli i bosi – proleteri i prve naše operativne (regularne) jedinice – nama i svima mučenicima u ovom kutku domovine - tu tešku, po mrazu i snijegu tešku zimu pretvorili su u najtopliji period godine. Bila je to ona čuvena Prva proleterska, divna, junačka brigada.

Foča se pretvorila u Crvenu republiku. Tu su: Glavni štab, CK PKJ, CK SKOJ-a, tu je legendarni Koča, ali tu je najdraži sin ove mučeničke zemlje, najlegendarniji drug Tito.

Porušena, popaljena, opljačkana i mukama namučena Foča je sva danonoćno na nogama. Spasiocima se sve, ama baš sve, stavlja na raspolaganje.

Veoma brzo, efikasno, po prvi put u istoriji formirana je narodna demokratska vlast, ne samo u gradu, već i u selima. Sve je funkcionisalo besprijekorno.

Tito je stanovao i radio na lijevoj obali Drine, u zgradi kod otkupne stanice duhana. Imao je običaj da se šeta obalom ove lijepe i plahovite rijeke. Palo mu je u oči da Drina svakodnevno pronosi leševe žena, djece, staraca. Jednog dana, naredio je da se utvrdi odakle leševi plove i ko su žrtve. Nije dugo prošlo, Tita su njegovi saradnici obavijestili da leševe u Drinu donosi rijeka Ćehotina, da leševi potiču od muslimanskog življa kojeg ubijaju četnici, a naročito čelebićki četnici.

Tito je pozvao Milana Antončića Velebita, odvažnog predratnog komunistu, jednog od istaknutih starješina iz Prve proleterske brigade i naredio mu da iz sastava brigade formira specijalni odred.

Velebit danas živi u zasluženoj mirovini u Beogradu. Ima čin generalpotpukovnika. Narodni je heroj.

Velebit kazuje da ga je Tito pozvao i lično mu naredio da formira specijalni odred. To je bilo 15. februara. Zatim mu je Tito rekao da, sutra u zoru, postroji odred na igralištu gdje „će mu se pridružiti jedan drug" i onda će krenuti.

Pošto se taj neki drug nije javio, nakon dužeg čekanja, komandant odreda Velebit je naredio pokret. I, tako, ova novoformirana borbena jedinica, koja je bila solidno naoružana, marširanjem je krenula pravcem: Foča – Dragočevo – Humić –Čelebići, sa zadatkom:

1. Po dolasku u rejon Čelebića, razbiti i po mogućnosti uništiti četničke bande kako bi se prekinulo likvidiranje Muslimana.

2. Osvojiti kunovsku „tvrđavu" koju brane do „zuba" naoružani trideset „ustaša". Po izvršenju ova dva zadatka, provesti političku agitaciju i formirati MNOO.

3. Uspostaviti vezu sa partizanima u Žabljaku i Sandžaku.

Najteži dio maršrute bio je uz Humić koji je veoma strm. Borci su sa velikim naporom, polako gazili dubok snijeg. Zbog toga komandant Velebit naređuje češće odmaranje. Tako, na jednom zastanku, uočio je jednog borca kako stoji u koloni. Bio je odjeven u seljačko vuneno sukno, sa kačketom na glavi. Od ličnog naoružanja je imao samo pištolj. Pošto ga je komandant oštro oštinuo pogledom naredio mu je:

- Deder ti druže uzmi minobacačku cijev od toga druga i nosi je. Zamijeni ga.

Nepoznati je, bez pogovora, izvršio naređenje. Odred je izbio u rejon Čelebića u popodnevnim satima. Komandant je izvršio izviđanje zajedno s komandirima četa, i otkrio je da se u Čelebićima nalazi veća skupina četnika, jačine oko jednog bataljona.

Komandant je odredio polazni položaj za napad: desno Borja, lijevo Draževo, s tendencijom stezanja polukruga Vučetetića groblje – Kamenito polje.

Napad je otpočeo. Nakon ispaljene dvije minobacačke mine i nekoliko mitraljeskih rafala, sva četnička bratija se nadala u bjekstvo ne opalivši ni metka. Svi do zadnjeg, izvukli su se kroz brešu prema selu Rijeka. Odred sa smjestio u kasarnu i prihvatne kuće. Bilo je to 16. februara 1942. godine.

Komanda odreda je bila stacionirana u kući Leke Popovića.

Onaj drug što je morao nositi MB cijev uz Humić, prišao je komandantu Velebitu sa osmijehom, pružio mu ruku i rekao:

- Ja sam Đilas.

Uočivši na Velebitovom licu zbunjenost rekao je:

- Ništa, ništa druže Velebite. Oprosti mi što si me jutros dugo čekao, a za ono što si mi „naredio" da nosim cijev imao si pravo.

Kad i kuda je Đilas otišao sa Čelebića drug Velebit nam nije pričao, a prilikom vođenja razgovora sa njim o događajima u i oko Čelebića izrazio je duboku želju da posjeti Kunovo.

Te večeri, do kasno u noć, u komandi odreda je analizirana situacija.

Donesena je odluka da se sutra rano, 17. februara, pristupi izvršenju zadatka broj dva, odnosno - zauzeti Kunovo po svaku cijenu.

Pošto je u Čelebićima ostavio neophodne snage obezbjeđenja, komandant je poveo odred, bez prethodnog izviđanja, u napad na Kunovo. Ali, pristigavši u Bandoviće, odlučio je da tu postavi komandno mjesto, a da napad organizuje na pravcu Bandovići – Smrekača - Ravna Groblja.

Komandanti su svoje čete razveli na polazne položaje u najvećoj tajnosti. Vatreni je minobacački vod zaposjeo zapadno od Smrekače, u uvali Bukovik.

To jutro je osvanulo vedro i sunčano.

Komandant je iz zaklona dvogledom osmatrao Kunovo i dugo, dugo tražio „ustašku" neosvojivu tvrđavu. Nigdje nije mogao da je uoči. U vidnom polju dvogleda, kao na dlanu, ocrtavalo se spaljeno Kunovo, osim jedne seoske kuće iz koje je ćarlijao dim kroz badžu drvenog krova. Nigdje žive duše. Istu tu sliku vidjeli su komandiri četa sa svojih osmatračnica. Nastala je dilema oko toga da li odred nije zalutao i izbio na pogrešno mjesto. No, u neposrednoj blizini komandanta Velebita nalazio se vodič iz Čelebića. Velebit ga pita:

- Jel' bre! Gdje si ti ovo mene doveo? Gdje je ta „ustaška" tvrđava?

Vodič ispruži ruku s kažiprstom, pa će:

- Eno vi je?

- Ma gdje, bre?

- Ja ju viđu golim okom, a ti još tim durbinom, k'o da si bez očnog vida. Eno, viđu kako se iž nje i dim puši.

Komandant, još jedanput, „prebra" dvogledom svo Kunovo, a najbolje „tvrđavu". Sada je još uočio za plastom sijena nekoliko grla stoke kako unezvjereno jedu sijeno. Jasno je vidio i dva psa kako kruže oko kuće.

Vladala je svuda mukla tišina. Osjećali smo da se nešto sprema i, da ne bi bili iznenađeni, bili smo u punoj pripravnosti. Ovo tim prije što smo jučer čuli minobacačku i mitraljesku vatru u Čelebićima. Dobro smo procijenili da je neko napadao četnike i nagađali smo ko bi to mogao biti.

Povukli smo se iz špilje i priključili se ostalim u kući.

U Velebitovoj glavi je nastalo magnovanje i nedoumica. Doveo je u sumnju informacije kojima su mu napunili glavu. O kakvim se informacijama radi najbolje je da to kaže sljedeći citat iz knjige „Za Titom" od Čedomira Minderovića, koji je bio u sastavu specijalnog odreda:

„Fočani, seljaci, bivši četnici, žene, djeca, partizani, Foča i sela oko nje, svi su govorili o neosvojivoj „ustaškoj" tvrđavi u selu Kunovu kod Čelebića. O toj tvrđavi govorilo se jetko, govorilo se sa mržnjom, govorilo se sa jezom. O ubistvenoj mitraljeskoj vatri sa svih strana i o brisanom prostoru, o nepristupačnosti toj „ustaškoj" kući-tvrđavi pričale su se i rasle legende. Mnogo sam slušao o Kunovu, bio sam već nestrpljiv da dođemo do tog gnijezda „krvoloka" koji su se noću, tajno, izvlačili iz svoje kuće-tvrđave tajnim hodnicima ispod zemlje i samo na taj način uspijevali da nabave hranu i vodu".

Komandant Odreda Velebit je i sam zaključio da ova legenda potiče najvećim dijelom od četničke propagande i da ona ima dva smisla: jedan smisao su jadikovke o njihovom porazu na Kunovu i drugi propagandistički nastao iz mržnje prema Muslimanima i pokušaj navlačenja partizana da kuću razore vatrom minobacača.

- Krvoloci, pomislio je. Nećete me nasankati. Moja borba je borba za slobodu, a ne klanje nedužnog naroda.

I, umjesto da naredi otvaranje vatre, odlučio se na mirno rješenje. Iz torbice je izvadio blok, napisao pismo i uputio ga u kuću.

No, još uvijek je držao položaje u tajnosti, pa je i datum na pismu datirao kao iz Čelebića i ono glasi:

„Čelebići, 17.11.1942. godine
SULJO TRAKO
KUNOVO

Verujemo da ste se zabarikadirali iz bojazni od četničkog terora. Mi smo juče izjurili četnike i preuzeli svu vlast u opštini čelebićkoj.

Radi reda i mira pozivamo vas sa drugovima da položite oružje partizanima.

Vašim životima neće se ništa desiti ukoliko prema prednjem postupite. Ako ne položite oružje mi ćemo biti prinuđeni razrušiti kuću bacačkim minama, jer nikakve oružane snage nećemo trpeti na ovom teritoriju osim partizanskih."

Ovo pismo nije imalo potpisa.

Udubimo li se malo šire u sadržaj Velebitovog pisma, uočit ćemo da njegova ultimativna prijetnja ima provokativan smisao, jer u momentu pisanja istog, on još uvijek nije bio siguran u to da u kući nema oko trideset ustaških vojnika sa mitraljezima i da ne postoje tajni podzemni hodnici. Zbog toga je s nestrpljenjem i znatiželjom očekivao kako ćemo mi reagovati na to njegovo prvo pismo.

Nakon temeljne analize novostvorene situacije, odlučili smo partizanima da napišemo pismo. Međutim, kako se vidi iz teksta našeg odgovora, i mi smo zaigrali na kartu sreće, pa ako opali - opali, a ako ne - vidjeti i dalje diplomatsku prepisku, sve dotle dok se ne uvjerimo da su u pitanju partizani, a ne četnički trikovi.

Pošto Velebitovo pismo nije davalo do znanja ko ga piše i pošto je bilo, kao što smo vidjeli, bez potpisa i mi svoj odgovor nismo naslovili ni na koga, nego smo ga dali ovakvog teksta:

„Mi ne smijemo položiti oružje dok se potpuno ne uvjerimo da je partizanska vlast preuzela svu dućnost, jer smo jednom na vjeru prevareni. A kad se uvjerimo da je vaša vlast, mi nismo protiv toga, nego sad zasad

ostavite nas na miru, molimo vas kao drugove, a ako nećete tako vi radite kako hoćete morate samo je puna kuća roblja, pa ako ste došli da uništite možete, roblje je ranjeno, i jadno i čemerno. Samo vas opet molim ostavite nas dok se potpuno uvjerimo da je to partizanska vlast.

S poštovanjem,
Alija Trako"

Kao što se vidi, u potpisu na pismo stoji Alija Trako. Međutim, pismo je napisao i potpisao Alija Delić. O tome smo se dogovorili iz ovog razloga: ako pismo bude (koje smo primili) četnički trik, na ovaj potpis će reagovati na svoj banditski način, a osim toga htjeli smo ih dovesti u dilemu da Alija Trako nije poginuo.

Kao što će se dalje vidjeti, komanda odreda je ostala neumoljiva. Uporno i pod prijetnjom je od nas zahtijevano da moramo predati naoružanje. Opet nam kurir donese novo pismo, također bez potpisa.

„SULJO TRAKO
KUNOVO

Ne razumemo vaš odgovor. Jer da su partizani primili svu vlast u opštini čelebićkoj mogla vas je uveriti naša jučerašnja borba. Sigurno ste čuli bacače i mitraljeze. Mi smo u toku jučerašnjeg dana razbili i uništili četničku bandu Dakića. Vi ste verovatno čuli da je naš Vrhovni štab izdao naređenje da četnici kao vojnička organizacija ne mogu više da postoje. I zbilja, za vrlo kratko vreme, mi smo skoro potpuno očistili Bosnu od ovih zlikovačkih bandi.

Kao što smo vas izvestili u prvom pismu, mi smo u toku jučerašnjeg dana primili svu vlast u Čelebiću, prema tome ne možemo trpeti nikakve oružane skupine koje naš štab nije odobrio. Vi se ovim poslednji put opominjete da oružje predate nama, a vaši životi su u potpunoj bezbednosti. Za to vam jamči Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada, čiji bataljoni ostaju da logoruju u Čelebiću.

Skrećemo vam poslednji put pažnju da nas ne dovodite u takav položaj da bacačima, do temelja srušimo vašu kuću i poubijamo nevinu decu i žene.

Ako želite da se uverite, izvolite izaći kod prvih popaljenih kuća, gde će vas sačekati naš komandant radi dogovora."

To što komandant odreda Velebit uporno ponavlja prijetnju sa minobacačima, očito govori da je kod njega u svijesti postojala sumnja i nejasnoća o broju naoružanih ljudi u kući. On tu svoju sumnju jasno ispoljava i onda kada piše u pismu o bataljonima koji, navodno, ostaju da logoruju na Čelebićima, a sve sa ciljem da branioce kuće što efikasnije demorališe i prisili na predaju.

Danas se iole razuman čovjek pita da li bi drug Velebit, zaista, naredio otvaranje vatre, kojom bi zasigurno usmrtio gomilu nedužne nejači?

Međutim, bez obzira na činjenicu što smo mi već bili uvjereni da se uistinu radilo o partizanima, ipak ovo pismo nas je navelo na ozbiljno razmišljanje. Morali smo donijeti konačnu odluku. Ako odlučimo da se predamo, pitanje je šta će biti sa nama. A, ako odbijemo, doveli bi u pitanje 54 života.

Nakon dužeg razmišljanja i vijećanja, odlučili smo prihvatiti prijedlog partizana da izađemo van kuće na pregovore. U tu svrhu napisali smo im pismo, nismo naslovili iz istog razloga kao i ono prethodno.

Naše pismo je bilo kratkog sadržaja. U njemu smo još jednom dali do znanja da oružje ne želimo predati, jer znamo da je ratna sreća varljiva i da nam ono danas-sutra može zatrebati.

Tekst našeg pisma glasi:

„Braćo, drugovi, mi sve razumijemo, nama su i ranije dolazili partizani i sa nama razgovarali i ostavili nas na miru. Pozivamo vašeg komandanta neka priđe slobodno do bašče kod kuće da se sporazumijemo i razgovaramo, samo molimo bez oružja. Raniji partizani su nas čak pozivali sa njima da idemo, mi nismo željeli, a oni su nas ostavili da čuvamo našu kuću od bandita i da smo njima tada predali oružje već bi pogorjeli.

S poštovanjem,
Suljo Trako"

Za naše pregovarače smo odredili Sulju i Aliju koji su inače za cijelo vrijeme otpora o svemu vodili glavnu i odlučnu ulogu u svakom pogledu.

Za susret sa pregovaračima lijepo su se izbrijali i obukli novu odjeću.

Bez obzira što je susret dogovoren bez oružja i Suljo i Alija su stavili u džepove po jednu ručnu bombu, riješeni da u slučaju prevare iste

upotrijebe. Kasnije smo saznali da je i drug Velebit imao u džepu bombu i revolver. Sve to jasno govori da su i jedni i drugi pošli na susret s dozom rezerve i nepovjerenja.

U partizanskoj delegaciji su se nalazilila četiri člana: dvije partizanke i dva partizana. Vođa im je bio komandant odreda Velebit koji je bio ovlašten za dijalog sa nama.

Susret je održan kod plota na Diljci, kratko s nogu. I dok je razgovor trajao, za eventualnost smo suprotnu stranu držali iz kuće na nišanu.

Naša se delegacija uvjerila u iskrenost partizana i pozvani su da uđu i obiđu kuću kako bi se uvjerili da u njoj nema ničega neobičnog. Poziv je rado prihvaćen i svi su ušli.

Bez obzira na prijateljsko ponašanje partizana, među djecom i ženama vladala je bojazan i strah. Među njih su zašle one dvije partizanke iz pregovaračke delegacije i s puno pažnje, nježnosti i drugarskih osjećanja, ulijevale su im samopouzdanje.

Nešto kasnije, na ugovoreni signal u dvorištu su se prikupile i jedinice. Starješine su borcima govorile o nama, o našoj junačkoj borbi i o zločinima ovdašnjih četnika.

Za nas dragocjeni tekst naše korespondencije s partizanima sačuvao je prvoborac Prve proleterske brigade književnik Čedomir Mindarović u svom ratnom dnevniku „Za Titom". U tom djelu on je posvetio posebno poglavlje Kunovu. Za to mi čini posebno zadovoljstvo da ovo poglavlje mog rukopisa okončam dijelom teksta iz njegovog ratnog dnevnika.

Kad se Velebit uveče pojavio u Čelebićima, on je na Minderovića ostavio utisak i znatiželju, pa je zapisao ovo:

„A kad je uveče došao (Velebit) umoran u štab prva reč, mesto pozdrava, bila mu je:

- Heroji!"

Nismo ga razumjeli. Uzbuđen, nervozno je opisao pretres kunovske tvrđave:

„Dve puške. Nekoliko stotina metaka. Dva čoveka. Ploče sa bogumilskih grobova - grudobrani. Glad i rane. Strašne dečije rane. Jedna kuća usred popaljenog, opustošenog sela...

Pred nama sedi mladić inteligentnog pogleda, s fesom na glavi, blagih pokreta, blagih očiju, blagog odlučnog glasa. Do njega stariji Musliman,

oštrog lica, izbrijanih malih crnih brkova. Kod peći, u uglu, dve žene koje gotovo neprekidno plaču.

- Došli su... Zapalili cijelo selo. Sve živo poubijali. Ono što je uspjelo da se spasi, izbjeglo je u moju kuću. Ranjene, popaljene žene i djeca. To ste trebali da vidite. Nije nam ostajalo drugo. Mog brata, tek je svršio prvi razred osnovne škole, preklali su i ostavili živog. Dvanaest dana gledao sam kako umire to dijete... Najstrašnije je to što nisu poslije kao ljudi, napadali, nego su slali muslimansku djecu iz susjednih sela, djecu koju smo poznavali i voljeli, sa upaljenom slamom, da nam potpale kuću. Ubijali smo tu djecu, morali smo ubijati...

Brat mi je umro dvanaestog dana – ukopao sam ga u snijeg. Kad su dolazili jednom partizani, otkopao sam ga, vidjeli su...

Dva izmučena čoveka sa gomilom ranjenih žena i dece i dvema puškama, držali su mesecima Kunovo. Jednom su izdržali osmodnevnu i osmonoćnu opsadu.

Ljudi su na saslušanju, ali i pitanja muti, sve više, divljenje izmešano sa stravom. Čovek bi hteo da priđe da im stisne ruke. Oni sede mirno. Mladić polako, umorno priča, bez fraza, bez ponosa. Stariji ćuti. Žene u uglu plaču, da na pojedinim mestima glasno zaridaju.

Palo je Kunovo. Bez ijednog metka.

Ko će objasniti pad te strašne „tvrđave"? Ko će narodu, u kome se već skamenila legenda, dokazati da je ta tvrđava raspolagala samo dvema puškama? Ko će verovati priči mladića blagih pokreta, blagog pogleda, blagog glasa?"

V

ODISEJA

Pred povratak partizana u Čelebiće Velebit i ostali savjetovali su nam da se svi odrasli muškarci evakuišu prema Foči. Za žene i djecu su nam predložili da ih, do nekog boljeg rješenja, razmjestimo u selo Trtoševo. Ovo selo četnici nisu imali vremena da spale, osim što su jedne noći poklali odrasle muškarce. Ovaj svoj prijedlog su objašnjavali time da je to jedini način da se izbjegnu nove žrtve i glad.

Mog oca Sulju i rođaka Aliju su poveli sa sobom u Čelebiće ponijevši sa sobom i dvije puške. Treću pušku nismo predali. Ostavili smo je da se nađe pri ruci u slučaju potrebe.

Svim ostalim je bilo zabranjeno da idu u Čelebiće. Bilo nam je neshvatljivo zašto odvode baš njih dvojicu? Zašto nam odnose oružje? Zašto nas ostavljaju goloruke? Zar to nije bila prevara?

Objašnjeno nam je da Suljo i Alija moraju u Čelebiće radi saslušanja.

I pored Velebitove izričite zabrane moja majka Dudija i sestra Muška su bile uporne, pa su i one pošle. Ni pod koju cijenu nisu htjele da dozvole da ih vode u neizvjesnost.

Alija i Suljo su dugo saslušavani. Motiv takvog postupka je bilo ubistvo jednog učitelja komuniste u selu Mjedenik.

Bivši četnici su posakrivali puške i kokarde i kao seoske džukele se vrzmali po Čelebićima, dali su lažne klevetničke izjave da je učitelja ubio Suljo Trako.

Zašto su četnici partizanima pokušali na sve moguće načine naturiti tu gnusnu laž? Zato što su u svojim plitkim glavama željeli Suljinu smrt. Međutim, njih dvojica su dokazali svoju nevinost. Ti divni ljudi partizani, Srbijanci, nisu bili naivni i nisu nasjeli spletkama.

Majka i Muška su se vratile, a Suljo i Alija su sprovedeni u Foču. Takva odluka je donesena po odluci Koče Popovića, jer je to bio siguran način sprečavanja četničke osvete nad njima.

Grupa preživjelih omladinaca, među njima i ja, je u pratnji dvojice naoružanih pratilaca - partizana otišla na slobodnu teritoriju, u grad Foču.

Jedan od njih je imao nadimak „Beli". Bili su to divni, pravični i veseli ljudi sa kojima smo se vrlo brzo sprijateljili. Putem smo veselo čavrljali, pjevušili, pričali doživljaje, a padale su i šale. Kretali smo se pravcem Kunovo – Vikoč – Godijeno - Foča. Tada se putovalo pješke, pa smo morali na tom putu provesti čitav dan.

Stigavši na jezero, koje se nalazi na pola puta Kunovo - Foča, odlučili smo da se odmorimo.

Ono malo hrane koju smo ponijeli drugarski smo podijelili i napili smo se u slast prekrasne planinske vode sa izvora.

Kada smo popravili ličnu opremu i trebali da nastavimo naše nezaboravno i prvo slobodno putovanje u ratu, sjetio sam se da imam u džepu jednu lijepu, malu, konjičku ručnu bombu. Bila je to ona bomba koju je moj otac imao u džepu na prvom sastanku s partizanima. Izvadio sam je i pokazao svima.

- Beli - rekao sam – da je bacim.

- Baci, bre, ko ti brani.

Aktivirao sam je i svom snagom bacio u dolinu koja se nalazila ispod nas. Odmah je eksplodirala. Kakva veličanstvena i gromoglasna eksplozija! A, njen eho dugo je odjekivao kanjonom Ćehotine ispod strmoglavog Retinja.

U slobodnoj Foči smo smješteni u kuću Deovića na Gornjem Polju i tako se završio prvi dan moje „odiseje" koja će trajati dugo i poslije rata, više trnovita i mukotrpna, nego lijepa i snošljiva.

U Foči neki drugovi iz Prve proleterske obavili su grupni razgovor sa nama kroz koji su se interesovali za prilike u Čelebićima za vrijeme mira i za vrijeme nastanka ratnih zbivanja. Zatim se prešlo na naš stav prema narodnooslobodilačkoj borbi i o našem pristupanju u partizane.

Zapravo, velika agitacija za uključivanje u partizane i u NOP općenito već je bila u najvećem jeku, ne samo u Foči, nego i šire, pa je razumljivo

da ta aktivnost nije mogla ni nas kunovsku grupu zaobići. Svakako, bez dvoumljenja, sve naše simpatije, sva naša ljubav bile su orijentisane prema NOP-u, ali što se tiče našeg neposrednog uključivanja u oružane partizanske jedinice, među Kunovcima je vladalo podijeljeno mišljenje. Zapravo, mi omladinci smo prihvatili ponudu za ulazak u sastav Prve proleterske brigade, ali stariji su kategorički bili protiv.

Takav stav nas je više zbunio, nego što nas je iznenadio. Međutim, kad nam je objašnjeno zbog čega su stariji zauzeli takav stav, onda smo i mi mlađi, mada nerado, prihvatili odluku da se zasad ne uključujemo u oružane partizanske formacije.

Dakle, bez obzira na naše simpatije i želje, u partizane nismo mogli otići iz razloga što je u grupi postojala opravdana pretpostavka da čim partizani evakuišu Foču da će četnici, pod okriljem italijanskog okupatora, konsolidovati svoje snage i nastaviti sa već poznatim zločinima. U žiži naše svijesti tih okolnosti bile su naše porodice koje su ostale potpuno nezaštićene u Kunovu. Nismo ih smjeli ostaviti na nemilost zločinačkoj kami.

Grad Foča je bio krcat ne samo naše vojske, nego se tu slila ogromna masa naroda koja se tu skupljala u povlačenju pred četničkom najezdom. No, niko nije bio bez krova nad glavom, niko nije bio nezbrinut. Čitav život je funkcionisao besprijekorno od Sreskog NOO, pa do najudaljenijeg sela, PTT, željeznica, drumski saobraćaj, trgovina.

Za NOP se radilo danonoćno, a naročito mi mladi, uglavnom na stvaranju opreme za front.

Posebno valja naglasiti aktivnosti omladine u kulturno-prosvjetnom, zabavnom i sportskom planu života.

Imali smo stalnu vezu sa porodicama koje su bile najvećim dijelom stacionirane u selu Trtoševo.

Ta veza je najčešće održavana preko žena, a ponekad je i od nas neko, najčešće po dvojica, išao da ih obiđe i uvjeri se u pravo stanje stvari na licu mjesta.

Živjeli su dosta dobro i organizovano. Imali su žita dovoljno koje su ponijeli iz Kunova. Naime, jedan hambar smo odbranili od uništenja i sad im je bio dobro došao. Bilo je i mlijeka, jer su nam pošteni Srbi komšije spasili nešto krupnije stoke.

Proljeće je, te 1942. godine, stiglo neuobičajeno rano, pa su tu okolnost iskoristile žene i započele sjetvu. Nisu bile vične tom poslu, jer ga do tada nisu nikada obavljale. Prije se to moglo nazvati čeprkanjem, nego oranjem. Ali, moralo se raditi kako-tako radi stvaranja hrane, jer drugog izvora nije bilo osim zemljoradnje.

Eto, tako, svi smo imali slobodu u Fočanskoj republici i bili smo beskrajno srećni, jer kad imaš slobodu - imaš sve.

Koliko se ja sjećam, krajem aprila 1942. godine, u gradu se osjetila velika užurbana aktivnost. Naime, naveliko se pripovijedalo da Nijemci, Italijani, ustaše i četnici pripremaju ofanzivu jačih razmjera na Foču.

Da se sprema nešto golemo moglo se zaključiti po užurbanoj evakuaciji ogromnih količina materijalnih dobara na slobodnu teritoriju Sandžaka i Crne Gore.

Jake snage protivnika su nadirale iz pravca Goražda, Kalinovika i Čajniča, a četničke snage iz pravca Pljevalja.

VŠ, CK KPJ i drug Tito tada donose jednu od istorijskih odluka. Stvorena je udarna grupacija proleterskih brigada u koju su ušle Prva, Druga i Treća (Sandžačka) proleterska brigada pod neposrednom komandom VŠ. Koncentracija ove grupacije izvršena je na Zelengori odakle je krenuo čuveni pohod proletera preko Bjelašnice, Hercegovine i dalje...

U suton, 9. maja 1942. godine, Foču je potresla serija veoma jakih eksplozija. Čitav grad se tresao. Šta se desilo - u strahu su se pitali građani? Malo, iza toga, u džinovskim plamenovima našli su se objekti željezničke i duhanske stanice sa svim njihovim pomoćnim objektima, zgrada Sreskog suda i Sreskog načelstva, svi vojni objekti u sjevernom i južnom logoru, skladišta itd.

Dakle, dignuti su u vazduh svi mostovi i ognjem su uništeni svi drugi objekti od kojih bi neprijatelj mogao imati bilo kakve koristi.

Sutradan, osvanuo je 10. maj – posljednji dan Fočanske republike. Foča je bila prazna, pusta, tužna, mrtva bez radosti, bez srdačnih susreta i ushićenih pozdrava poznanika, drugova i prijatelja. Na ulicama nema nijedne žive duše.

Takva grobna tišina u čovjeku uvijek stvara osjećaj neizvjesnosti, jer nikad ne zna šta se iza toga krije.

Foča sa svojim golorukim žiteljima, Foča koja je mnogo puta ispratila crvenu od nevine krvi Drinu i Ćehotinu sa zebnjom u dnu duše isčekuje svoju neku drugu sudbinu.

Već, oko sedam časova grad je bio u obruču. Blokiran je bio tako da iz njega ni jedna ljudska duša nije mogla izaći.

Lijevu stranu rijeke Drine zaposjeli su Nijemcu i ustaše, Ćehotinu Italijani, a Zabranu četnici.

Nijemci su vrlo brzo podigli pontonski most preko Drine i umarširali u grad, Italijani su sa svojih položaja četiri sata tukli topovima po okolnim brdima, a četnici su mirovali u Zabrani.

Negdje oko podne okupatori su odlučili da se Italijani vrate u Čajniče, četnici u brdska sela, Nijemci u Goražde, a Foča je predata ustašama.

Da ne bi pao pod uticaj ustaške propagande koja je bila vrlo uporna i žilava, osobito na vrbovanju mladića u svoje redove, moj otac me je posebnom vezom prebacio u Sarajevo u porodicu Lačević.

U toj porodici sam bio lijepo primljen, radio sam u kožari i za ondašnje ratne prilike imao sam hljeba, ali u duši sam osjećao tjeskobu i tugu našavši se izolovan od svojih i od moje Foče u nepoznatom velegradskom košmaru punom kojekakvih i raznih vojski. Kud god se makneš, uvijek ti neko traži lične isprave.

S obzirom da sam imao falsifikovane lične isprave, često sam strahovo od mogućnosti da se to otkrije, ali imao sam ludu sreću i do kraja mog boravka u Sarajevu sve se završilo u moju korist.

Dva puta su me hapsili i to jedanput UNS-a, drugi put Gestapo. Izvukao sam se zahvaljujući mojoj dovitljivosti. Više puta me hvatala racija, ali smjelost, odlučnost i moja sreća su mi pomogli da sam svaki put pobjegao.

Ti nemili događaji su mi se dešavali u početku dok nisam shvatio što se oko mene dešava, pa sam kasnije vješto eskivirao.

S ocem i rodbinom nisam imao nikakvu vezu.

Jednog avgustovskog dana 1942. godine doživio sam svoj najradosniji dan u Sarajevu. Predamnom se pojavio moj dragi otac Suljo. I on je bio srećan i radostan što me je našao zdravog i živog. Nikad kraja obostranoj sreći. Kad su se naše emocije stišale, otac mi je, pored ostalih novosti,

rekao da su četnici odmah po dolasku partizana formirali svoju vlast, ali da muslimanski živalj ne terorišu. Ta vijest me tješila i donekle ohrabrivala da mi je familija u Kunovu živa.

Drugo saznanje koje mi je otac ispričao bilo je više nego stravično. O čemu se radilo? Naime, tog kobnog avgusta 1942. godine četničke horde su kidisale na Foču. Ono malo, koliko je bilo branioca, brzo je popustilo i nije odoljelo daleko brojnijem napadaču.

U svom zvjerskom bezumlju, bradata rulja se kao bujica valjala ulicama. Uz šenluk, graju, halakanje – sve živo je ubijano, klano. Kuće i radnje su demolirane i za tili čas pljačkaši su sve opustošili.

Teško je reći da je u jednom danu ikad proliveno više nevine krvi kao taj dan. I ovaj put je Drina tekla krvava, noseći u svojim hladnim njedrima hiljade leševa žena i djece u nepovrat.

Glas o izvršenom masakru u Foči munjevito se širio na sve strane, a pogotovo u Sarajevu. Situacija je bila vrlo nepovoljna i zaprijetila je objektivna opasnost za preostali živalj. Zbog toga je narod iz ugroženih krajeva masovno silazio u gradove, ostavljajući ljetinu, stoku i svu ostalu imovinu.

Mi smo saznali da je narod sa lijeve strane Ćehotine sav prešao na desnu obalu.

To je veliko područje koje se prostire paralelno sa Bukovicom od Pljevalja do Godijena, odnosno do Slatine.

Na cijelom teritoriju Bukovice, italijanski garnizoni u Čajniču i Pljevljima su formirali i naoružali vrlo jaku muslimansku miliciju koja je imala zadatak zaštite cijelog stanovništva od četničkih najezdi.

Eto, zbog čega je cjelokupan narod prešao sa lijeve na desnu stranu Ćehotine, jer – Bukovica je pružala sigurnije utočište.

Tamo je otišla i moja majka sa tri moje sestre i najmlađim bratom Ismetom.

Moj otac je donio odluku da i on otputuje, uključio se u porodicu i preuzeo brigu o njoj, a meni je naredio da ostanem da radim u Kožari. I, zaista – on je preko Goražda i Čajniča stigao tamo, raspitao se i porodicu našao u selu Halovine.

Život izbjeglica u Bukovici bio je snošljiv – što bi se reklo pristojan, jer pored domaćinskog odnosa Bukovičana, naši zemljaci su blagovremeno ilegalno tamo prebacili dosta pokretne imovine, stoke i hrane.

U zimu, 1942/43. godine, malo pomalo, Bukovicom se širio tifus da bi u januaru i februaru 1943. godine prerastao u epidemiju odnoseći svakodnevno na desetine života.

I u mojoj familiji epidemija je uzela golem danak. Moj, iznad svih cijenjen u plemenu, otac Suljo podlegao je 15. januara 1943. Žestok i nenadoknadiv gubitak je zadesio cijelo tračko pleme, a moju porodicu posebno.

Sedmicu dana nakon očeve smrti tifus je pokosio i mladi dječiji život mog jedinog brata Ismeta.

Moja majka Dudija, sestre Muška, Bega i Isma ostale su same. Obhrvane tugom, bolom u duši i srcu – morale su da preuzmu o sebi i brigu i zaštitu.

U isto vrijeme od tifusa su umrle i moje strine Draga i Hankija.

Saznavši za žrtve tifusa u porodici, odlučio sam otputovati u Kržavu i preuzeti brigu o ostaloj čeljadi.

Snabdio sam se sa nešto oskudne hrane, stavio sam u džep svoju skromnu uštedevinu i krenuo s vozom. Putem sam imao sreće jer me niko nije uznemiravao.

U Goraždu sam preko švercera došao do talijanske propusnice, a i kune sam zamijenio za lire. Prešavši kontrolu i most, našao sam se na talijanskoj okupacionoj zoni.

Nakon predaha kod prijatelja u Čajniču, bez ikakvih problema sam stigao u Kržavu. Bio je to lijep, sunčan i južan 4. februar 1943. godine.

Radost u porodici trajala je nepuna 24 sata. Sutradan 5. februara 1943. godine, četnička rulja je navalila na Bukovicu. Sve što je bilo Muslimana, bez obzira na spol i uzrast ubijano je, svaka zgrada je bila zapaljena. Bio je užasan, strašan i nečuven genocid.

Dobar dio naroda se blagovremeno izvukao pravcem Klakorine-Cicelj i u popodnevnim časovima izbio u Čajniče. Tim pravcem sam izašao i ja s majkom i sestrama. U stopu nas je pratio moj vjerni vučjak Luks.

Pošto je grad bio talijanski garnizon, bio je veoma brižno utvrđen bunkerima i bodljikavom žicom. Čim je narod navalio, pojačane su straže. U grad nisu dozvoljavali ulaz, pa se stvorila neopisiva gužva. No, pod pritiskom su popustili i u grad se ulila ogromna, kao rijeka, bujica naroda.

Mještanima je trebalo mnogo truda dok su izbjeglice smjestili u privatne kuće, vjerske i školske objekte itd.

Tračka familija se smjestila u kuću Jašarevića. Ono što nas je ostalo živih u Bukovici poslije epidemije tifusa, svi smo bili na broju osim Hamzalije starog pet godina, Fatime stare sedam godina i strine Mejre. Hamzaliju i Fatimu su četnici žive sagorjeli u vatri, a strina Mejra je nakon deset dana tumaranja izbila u Čajniče i u naramku donijela sinčića naše rodice Zejne koji se bio izgubio.

Zašto je pala Bukovica bez otpora, kako je četničkim krvolocima pošlo za rukom da za jedan jedini dan pokolju na hiljade žrtava, da sve opljačkaju i da spale sva sela, posebno zaslužuje pažnju i o tome treba posebno govoriti.

Naš boravak u Čajniču je trajao oko mjesec dana. Loši smještajni uslovi, nedostatak hrane, nikakva zdravstvena zaštita, hladnoća, a nadasve epidemija tifusa i dizenterije – svakodnevno su uzrokovali na desetine žrtava. U najvećem broju slučajeva to su bila djeca i starci, dakle nejač.

Počela je evakuacija izbjeglica. Prvo su evakuisana djeca u Goražde, a odatle u Sarajevo, gdje su smješteni u jedan ogroman logor na Alipašinom Mostu. Taj logor je bio ograđen sa visokom ogradom bodljikave žice. Nalazio se pod stalnom stražom domobrana i niko nije mogao izaći van kruga. Koliko je djece u tom logoru umrlo od gladi i tifusa nikad se neće znati, jer o tome niko nije vodio evidenciju.

Mislim da je to bilo pred kraj marta, formiran je prvi konvoj za evakuaciju djece od osam kamiona i dvije tankete u pratnji. Iskoristio sam nebudnost vojnika i uskočio na karoseriju jednog od kamiona.

Dovezavši nas na drinski most u Vitkovićima, tu su nas iskrcali. To je bilo na desnoj obali Drine. Na straži su bila četvorica četnika, a na suprotnoj strani jedan stražar domobran. Činjenica je da sam u to doba već bio stasao u mladića, nije bilo teško četnicima da zaključe da ne pripadam grupi djece. U to su se uvjerili i nakon poziva.

Šta sad? U mislima sam sebi postavio pitanje.

Primopredaju djece vršio je talijanski oficir, koji se ponašao kao da se ništa ne dešava. Četnici su me odvojili od grupe, a jedna nakaza među njima, često me je zagledala, cerekala se, dok mu je iz kosmate bradurine virio niz, kao domine velikih požutjelih od duhana zuba.

Dok je oficir Italijan prebrojavao djecu:

- Uno, due, tre, kvatro, ćinkve...- meni sinu u svijest ideja i sam rekoh sebi bodreći se:

- Mujo, jal' sad, jal nikad!

Iz džepa izvučem onu propusnicu na talijanskom jeziku i pružih je oficiru. On je uze, na brzinu poluglasno nešto izbrkljači reče:

- Senjor ćeniko! Bono, bono!

Vrati mi je i, prosto, nasilno me dlanom gurnu naprijed za djecom koja su bezazleno, u koloni po dvoje tavrljali na lijevu obalu Drine. Sustigoh djecu koju domobran bez riječi propusti, a meni će:

- Stan' de ti malo! Ku' si poš'o?

- Pa – rekoh - vidiš kuda sam poš'o - i pružih ruke prema djeci koja su se ukrcavala na neki veliki civilni kamion.

- E, neće moći.

- A, zašto neće moći - kažem mu ja – i pružih mu onu istu propusnicu koja me je maločas spasila od sigurne smrti.

Domobran je uze lijevom ručerdom i lijeno prinese k sebi, pa je zagleda, ko bajagi čita, pa će meni:

- Jel' ti! Šta'vo piše?

- Pa piše lijepo, eto gledaj, mašinom da je to talijanska propusnica.

- Ma, jel' bogati? E, ko bi rek'o?

Vrati mi propusnicu, pa, opet, reče:

- Ti se na to moreš posrat! Vamo, preko Drine je NDH, a tamo s'onu stranu su ti Talijani, pa ti fino sa tim govnetom idi njima. Vamo ne moreš brez naše propusnice, što bi rekli Talijani permese.

Vidim ja odnio đavo šalu i ozbiljno počeh razmišljati šta da radim. Samo lukavstvo može upaliti.

- Znaš li ko je ono na straži s onu stranu mosta? – rekoh ja njemu.

- Nisi ćorav, vidio si bradonje, kaže on meni.

- Pa zar ćeš me vratiti da me zakolju i da me bace u Drinu? Šta ti od toga imaš?

Domobran poče žmirkati, pa me pogledom izmjeri od pete do glave, okrenu se prema grupi građana koja je ukrcavala djecu za transport u Goražde i reče:

- Ko je među vama glavni, nek' dođe 'vamo!

Na taj poziv dođe osrednji stariji čovjek, zausti da nešto kaže, ali ga ovaj domobran preduhitri, ispruži ruku i reče:

- Daj osobna dokumenta!

Ovaj pruži legitimaciju, pa pošto je domobran nekoliko puta ispretura tamo i ovamo, vrati mu je i reče:

- Povedi i ovog i predaj ga u redarstvo (policiju). Jasno! Ako li to ne učiniš, teško li ga tebi. A, sad marš!

Da ne bih čovjeka dovodio u neizvjesnost, savjetovao sam ga da me odvede u policiju što je on i učinio. Dok sam tamo objasnio ko sam i šta sam, odrapio sam puna dva dana u zatvoru.

Po otpustu iz zatvora tumarao sam ulicama grada bez ikakvog cilja. I, gle čuda, predamnom iskrsnuše moja dva stara drugara Suljo i Sejdo. Poslije pozdrava pri tom srdačnom drugarskom susretu, opisao sam im ukratko moj položaj koji nimalo nije izgledao ružičast.

Nakon što su me pažljivo saslušali, rekli su mi neka ništa ne brinem. Oni će me danas smjestiti na sigurno mjesto, a u odboru za prihvat izbjeglica će se svakodnevno raspitivati i čim stigne ostatak porodice da će mi i njih dovesti na to mjesto.

Polako, šetajući dopratili su me van grada u selo Podobarak. Došli smo u kuću Ibrahim-bega Baščelije. Ukratko su upoznali domaćina o meni i predložili mu da me sklone za neko vrijeme dok se ne nađe neko drugo rješenje.

Nakon što smo istinski pogošćeni, moji prijatelji ustadoše da idu. Ustadosmo i mi i srdačno pozdravismo. Nakon što se Suljo i Sejdo udaljiše, domaćin, taj divni čovjek, mi reče:

- Ostani! S nama će ti biti kao i ostaloj mojoj čeljadi. A, ako Bog da kad ti dođu majka i sestre, dovedi i njih. Ima, šućur Bogu svega, neće nam zafaliti, ako čeljadi ne budu bijesna, neće biti kuća tijesna.

Nakon nekoliko dana stigla mi je majka i sve tri sestre. Zaista smo bili primljeni kao svoji od svojih. Takvu plemenitost još nikad nisam sreo i ovoj porodici nikad neću moći da zaboravim dobročinstvo i plemenitost.

Imajući loša iskustva sa ustašama, Gestapoom, žandarima i policijom, izbjegavao sam grad i sve patrole koje su krstarile Podobarkom. Ovo moje

„čudno" ponašanje brzo je zapazio SKOJ-evac Rasim Sijerčić. Prišao mi je i malo, pomalo postali smo nerazdvojni drugovi. On me je upoznao s Mujom i sa Smajom. Sve do zadnjeg dana mog boravka u Podobarku svakodnevno smo bili skupa, bilo na zabavi, radu u polju, šetnji, kupanju u Drini i sl.

U to vrijeme posadu garnizona su sačinjavali domobrani i oružnici (žandarmi).

Vjerovatno po naređenju njemačkog okupatora domobrani i oružnici su svakodnevno, a naročito pazarnim danom i za vršenja vjerskih obreda, organizovanim racijama „lovili" muškarce i pošto bi skupili veće grupe, transportovali su ih u centar za obuku, oblačili su im esesovačke uniforme, za starješine im određivali Nijemce i odvodili ih na front. Ta aktivnost neprijatelja je bila vrlo živo ispoljena u maju i junu to jest u vrijeme poznate Pete neprijateljske ofanzive.

Baš u to doba kroz Goražde iz pravca Ustiprače prema Foči i Čajniču prošla je ogromna vojska sa najsavremenijim ratnim sredstvima, da bi se polovinom juna vratila nazad istim putem osakaćena i izmrcvarena sa nesagledivim gubicima u živoj sili i u tehnici. I ovog puta, partizani su im dali takvu lekciju koja neće biti nikada, ama baš nikada zaboravljena. Jadna i čemerna je izgledala u povlačenju ta „čuvena i nepobjediva" Hitlerova armija.

Od mojih brojnih doživljaja u Podobarku najviše mi se u pamćenje urezao jedan vezan za Drinu. Naime, jednog divnog sunčanog dana ja, Mujo, Smajo i Rasim, kupajući se, pronašli smo u jednom viru puno sanduka ručnih bombi. Razumije se, a i ko bi drugi među nama, stari SKOJ-evac Rasim nas je organizovao i povadili smo puno tih bombi i smjestili smo ih na bezbjedno mjesto. Dogovorili smo se da tu našu tajnu ne povjeravamo nikome, a kad dođu partizani sve bombe dat ćemo njima.

I, naravno - kako je Rasim umio – jednog dana, smješkajući se, ali ozbiljnim tonom reče nam:

- E, pa drugovi, sutra će naši zauzeti Goražde. O tome nikom ni riječ. Dok traje borba da mi od vas niko ni nosa ne pomoli, jer metak ne gleda kuda leti. Što se tiče veze i našeg dara za partizane, to će biti samo moj posao. A, sad – razlaz i pamet u glavu.

Sutradan, sve je bilo jasno. Nije tu bilo nikakvih tajni. I mala djeca su znala da su partizani zauzeli grad.

Kao i obično, naša grupica se motala po selu, ali od Rasima ni traga ni glasa. Pomislili smo da nas je „izdao" i odmaglio u partizane, a nas da je ostavio. Na njega smo se ozbiljno naljutili.

Poslije dugog vijećanja dogovorili smo se da, kao prvo, provjerimo skladište bombi. Ako one budu na mjestu, čekat ćemo Rasima, a ako ih ne bude bilo ići ćemo u grad i naći ga, makar se bude zavukao i u mišiju rupu. Povratka, zarekosmo se, neće biti. I nas mora povesti sa sobom u partizane.

Poslije tog dogovora, provjerom smo ustanovili da je naše tajno skrovište netaknuto. Znači, čekat ćemo.

Kad, već u neko doba, eto ti našeg Rasima s grupom partizana. S ushićenjem smo se pozdravili i predali im naš poklon. Pošto smo ih dobro ugostili srdačno smo se pozdravili.

- Rasime - rekoh ja. Partizani uvijek zovu da se ide s njima, a ovi, baš ni riječi o tome?

On se uozbilji, malo se zamisli, pogleda nas sve, što bi se reklo u brk, pa reče:

- Zovu, zovu. Kako da ne zovu. I ja sam, drugari, davno mogao otići, ali naša borba ima dva fronta. Jedan ti je front borba s puškom u ruci, a drugi ti je front pozadina. I, da zapamtite, nema tu nikakve razlike. Znači, i pozadinci su partizani. E, pazi dalje! I, ti pozadinci ne mogu ševrdati po svojoj volji, već i oni rade sve po naređenju, ali strogo tajno. Vi ste, do danas, svojim držanjem i praktično dokazali da možete biti pozadinci tj. ilegalci. U dogovoru sa drugovima, ja vas takvim proglašavam ovog časa i čestitam vam. Sve zadatke ćete primati samo od mene i izvršavat ćete ih samo po mom naređenju. Dakle, drugovi ilegalci, kako vidite i ja sam, a od sada i vi, borci onog drugog fronta - pozadinaca. No, o tome znam samo ja i vi. Drugi to ne smiju saznati.

Moj nezaboravni boravak i ilegalu u Podobarku morao sam, tri mjeseca kasnije, prekinuti. Naime, vlasti NDH i odbor za izbjeglice odlučili su da nas premjeste u Tešanj.

Rastanak sa našim bližnim domaćinima je bio sjetan, pa i tužan. Bilo je i suza.

Meni je posebno, kao karnen na srce, pao rastanak sa mojim divnim, nerazdvojnim drugarima - ilegalcima Rasimom, Suljom i imenjakom Mujom. Čudonosan ti je rat. Ko zna, da li će neko od nas dočekati kraj rata, slobodu, mir i blagostanje? Ko zna, da li ćemo se više ikad sastati?

Morali smo, sa ono malo stvari, ići na željezničku stanicu Ustiprača. Tamo nam je dodijeljen jedan otvoreni vagon. U taj vagon smo ukrcali ono preostale čeljadi iz naše familije Traka, Zunđa Ibre „Burdića", Kujundžić Rizvana i Pašić Mehe iz Čajniča.

Mi smo znali kamo idemo, a svi smo se osjećali kao da idemo u neizvjesnost, u nepovrat.

Uz danonoćno klaparanje „ćire", uz neograničeno duga čekanja u „šturcu" na željezničkim stanicama, konačno, jednog dana, ne znam ni ja kojeg, stigli smo u Jelah, posljednju stanicu za Tešanj.

Nismo se nadali ničemu dobrom po izlasku iz voza. Ali, naša zabrinutost je trajala zakratko. Odbor za brigu o izbjeglicama primio nas je istinski i svojski, sa puno pažnje.

Porodice su raspoređenje ovako: moja uža porodica i porodica Mehe Pašića (trgovca iz Čajniča) smještena je u grad Tešanj. Dobri Adem Čolo nam je ustupio čitavu jednu svoju kuću; uže porodice mojih amidža Ferhad-efendije, rahmetli Alije Novalije, Maše i Mušana smještene su u selo Rosulje u mektepsku zgradu, a ostale dvije porodice u selo Medakovo, također u mekteb.

Na tešanjskom području boravilo je oko 2500 izbjeglica od Foče i Čajniča. Svi su tu dočekali oslobođenje i konačno, 1946. godine, su se vratili na svoja zgarišta.

Utočište koje su Tešanjci pružili izbjeglicama bilo je više nego divno. Svi su dobili krov nad glavom, redovno su snabdjevani živežnim namirnicama, novčanim potporama, muškarci nisu mobilisani u vojsku, djeca su bila uključena u škole.

Ljudi su radili poljoprivredne, zanatske, trgovačke i druge poslove. Osobito su bile cijenjene rukotvorine ženskih ručnih radova. Naročito su bili na cijeni tkalački, pletački i radovi veza. Sve u svemu život izbjeglica nije bio nimalo lošiji od domaćeg stanovništva. Tu činjenicu mi svi i dandanas pamtimo, prenosimo s koljena na koljeno i, još uvijek, puni smo sjetne hvale.

Prema uputstvima moga druga i vođe ilegalnog reda iz Podobarka Rasima ja sam se jedno vrijeme u Tešnju držao strogo pasivno. No, to nije dugo trajalo. Tešanjski omladinci su me brzo uočili, primili su me u svoju sredinu. Družeći se svakodnevno sa njima upoznao sam cjelokupnu tadašnju situaciju.

Područje Tešnja su naseljavale, kao i danas, sve tri konfesije, odnosno nacije, Hrvati, Srbi i Muslimani. Među njima nije bilo ni vjerske ni nacionalne mržnje. Bratski su se slagali i u svemu su bili do krajnosti jedinstveni.

Tešanjski garnizon su sačinjavale neznatne snage domobrana i oružnička postaja (žandarmerijska kasarna). Ustaše tamo nikada nisu bile stacionirane. Što se tiče okupatora, Nijemci su imali jednu jedinicu jačine čete. Tom jedinicom je komandovao jedan kapetan, čovjek koji je iznad svega mrzio Slavene. Bio je bezgranično osion i drzak.

Bez ikakvog razloga, svakodnevno je maltretirao sve građane. Posebno mu je bila pasija da pazarnim danom, utorkom, dođe i ženama sve korpe čizmom razbaca.

Jednog dana, dogovorili smo se, na Ademaginoj vili smo mu postavili zasjedu i likvidirali ga.

Domobranskom posadom je komandovao natporučnik Muharem Dedović. Bio je naš stalni saradnik u svakom pogledu. Pošto je bio kompromitovan, ljeta 1944. godine s cijelom svojom jedinicom je otišao u partizane.

U Tešnju sam imao mnogo divnih drugova. To su bili braća Biser iz Čajniča, grupa Pašića, također iz Čajniča, zatim Tešnjaci Vahdat Smajlbegović, Nurka Mehičić, Hakija Hatibović, Hamza Dizdarević, Drago Gvero, Amira Ćatić, Nusreta Smajlbegović, Hamza Širbegović, Hasan Agić i mnogo još drugih.

Vrlo često smo se okupljali, sa maksimalnom opreznošću. To smo činili iz razloga da se ne kompromitujemo i, posebno da bi izbjegli racije koje su ovdje bile vrlo česta praksa okupatora. O svemu smo razgovarali, zabavljali se i prikupljali potrepštine za NOB.

Već sam napomenuo kako su se ovdje sve tri nacije slagale. Uz to je veoma važno još da kažem i to da su iz sve tri njih, takoreći, svakodnevno u partizane otpremani ljudi u naše redove, a posebno omladinci i omladinke. Najveći broj smo upućivali preko Hamdi-bega Đonlagića koji je poslije oslobođenja dobio status prvoborca.

Mislim, i koliko se sjećam, na jednom od naših sastanaka, 18. ili 19. avgusta 1944. godine, naš vođa ilegale saopštio nam je da će za koji dan krenuti grupa od 40 omladinaca u odred. U grupu sam određen i ja. U naš Tešanjsko-teslićki partizanski odred smo stigli 20. avgusta 1944.

Od nas boraca iz odreda i nekoliko pridodalih jedinica formirana je Devetnaesta srednjobosanska partizanska brigada. Ta brigada za cijelo vrijeme svoga vojvodovanja bila je poznata svima, pa i djeci, i svi su je građani zvali Devetnaesta tešanjska. To ime brigada je dobila u narodu zato što je većina boraca bila sa tešanjskog područja. Narod je svoju brigadu izdašno pomogao u materijalnim sredstvima, obavještajnoj djelatnosti, a roditelji su u njen sastav rado slali svoje sinove. Svi dezerteri iz neprijateljske vojske najradije su prebjegavali nama u Devetnaestu tešanjsku brigadu.

Ja sam bio borac Drugog bataljona, da bi ubrzo bio postavljen na dužnost intendanta bataljona i na kraju postavljen sam na dužnost šefa ubojne opreme.

Komandu bataljona su sačinjavali: komandant Jozo Penava iz Tešanjke, selo Žabljak, i komesar Mirko Lukić. Obavještajni oficir je bio Ugrica Bogdan i komandiri četa Segić Rajko, Zec Slavko, Handžić i Mulabdić (njih dvojice sam imena zaboravio). Tokom svojih ratnih pohoda bataljon je doživio i promjene u svom sastavu, pa je komandant postao Zorić Lazo, a komesar Jovo Durak koji je u borbi za slobodu dao svoj život. Njegovu dužnost je preuzeo Sreto Markočević. Omladinski rukovodilac u bataljonu bio je Smajlbegović Tahir.

Razumije se kao, uostalom, i sve naše borbene jedinice, Devetnaesta brigada je stalno krstarila i izvršavala svoje borbene zadatke. Njen borbeni put je opisan u mnogim djelima, a ona je to i zaslužila sa svojom ovjenčanom slavom.

Teško je reći da će ikad više biti tako velikog drugarstva kao što je bilo u Devetnaestoj, omiljenoj Tešanjskoj brigadi. Meni, njenom borcu, nikad iz sjećanja neće biti izbrisani lijepi utisci o tome drugarstvu. Niko te nije pitao koje si nacije, šta si po vjeri. Ratovao je rame uz rame drug do druga. Ranjenik se, po cijenu vlastitog života, nije ostavljao na bojištu. Dijelio se posljednji zalogaj, posljednja cigareta, zajednički smo dijelili i

zlo i dobro. Ja nikada ta fakta ne mogu da zaboravim, a uz njih i moje drugove Sretu Markočevića, Jovu Duraka, Ugricu Bogdana, Dragu Maraša, Envera Šečića, Esada Karahmetovića, Enesa Čohodarevića, Sulju Čaušević a, Nurudin Miralema, Mehmedaliju Jabandžića, Omera Sprečaka, Tahira i Adila Bešlagića, Niku Markovića, Slavku Zeca, Danicu Puzovac, Ginu, Sabiru i mnoge druge.

Nakon završetka ratnih operacija brigade kao SKOJ-evac i dobar borac, sa još nekoliko drugova, bio sam odabran na školovanje oficira u vojnu akademiju u Sovjetskom savezu. Moram priznati, drago mi je bilo što sam bio odabran u uži izbor za to školovanje.

Međutim, moje emocije su bile okrenute prema mojoj plemenitoj majci i sestrama koje su, kao što je poznato, ostale bez kućne glave i brata mi Ismeta, koje su za cijelo vrijeme rata bile mučenice i samohrane. Dakle, u meni se prepletala borba motiva: školovanje i vojni poziv ili porodica. Na moju konačnu odluku, a to je da se demobilišem, presudno je utjecala moja sestra Muška. Zapravo, jednog dana došla mi je u Teslić u posjetu, pa pošto mi je uručila darove, ja sam joj saopštio moju situaciju, a ona mi je prenijela majčinu želju da se vratim u civile. Ta njena želja je bila motivisana činjenicom da sam u užoj porodici ostao jedini potomak od muške loze i, da mi se loza ne bi ugasila, željela je da se oženim i lozu produžim. S druge strane, kako majka, tako i moje sestre su bile samohrane.

Nakon demobilizacije u Tešnju sam radio u Direkciji za ishranu i od moje zarade sam izdržavao porodicu.

Ali, sve ima svoj završetak. Tako je u maju mjesecu 1946. godine prestao izbjeglički život. Svi smo se vratili u našu, do temelja porušenu Foču.

Cjelokupno preživjelo stanovništvo, pa i tračke porodice, se povratilo na opustošena imanja, na svoja zgarišta. Ponovo je nastupilo razdoblje teškog i mukotrpnog života, jer je trebalo na ledini stvoriti kakve-takve uslove za održavanje golog života.

Zahvaljujući solidnoj materijalnoj pomoći naše nove narodne vlasti, upornosti, snalažljivosti i dobroj volji - narod se za godinu-dvije solidno oporavio.

Kažem, mučan je to bio početak novog života. Dovoljno je da u svemu tome istaknem samo jedan detalj. Naime, sve porodice su mjesečno primale koju desetinu kilograma žita koje se moglo preuzimati samo u gradu Foči. Nije bilo niti jednog tovarnog grla, niti ceste za transport, nego se to moralo nositi na leđima, pješice. Takav put je trajao, obavezno, najmanje dva dana.

Da bi bio što bliže porodici i da bi joj pružio bar malo koristi, te 1946. i početak 1947. godine, zaposlio sam se prvobitno u ZZ Čelebići i kasnije u NO odboru Vikoč.

Međutim, i domovina je tražila samoodricanja, a posebno komunista, pa sam 1. aprila 1947. godine učestvovao na prvoj saveznoj akciji, na izgradnji pruge Šamac-Sarajevo.

Po povratku s radne akcije, postavljen sam na dužnost sekretara Sreskog sindikalnog vijeća u Foči, a 1949. sam izabran za predsjednika Sreskog suda u istom gradu.

Zbog toga što sam donio oslobađajuću presudu za veći broj seljaka koji su optuženi za klanje vlastite stoke, pozvan sam u Komitet gdje su me ondašnje komitetlije isključile iz članstva KPJ i tada sam smijenjen sa dužnosti. No, treba shvatiti da je to bio surov staljinistički period i danas se ne treba čuditi što je sudbina svih nas tada bila u rukama pojedinaca. Istini za volju, hoću da kažem da je tokom i narednih godina u više navrata bilo pokušaja mog povratka u KPJ, ali zbog poniženja i uvrede koja mi je nanesena, svaki put sam kategorično odbacio te ponude i prijedloge s motivacijom da ja mogu biti dobar radnik i još bolji patriota i bez članstva u KPJ.

Nije neskromno i neću pretjerati ako kažem da su me građani i radnici iskreno cijenili, baš zato što sam uvijek bio pravičan i dobar radnik, pa nakon smjenjivanja u Sudu izabran sam za direktora Krojačkog preduzeća, a nakon toga radio sam u ŠIP „Maglić" u Foči, sve do pretkraj 1952. godine, kada definitivno prelazim u Zavod za socijalno osiguranje u Foči, Goraždu i konačno u Sarajevo gdje sam časno i pošteno završio moj radni vijek sa odlaskom u mirovinu.

Dakle, čitav moj život bio je pun dinamike i trnovitosti. Ali, nikad sebi nisam dozvolio malodušnost ni melanholiju. Uvijek sam se trudio da oko sebe shvatim realnost i da zrelo rasuđujem. Sav moj protekli život pun

zanosnog elana i mudrost sam ugradio u temelje borbe za slobodu, u obnovu i u izgradnju domovine. Uživajući danas u zasluženoj mirovini svega toga se sjećam i osjećam se ponosnim. Moja životna saputnica, moja ljubav-supruga Atifa, kći je Salih-age Deljkića, čuvenog građanina i časnog čovjeka iz Tešnja - rodila mi je sina jedinka Faika.

Faik je oženjen uzornom suprugom koju svi u porodici cijenimo. Njih dvoje, rodili su mi unuka i unučicu kojima smo poklonili svu našu pažnju i ljubav, trudeći se da im pružimo sve što je potrebno za život i vaspitanje.

Broj kuća po selima i zaseocima do 1941. godine

Selo	Srpskih	Muslimanskih	Sada ima muslimanskih (1982)
Bakić, Ruda glavica, Mramor	49	-	-
Tvrdaci	-	31	19
Zavait. desno	33	-	-
Zlatni bor	8	4	-
Toholji	-	60	24
Mirići, Klinci, G. i D. Pjelovci	6	21	-
Fališ-Dikanje, Vakuf-Vrbica	12	32	1
Grdijevići	1	53	6
Podgrad, Vjernovići, Uzlup	21	2	-
Borje-Suho Polje, Hoćevo	40	-	-
Draževo-Borovik	13	21	-
Čelebići	5	21	-
Ječmišta	22	21	-
Budišići-Robovići	-	20	6
Kunovo do Gradojevića	3	62	35
Rijeka Radonjići	30	-	-
Krnja Jela-Pajkovići	27	4	-
Selišta	-	16	-
Vitine	-	17	6
Meštrovac-Velenići	66	-	-
SVEGA	336	385	87
SVE UKUPNO			**-721-**

Upečatljiv je podatak da su sve muslimanske kuće uništene. Prema podacima popisa iz 1981. godine na tom području je bilo ukupno 623 domaćinstva iskazana po mjesnim zajednicama, a što se vidi iz priloga 2.

Prilog 2

Popis koji je vršila Opština Foča 1981. godine iskazao je domaćinstva po mjesnim zajednicama.

- MZ Zavait.....184
- MZ Čelebići.....376
- MZ Meštrovac..... 63

Ukupno domaćinstava.....623

Na području su bila dva džemata (Kunovo i Grdijevići) i dvije džamije koje su također spaljene u toku Drugog svjetskog rata od strane četnika i do danas nijedna nije obnovljena.

U toku Drugog svjetskog rata na tom području je stradalo oko 1.000 stanovnika Muslimana i 135 stanovnika Srba. Iz priloga 3. vidi se od koga su stradali stanovnici Muslimani, a iz priloga 4. od koga stanovnici Srbi.

Prilog 3

Muslimani stradali u toku Drugog svjetskog rata

Selo	Ubili Nijemci, Talijani, domobrani	Ubili četnici	Poginuli u vojsci NDH	Poginuli na razne druge načine
Klinci, Mirići, Fališi	-	57	-	-
Toholji, Zlatni bor	1	70	7	18
Tvrdaci	-	83	1	-
Dikanje – Vakuf, Štetići, Piskavice	-	73	-	2
Donji Pjelovci	-	32	-	-
Grdijevići	3	142	4	5
Draževo	-	62	5	-
Čelebići	-	66	3	-

Vitine	5	36	-	1
Krnja Jela, Rajkovići, Selišta	-	51	1	6
Vjernovići	-	10	-	-
Ječmište	-	47	1	1
Budišići, Robovići	1	28	-	4
Kunovo - Šahbazi	1	82	1	9
Pr. Crnobar	-	35	-	-
Suvlići, Šadići, Gradojevići	1	41	3	1
UKUPNO	12	915	26	48
SVE UKUPNO				**1001**

Prilog 3a

Džemat Vikoč
Muslimani stradali u Drugom svjetskom ratu

Zaselak	Ubili Nijemci, Talijani, domobrani	Ubili četnici	Poginuli u vojsci NDH	Stradali na razne druge načine	Stradali kao partizani
Zabrđe	1	10	1	4	-
Pogledinje	-	13	1	5	-
Lehovo brdo	-	11	1	-	-
Mahala	-	7	1	-	-
Trtoševo	-	37	5	1	-
Vikoč sa zaseocima	2	42	11	5	4
Donje Papratno sa zaseocima	-	24	8	11	2
Veselica i Dubrave	-	44	3	-	-
Gornje Papratno	-	21	5	6	1

Luke	1	52	3	3	-
Kobilja Ravan	3	16	2	3	-
UKUPNO	**6**	**277**	**40**	**38**	**7**

Džamija je spaljena, a obnovljena je 1962. godine. I sve kuće muslimanskih domaćinstava su spaljene.

Prilog 4

Srbi stradali u toku Drugog svjetskog rata

- Ubile ustaše..... 22
- Ubili Nijemci, Talijani, domobrani..... 27
- Poginuli kao četnički simpatizeri..... 55
- Nestali ili stradali na druge načine..... 21

UKUPNO..... 135

Ustaše su 1941. godine sa Čelebića otjerali pet Srba, a 17 Srba sa Zavaita. U junu 1942. pobjegli su iz dobrovoljačkih jedinica Talijana, a Talijani ih predali ustašama poslije čega su otjerani u logor u Zemun i poubijani.

Da bi se cijeli događaji opisali što detaljnije zahtijevali bi mnogo više prostora, a što će vjerovatno biti opisano u fočanskoj monografiji za koje je izdanje prikupljeno dosta građe, a čije se izdanje očekuje. Zbog toga ja ću se pozabaviti više o konkretnom slučaju i mojim putem kroz život.

Prilog 4a

Srbi poginuli kao četnici 5
Srbi poginuli od Nijemaca, Talijana i na drugi način..... 4
Srbi poginuli kao vojnici u bivšoj Jugoslovenskoj vojsci..... 1
Ukupno..... 10

VI

ŽRTVE RATA U DŽEMATU VIKOČ

Kako se vidi iz naslova ovog separata narednih nekoliko redaka biće kratak osvrt na žrtve koje je narod ovog kraja dao u proteklom ratu, pa i poslije oslobođenja, jer su četnički ostaci ubijali nedužno stanovništvo. Praktično uzevši, prava sloboda i prestanak strahovanja u ovim krajevima je nastala 1958. godine likvidacijom posljednjeg odmetnika Vlade Šipčića.

Vikočko područje veoma je zanimljiv lokalitet. O tome svjedoče brojni ostaci iz doba Vizantije, Rimskog carstva i kasnije, a posebno iz turskog perioda. Osobitu pažnju i neodoljivu želju znatiželjnika Vikoč privlači sa etnološkog aspekta, pa bi mu, stoga, trebalo posvetiti posebnu pažnju.

U prethodnom tekstu moga rukopisa bilo je malo riječi o Vikoču kada smo govorili o zadužbinama Kodža Musa-paše. U vezi s tim, ostao sam dužan zapisati još jedan značajan podatak. Naime, žitelji vikočkog džemata uz pomoć sunarodnika iz Kunova i šireg područja izgradili su 1962. godine novu džamiju na temeljima Musa-pašine džamije. To je, za ovo podneblje solidno tvrd objekat, s visokim minaretom, tako da u cijelosti može zadovoljiti potrebe vjernika.

Kao što je poznato, na osnovu četničkog programa Draže Mihailovića o stvaranju etnički čiste tzv. „Velike Srbije", trebalo je prvenstveno očistiti Bosnu, Sandžak i Hercegovinu od Muslimana, Hrvata i svih ostalih koji nisu Srbi. Istina, koljačko-pljačkaška horda se u selo zalijetala tokom druge polovine 1941. godine, ali totalno istrebljenje Muslimana u Sandžaku, istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori započelo je početkom februara do kraja marta 1943. godine.

Prema direktivi četničke Vrhovne komande VUD sa Ravne Gore, niko nije bio pošteđen, bez obzira na spol i starost. Tako je u ovim krajevima izvršen, do danas, nezapamćen genocid.

S kakvom strašću, s kakvim fanatizmom je pokolj i uništenje objekata vršen pored ostalih nepobitnih dokaza – dovoljno pruža jasnu sliku jedan četnički dokumenat koji doslovno glasi ovako:

„Štab brigade 457"
Pov. Br. Kl.
10. februar 1943.g.

KOMANDANTU IV BATALJONA BAJU PIVLJANINU

Postupajte i dalje prema već izdatom naređenju. Hvatajte i ubijajte Muslimane, žene i djecu. Držite i dalje svoj određeni položaj i sporazumno sa R. Leovcem i ostalim četnicima držite patrole i zasjede. Hvatajte tu gubu i sve ubijajte, to je naređenje najviših starješina, i to moramo izvršavati.

Radite i samo radite ovih dana, to je naša svetinja ovih dana. Radite i držite zasjede i ubijajte sve što vam dođe do ruke. Sada nastaje čišćenje do kraja.

S vjerom u Boga i Otadžbinu!
Komandant - poručnik
J. S. Jelovac

Napomena autora separata:
Broj 457 je tajni naziv vjerovatno Pljevljanske četničke brigade, a oznaka u Pov. broju „kl" znači - klanje Muslimana.

Ta monstruozna, velika, brza zelena nadaleko čuvena hladna Drina, u pričama opričana, u pjesmama opjevana, duboka je plavo-zelena i ledena grobnica nedužnih Muslimana. Vjerovatno se nikada neće doznati broj žrtava koje su izmrcvarene i poklane rukom dželata svirepo bačene u njena ledena njedra. Nema Drinine pritoke koja za sve godine rata u

njenu maticu nije danonoćno donosila unakažene leševe muškaraca, žena, starica i djece.

O svemu tome je neznatno napisano. Nigdje o žrtvama nije postavljeno ni jedno obilježje.

Nije samo zloglasan po broju žrtava i zločina most u Višegradu, Goraždu, Foči, Brodu, itd. I Vikočki most je bio velika klaonica tokom 1941 – 1945. godine.

Naravno, sva je imovina opljačkana i sve zgrade su ognjem uništene, a sve živo što je četnicima palo šaka – zaklano je. Veoma su brojne žrtve.

Što se tiče Srba, oni su u odnosu na Muslimane imali neznatan broj žrtava. Tako pouzdano znamo da ih je palo svega deset i to: poginuli četnici u borbi protiv partizana pet lica, ubijeno od okupatora četiri lica, a jedno je poginulo u vojsci bivše Jugoslavije.

Međutim, broj žrtava na muslimanskoj strani u odnosu na broj stanovništva, drastično je veliki, bolje rečeno poražavajući, 512 lice. Najveći broj njih 367 je palo pod udarom koljačke kame.

Okupatori su ubili sedam ljudi, u NOV je dalo za slobodu živote sedam ljudi, od tifusa, gladi i ranjavanja umrlo je 88 čeljadi, dok su u redovima vojske NDH 43 osobe izgubilo glavu.

Nema ni sela ni zaseoka koje nije prošlo ratnu pustoš bez žrtava, a neka su u cijelosti uništena. Evo kako izgleda broj datih žrtava: zaselak Zabrđe 14, zaselak Pogledinje 29, zaselak Lehovo brdo 22, zaselak Mahala 28, selo Trtoševo 53, selo Donje Papratno sa svojim zaseocima 55, selo Veselica 47, selo Gornje Papratno sa svojim zaseocima 43, selo Luke 62, selo Kobilja Ravan 34 i selo Vikoč sa svojim zaseocima 74 žrtve.

Prilog 1

ŽRTVE ZLOČINA U OPŠTINI FOČA 1941 - 1945.

Spisak žrtava zločina koje su počinili četnici Draže Mihailovića u opštini Foča u periodu 1941 – 1945. godine izrađen prema dokumentima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Bosnu i Hercegovinu. Prepis sačinjen sa originala iz Arhiva Bosne i Hercegovine. Područje džemata: Kunovo, Grdijevići i Vikoč.

R.b.	Prezime (očevo ime) ime	Godine starosti	Mjesto stalnog boravka	Kada je izvršen zločin	Mjesto gdje je zločin izvršen
1.	Ahmić (Ahmet) Melća	18	Vikoč	1942	Vikoč
2.	Ahmić (Meho) Latifa	8	Vikoč	1942	Vikoč
3.	Ahmić (Meho) Malkija	5	Vikoč	1942	Vikoč
4.	Ahmić (Mujo) Hajra		Papratno	1943	Papratno
5.	Ahmić (Mujo) Hajro	45	Vikoč	1942	Vikoč
6.	Ahmić (Mujo) Murata	10	Vikoč	1942	Vikoč
7.	Ahmić (Mujo) Murata	4	Papratno	1943	Paprtatno
8.	Ahmić (Muradif) Mujo	40	Vikoč	1942	Vikoč
9.	Ahmić Mujo	40	Vikoč	1942	Vikoč
10.	Ahmić Muradif		Vuikoč	1941	Vikoč
11.	Ahmić Salke majka	30	Papratno	1943	Papratno
12.	Alić (Bećir) Aljo	18	Budišići	1941	Budišići
13.	Alić (Bećir) Bećo	15	Budišići	1941	Budišići
14.	Alić (Bećir) Hankija	40	Budišići	1941	Budišići
15.	Alić (Ferhat) Hankija	60	Budišići	1941	Budišići
16.	Alić (Hamo) Melća	50	Budišići	1941	Budišići
17.	Alić (Hasan) Naza	10	Grdijevići	1942	Grdijevići
18.	Alić (Osman) Adem	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
19.	Alić (Osman) Fata	60	Grdijevići	1942	Grdijevići
20.	Alić (Osman) Sulejman	15	Budišići	1941	Budišići
21.	Alić (Selim) Meho	15	Robovići	1942	Vikoč
22.	Avdović (Alija) Hilmija	18	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
23.	Avdović (Alija) Ramo	35	Vikoč	1942	Vikoč
24.	Avdović (Avdo) Alija	17	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
25.	Avdović (Avdo) Osman	15	Tvrdaci	1942	Tvrdaci

26.	Avdović (Meho) Meša	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
27.	Avdović (Meša) Ibro	2	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
28.	Avdović (Meša) Meho	45	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
29.	Avdović (Meša) Mujo	5	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
30.	Avdović (Osman) Meho	35	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
31.	Avdović (Ramo) Bećir		Vikoč	1941	Vikoč
32.	Avdović (Ramo) Suljo	45	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
33.	Avdović (Ramo) Uzeir		Vikoč	1941	Vikoč
34.	Avdović (Šaban) Avdo	45	Vikoč	1942	Vikoč
35.	Avdović Ramo	17	Vikoč	1942	Vikoč
36.	Avdović Rasim	32	Vikoč	1941	Vikoč
37.	Babić (Bećir) Hava	55	Vikoč	1942	Vikoč
38.	Babić (Halil) Begija	50	Vikoč	1942	Vikoč
39.	Babić (Halil) Redžep	18	Vikoč	1941	Vikoč
40.	Babić (Tahir) Ahmet	45	Vikoč	1941	Vikoč
41.	Bakaran (Adem) Bećir	14	Toholji	1942	Toholji
42.	Bakaran (Memija) Šaban	38	Toholji	1942	Toholji
43.	Bakaran (Memin) Suljo	55	Grdijevići	1942	Grdijevići
44.	Bakaran (Suljo) Muška	12	Grdijevići	1942	Grdijevići
45.	Bakaran (Suljo) Uma	35	Grdijevići	1942	Grdijevići
46.	Baljko (Suljo) Sulejman	25	Vikoč	1942	Vikoč
47.	Bašić (Bećir) Šućrija	9	Grdijevići	1942	Grdijevići
48.	Bećirbašić (Hasan) Bećir	12	Grdijevići	1942	Grdijevići
49.	Bekan (Bećir) Hadžan	18	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
50.	Bekan (Bećir) Naza	35	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
51.	Bekan (Bećir) Tima	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
52.	Bekan (Bećir) Zećir	20	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
53.	Bekan (Bećo) Salko	10	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
54.	Bekan (Hadžan) Meho	55	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
55.	Bekan (Halil) Hašim	60	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
56.	Bekan (Halil) Mujo	40	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
57.	Bekan (Halil) Murata	50	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
58.	Bekan (Halil) Numan	35	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
59.	Bekan (Hasan) Ahmet	17	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
60.	Bekan (Hasan) Alija	10	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
61.	Bekan (Huso) Hanka	8	Vikoč	1942	Vikoč
62.	Bekan (Huso) Mejra	30	Vikoč	1942	Vikoč

63.	Bekan (Ibro) Suljo	30	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
64.	Bekan (Mašo) Meho	35	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
65.	Bekan (Mašo) Mevla	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
66.	Bekan (Mešo) Suljo	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
67.	Bekan (Mujo) Asim	30	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
68.	Bekan (Mujo) Aziz	15	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
69.	Bekan (Mujo) Bećir	45	Vikoč	1942	Vikoč
70.	Bekan (Mujo) Fata	5	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
71.	Bekan (Mujo) Hana	45	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
72.	Bekan (Nazif) Derviš	3	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
73.	Bekan (Nazif) Muška	5	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
74.	Bekan (Nazif) Šerifa	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
75.	Bekan (Nazif) Uzeir	12	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
76.	Bekan (Ramo) Adem	50	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
77.	Bekan (Salko) Meša	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
78.	Bekan (Salko) Mevla	3	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
79.	Bekan (Salko) Zlatija	3	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
80.	Bekan (Suljo) Huso	45	Vikoč	1942	Vikoč
81.	Bekan (Suljo) Muradif	2	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
82.	Bekan Bećir	12	Toholji	1942	Toholji
83.	Belkić (Huso) Alija	50	Krna Jela	1941	Krna Jela
84.	Belkić Bećir	28	Čelebići	1942	Toholji
85.	Belkić Hadžo	56	Čelebići	1942	Čelebići
86.	Beljko (Suljo) Suljkan	2	Vikoč	1942	Vikoč
87.	Bićo (Omer) Meho	90	Toholji	1943	Toholji
88.	Bukva (Alija) Murat	15	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
89.	Bukva (Bajro) Fata	5	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
90.	Bukva (Bajro) Mumin	55	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
91.	Bukva (Bajro) Zahir	5	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
92.	Bukva (Mumin) Bajro	45	Vikoč	1942	Vikoč
93.	Bukva (Munib) Halil	50	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
94.	Bukva (Murat) Alija	48	Vikoč	1942	Vikoč
95.	Bukva Ahmet		Vikoč	1941	Vikoč
96.	Bukva Bećir	28	Vikoč	1941	Vikoč
97.	Buva (Bajro) Biba	48	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
98.	Čakal (Alija) Hasan	38	Toholji	1942	Toholji
99.	Čakal (Meho) Ibro	40	Toholji	1942	Toholji

100.	Čankušić (Adem) Muška	30	Vikoč	1942	Vikoč
101.	Čankušić (Agan) Juso	40	Vikoč	1942	Vikoč
102.	Čankušić (Agan) Juso	34	Godijeno	1942	Godjeno
103.	Čankušić (Ahmet) Avdo	45	Vikoč	1942	Vikoč
104.	Čankušić (Arif) Selma	55	Kobilja R.	1942	Kobilja R.
105.	Čankušić (Halil) Redžo	48	Vikoč	1942	Vikoč
106.	Čankušić (Hasan) Melća	7	Vikoč	1942	Vikoč
107.	Čankušić (Ibro) Arif	14	Kobilja R.	1942	Kobilja R.
108.	Čankušić (Mešo) Ramo	4	Vikoč	1942	Vikoč
109.	Čankušić (Mešo) Rifa	12	Vikoč	1942	Vikoč
110.	Čankušić (Mustafa) Miralem	35	Vikoč	1942	Vikoč
111.	Čankušić (Omer) Mašo	16	Vikoč	1942	Vikoč
112.	Čankušić (Redžo) Mina	46	Vikoč	1942	Vikoč
113.	Čankušić (Redžo) Zećira	10	Vikoč	1942	Vikoč
114.	Čankušić (Sulejman) Biba	70	Vikoč	1942	Vikoč
115.	Čankušić (Sulejman) Halim	4	Vikoč	1942	Vikoč
116.	Čauš (Meho) Halima	33	Vikoč	1942	Vikoč
117.	Čauš (Muradif) Meho	25	Vikoč	1942	Vikoč
118.	Čaušević (Alija) Džanija	13	Grdijevići	1942	Grdijevići
119.	Čaušević (Alija) Hankija	38	Grdijevići	1942	Grdijevići
120.	Čaušević (Alija) Mehmed	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
121.	Čaušević (Alija) Osman	4	Grdijevići	1942	Grdijevići
122.	Čaušević (Alija) Umija	15	Grdijevići	1942	Grdijevići
123.	Čaušević (Alija) Zlatija	70	Grdijevići	1942	Grdijevići
124.	Čaušević (Hasan) Mujo	6	Grdijevići	1942	Grdijevići
125.	Čaušević (Ibro) Muharem	50	Grdijevići	1942	Grdijevići
126.	Čaušević (Ibro) Sait	13	Grdijevići	1942	Grdijevići
127.	Čaušević (Meho) Halil	50	Grdijevići	1943	Grdijevići
128.	Čaušević (Meša) Alija	18	Grdijevići	1942	Grdijevići
129.	Čaušević (Meša) Zejna	35	Grdijevići	1942	Grdijevići
130.	Čaušević (Mujo) Hasan	41	Grdijevići	1941	Grdijevići
131.	Čaušević (Mujo) Jakub	3	Grdijevići	1942	Grdijevići
132.	Čaušević (Mujo) Meša	58	Grdijevići	1942	Grdijevići
133.	Čaušević (Ramiz) Ibro	85	Grdijevići	1942	Grdijevići
134.	Čaušević (Sait) Fehim	38	Grdijevići	1942	Grdijevići
135.	Čaušević Alija		Čelebići	1942	Čelebići

136.	Čaušević Avdo	50	Trtoševo	1942	Trtoševo
137.	Čaušević Meša		Čelebići	1942	Čelebići
138.	Čerimović (Mušan) Uzeir	14	Vakuf	1941	Vakuf
139.	Čolaković (Omer) Mujkan	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
140.	Čatović (Hamdija) Ajka	2	Čelebići	1942	Čelebići
141.	Čatović (Hamdija) Mina	6	Čelebići	1942	Čelebići
142.	Čatović (Hamdija) Nedžib	4	Čelebići	1942	Čelebići
143.	Čatović (Hamdija) Selima	6	Čelebići	1942	Čelebići
144.	Čehović (Meho) Smajo	33	Toholji	1942	Toholji
145.	Čehović (Mujo) Murat	14	Toholji	1942	Toholji
146.	Čehović (Suljo) Mujo	17	Toholji	1942	Toholji
147.	Čehović (Tale) Halil	33	Toholji	1942	Toholji
148.	Čelo (Bećir) Zejna	30	Vikoč	1943	Vikoč
149.	Čelo (Hadžan) Hadžira	40	Vikoč	1943	Vikoč
150.	Čelo (Hajro) Mevla	41	Vikoč	1943	Vikoč
151.	Čelo (Hajro) Murata	3	Vikoč	1943	Vikoč
152.	Čelo (Hajro) Ramiza	12	Vikoč	1943	Vikoč
153.	Čelo (Hasan) Murata	10	Vikoč	1943	Vikoč
154.	Čelo (Hasan) Pemba	3	Vikoč	1943	Vikoč
155.	Čelo (Mušo) Hasan	60	Vikoč	1942	Vikoč
156.	Čelo (Smajo) Fatima	2	Vikoč	1943	Vikoč
157.	Čelo (Smajo) Hasiba	6	Vikoč	1943	Vikoč
158.	Čelo (Smajo) Selim	8	Vikoč	1943	Vikoč
159.	Čelo (Smajo) Sema	3	Vikoč	1943	Vikoč
160.	Čelo (Smajo) Zumra	7	Vikoč	1943	Vikoč
161.	Čelo Hasan	10	Vikoč	1943	Vikoč
162.	Čelo Murija	10	Papratno	1943	Papratno
163.	Čelo Zejna	40	Papratno	1943	Papratno
164.	Čerimović (Džano) Hankija	16	Vakuf	1941	Vakuf
165.	Čerimović (Džano) Hankija	41	Mirići	1941	Mirići
166.	Čerimović (Džano) Hasan	25	Vakuf	1941	Vakuf
167.	Čerimović (Džano) Hasan	20	Mirići	1941	Mirići
168.	Čerimović (Džano) Osman	21	Vakuf	1941	Vakuf
169.	Čerimović (Džano) Osman	13	Mirići	1941	Mirići
170.	Čerimović (Meho) Murija	40	Vakuf	1941	Vakuf
171.	Čerimović (Meho) Zlatija	5	Vakuf	1941	Vakuf
172.	Čerimović (Musa) Fata	40	Vakuf	1941	Vakuf

173.	Ćerimović (Musa) Halil	20	Vakuf	1941	Vakuf
174.	Ćerimović (Musa) Salko	15	Vakuf	1941	Vakuf
175.	Ćerimović (Musa) Ziba	4	Vakuf	1941	Vakuf
176.	Ćerimović (Ramo) Džano	41	Vakuf	1941	Vakuf
177.	Ćerimović (Ramo) Džano	25	Mirići	1941	Mirići
178.	Ćerimović (Ramo) Hasan	18	Vakuf	1941	Vakuf
179.	Ćerimović (Suljo) Musa	50	Vakuf	1941	Vakuf
180.	Ćerimović (Ziko) Mušan	42	Vakuf	1941	Vakuf
181.	Ćerimović (Zulfo) Melća	60	Vakuf	1941	Vakuf
182.	Delić (Adem) Bajro	40	Kunovo	1942	Kunovo
183.	Delić (Adem) Nazif	41	Kunovo	1942	Kunovo
184.	Delić (Adem) Omer	34	Kunovo	1942	Kunovo
185.	Delić (Durmiš) Ibrima	41	Kunovo	1942	Kunovo
186.	Delić (Durmiš) Smajo	32	Kunovo	1942	Kunovo
187.	Delić (Grga) Redžo	32	Kunovo	1942	Kunovo
188.	Delić (Hadžo) Nura	30	Kunovo	1941	Kunovo
189.	Delić (Hajro) Rasema	70	Kunovo	1942	Kunovo
190.	Delić (Halil) Hadžo	32	Kunovo	1941	Kunovo
191.	Delić (Halil) Hajro	36	Kunovo	1941	Kunovo
192.	Delić (Halil) Huso	35	Kunovo	1941	Kunovo
193.	Delić (Halil) Salko	36	Kunovo	1941	Kunovo
194.	Delić (Ibro) Hankija	30	Kunovo	1942	Kunovo
195.	Delić (Ibro) Meho	32	Kunovo	1942	Kunovo
196.	Delić (Ibro) Mujo	60	Kunovo	1942	Kunovo
197.	Delić (Ibro) Zejna	16	Kunovo	1942	Kunovo
198.	Delić (Meho) Devla	60	Kunovo	1942	Kunovo
199.	Delić (Meho) Dudija	28	Kunovo	1942	Kunovo
200.	Delić (Meho) Hankija	13	Kunovo	1942	Kunovo
201.	Delić (Meho) Šaban	4	Kunovo	1942	Kunovo
202.	Delić (Meho) Šaćir	8	Kunovo	1942	Kunovo
203.	Delić (Mujo) Đulsa	2	Kunovo	1942	Kunovo
204.	Delić (Mujo) Ibro	71	Kunovo	1942	Kunovo
205.	Delić (Murat) Emina	2	Kunovo	1942	Kunovo
206.	Delić (Murat) Hasnija	4	Kunovo	1942	Kunovo
207.	Delić (Murat) Osman	8	Kunovo	1942	Kunovo
208.	Delić (Mustafa) Redžo	12	Kunovo	1942	Kunovo
209.	Delić (Nazif) Adil	10	Kunovo	1942	Kunovo

210.	Delić (Nazif) Dudija	34	Kunovo	1942	Kunovo
211.	Delić (Nazif) Đulsa	6	Kunovo	1942	Kunovo
212.	Delić (Nazif) Halil	8	Kunovo	1942	Kunovo
213.	Delić (Nazif) Šerifa	4	Kunovo	1942	Kunovo
214.	Delić (Osman) Ibrima	30	Kunovo	1942	Kunovo
215.	Delić (Osman) Muharem	20	Kunovo	1943	Kunovo
216.	Delić (Osman) Murat	16	Kunovo	1942	Kunovo
217.	Delić (Osman) Ševal	34	Kunovo	1942	Kunovo
218.	Delić (Rašid) Hasan	32	Kunovo	1942	Kunovo
219.	Delić (Rašid) Zejnil	20	Kunovo	1942	Kunovo
220.	Delić (Smajo) Ajkuna	16	Kunovo	1942	Kunovo
221.	Delić (Smajo) Draga	40	Kunovo	1942	Kunovo
222.	Delić (Smajo) Fata	25	Kunovo	1942	Kunovo
223.	Delić (Smajo) Hamid	6	Kunovo	1942	Kunovo
224.	Delić (Smajo) Hankija	12	Kunovo	1942	Kunovo
225.	Delić (Smajo) Melća	8	Kunovo	1942	Kunovo
226.	Delić (Smajo) Muša	4	Kunovo	1942	Kunovo
227.	Delić (Zejnil) Draga	3	Kunovo	1942	Kunovo
228.	Delić (Zejnil) Ramo	31	Kunovo	1942	Kunovo
229.	Dikonja (Selim) Selmo	45	Vikoč	1942	Vikoč
230.	Dikonja (Suljo) Omer	50	Vikoč	1942	Vikoč
231.	Dikonja (Juso) Aiša	15	Vikoč	1942	Vikoč
232.	Dikonja (Suljo) Halil	50	Vikoč	1942	Vikoč
233.	Dikonja Halil		Veselica	1943	Veselice
234.	Dikonja Salko	16	Kunovo	1942	Kunovo
235.	Dikonja Selma	35	Vikoč	1942	Vikoč
236.	Divović (Paša) Suljo		Grdijevići	1942	Grdijevići
237.	Dolan (Agan) Bećir	13	Toholji	1942	Toholji
238.	Dolan (Agan) Džemal	11	Toholji	1942	Toholji
239.	Dolan (Agan) Samija	13	Grdijevići	1942	Grdijevići
240.	Dolan (Alija) Rasema	3	Grdijevići	1942	Grdijevići
241.	Dolan (Bajro) Zećir	43	Toholji	1942	Toholji
242.	Dolan (Omer) Dudija	10	Grdijevići	1942	Grdijevići
243.	Dolan (Šaćir) Himzo	60	Grdijevići	1942	Grdijevići
244.	Durak (Abid) Bajro	48	Kunovo	1942	Kunovo
245.	Durak (Alija) Mujkan	40	Kunovo	1942	Kunovo
246.	Durak (Hasan) Mejra	75	Kunovo	1942	Kunovo

247.	Durak (Ibro) Melća	16	Kunovo	1942	Kunovo
248.	Durak (Ibro) Selim	48	Kunovo	1942	Kunovo
249.	Durak (Mujkan) Fata	50	Kunovo	1942	Kunovo
250.	Durak (Mujkan) Mašo	8	Kunovo	1942	Kunovo
251.	Durak (Mujkan) Osmo	3	Kunovo	1942	Kunovo
252.	Durak (Mujkan) Zejna	16	Kunovo	1942	Kunovo
253.	Durak (Salko) Hasan	45	Kunovo	1942	Kunovo
254.	Durak (Salko) Smajo	18	Kunovo	1942	Kunovo
255.	Duraković (Adem) Suljo		Vikoč	1942	Vikoč
256.	Duraković (Adem) Suljo	12	Vikoč	1943	Vikoč
257.	Duraković (Adema) Ramo	35	Vikoč	1942	Vikoč
258.	Duraković (Huso) Zlatija	30	Vikoč	1942	Vikoč
259.	Duraković (Juso) Zlatija	18	Vikoč	1942	Vikoč
260.	Džanković (Ahmet) Šaban	21	Grdijkevići	1942	Grdijevići
261.	Džanković (Fejzo) Fehim	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
262.	Džanković (Hadžan) Ajkuna	11	Grdijevići	1942	Grdijevići
263.	Džanković (Hadžan) Bećir	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
264.	Džanković (Hadžan) Edhem	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
265.	Džanković (Hadžan) Zehra	8	Grdijevići	1942	Grdijevići
266.	Džanković (Jusuf) Ramo	38	Mirići	1941	Mirići
267.	Džanković (Meho) Omer	70	Grdijevići	1942	Grdijevići
268.	Džanković (Mujo) Šeća	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
269.	Džanković (Mujo) Zećir	5	Grdijevići	1942	Grdijevići
270.	Džanković (Omer) Ahmet	3	Grdijevići	1942	Grdijevići
271.	Džanković (Omer) Meho	57	Grdijevići	1942	Grdijevići
272.	Džanković (Osman) Ahmet	49	Grdijevići	1942	Grdijevići
273.	Džanković (Osman) Biba	16	Grdijevići	1942	Grdijevići
274.	Džanković (Osman) Melća	46	Grdijevići	1942	Grdijevići
275.	Džanković (Osman) Osman	40	Papratno	1943	Papratno
276.	Džanković (Ramo) Alija	35	Mirići	1941	Mirići
277.	Džanković Muniba	19	Grdijevići	1942	Grdijevići
278.	Dželil (Ahmet) Halil	50	Vakuf	1941	Vakuf
279.	Džomba (Džanko) Aljo	36	Toholji	1942	Toholji
280.	Džomba (Džanko) Bećir	-	Toholji	1942	Toholji
281.	Džomba (Džanko) Ibro	28	Toholji	1942	Toholji
282.	Džomba (Džano) Mujo	24	Toholji	1942	Toholji
283.	Džomba (Ibro) Džafer	46	Toholji	1942	Toholji

284.	Džomba (Ibro) Ibro	25	Toholji	1942	Toholji
285.	Džomba (Ibro) Meša	35	Toholji	1942	Toholji
286.	Džomba (Meho) Osman	40	Toholji	1942	Toholji
287.	Džomba (Memin) Zulfo	19	Toholji	1942	Toholji
288.	Džomba (Selim) Munib	40	Toholji	1942	Toholji
289.	Đedović (Hasan) Osman	15	Grdijevići	1942	Grdijevići
290.	Đedović (Ibro) Juso	13	Toholji	1942	Toholji
291.	Đedović (Jusuf) Bećir	23	Grdijevići	1943	Grdijevići
292.	Fazlić (Alija) Hadžija	8	Krna Jela	1941	Krna Jela
293.	Fazlić (Alija) Ibro	52	Krna Jela	1941	Krna Jela
294.	Fazlić (Alija) Malkija	45	Kunovo	1941	Kunovo
295.	Fazlić (Alija) Murat	20	Krna Jela	1941	Krna Jela
296.	Fazlić (Hamid) Aljo	20	Krna Jela	1941	Krna Jela
297.	Fazlić (Hasan) Osman	50	Čelebići	1942	Čelebići
298.	Fazlić (Meho) Murat	7	Vikoč	1942	Vikoč
299.	Fazlić (Osman) Bjelka	62	Čelebići	1942	Čelebići
300.	Fazlić (Salkan) Alija	9	Krna Jela	1941	Krna Jela
301.	Ferhadbegović (Jusuf) Aziz	50	Vikoč	1942	Vikoč
302.	Fulin (Hasan) Bećir	25	Vakuf	1941	Vakuf
303.	Fulin (Hasan) Huso	37	Vakuf	1941	Vakuf
304.	Fulin (Hasan) Malka	70	Vkuf	1941	Vakuf
305.	Fulin (Hasan) Meho	37	Toholji	1942	Toholji
306.	Fulin (Hasan) Mujo	18	Toholji	1942	Toholji
307.	Fulin (Hasan) Ramo	34	Toholji	1942	Toholji
308.	Fulin (Haso) Belka	7	Vakuf	1941	Vakuf
309.	Fulin (Haso) Dika	10	Vakuf	1941	Vakuf
310.	Fulin (Haso) Milka	4	Vakuf	1941	Vakuf
311.	Fulin (Haso) Mujo	13	Vakuf	1941	Vakuf
312.	Fulin (Musa) Muho	50	Luke	1943	Luke
313.	Ganović (Meho) Murat	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
314.	Ganović (Šaban) Halil	9	Grdijevići	1942	Grdijevići
315.	Ganović (Šaban) Murat	3	Grdijevići	1942	Grdijevići
316.	Ganović (Šaban) Rasim	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
317.	Ganović (Šaban) Uzeir	2	Grdijevići	1942	Grdijevići
318.	Germović (Alija) Umija	2	Vikoč	1942	Vikoč
319.	Germović (Šaban) Munira	60	Vikoč	1942	Vikoč
320.	Glušac (Alija) Aljko	25	Vikoč	1942	Vikoč

321.	Glušac (Alija) Ramo	8	Ječmišta	1943	Ječmišta
322.	Glušac (Alija) Šaćir	40	Vikoč	1942	Vikoč
323.	Glušac (Alija) Šerif	25	Vikoč	1942	Vikoč
324.	Glušac (Alija) Šerif	8	Ječmišta	1943	Ječmišta
325.	Glušac (Alija) Zlatija	40	Vikoč	1942	Vikoč
326.	Glušac (Bajro) Mujo	45	Vikoč	1942	Vikoč
327.	Glušac (Hajro) Adem	5	Trtoševo	1942	Trtoševo
328.	Glušac (Hajro) Derviša	55	Trtoševo	1947	Trtoševo
329.	Glušac (Ibro) Hamid	38	Vikoč	1942	Vikoč
330.	Glušac (Meho) Meša	35	Vikoč	1942	Vikoč
331.	Glušac (Meho) Zahida	40	Ječmišta	1941	Ječmišta
332.	Glušac (Meša) Began	8	Ječmišta	1943	Ječmišta
333.	Glušac (Meša) Begija	60	Vikoč	1942	Vikoč
334.	Glušac (Mujo) Alija	50	Vikoč	1942	Vikoč
335.	Glušac (Osman) Džemal	15	Vikoč	1942	Vikoč
336.	Glušac (Osman) Uzeir	41	Vikoč	1942	Vikoč
337.	Glušac (Salkan) Dragija	1	Ječmišta	1943	Ječmišta
338.	Glušac (Suljo) Ahmet	40	Vikoč	1942	Vikoč
339.	Gogalija (Belkin) Šaćira	45	Vikoč	1942	Vikoč
340.	Hadžić (Mešan) Fatima	9	Vikoč	1943	Vikoč
341.	Hadžimusić (Šaćir) Esad	12	Čelebići	1942	Čelebići
342.	Hadžimusić (Šaćir) Huna	30	Čelebići	1942	Čelebići
343.	Hadžimusić (Šaćir) Remzija	4	Čelebići	1942	Čelebići
344.	Hadžimusić (Šaćir) Sema	4	Čelebići	1942	Čelebići
345.	Hadžimusić (Šaćir) Šeća	38	Čelebići	1942	Čelebići
346.	Halap (Murat) Bećir	35	Kunovo	1943	Kunovo
347.	Halap (Murat) Naza	4	Kunovo	1943	Kunovo
348.	Hamzić (Adem) Melća	36	Čelebići	1942	Čelebići
349.	Hamzić (Hasan) Adem	20	Čelebići	1942	Čelebići
350.	Hamzić (Hasan) Huso	42	Čelebići	1942	Čelebići
351.	Hamzić (Hasan) Osman	49	Čelebići	1942	Čelebići
352.	Hamzić (Osman) Mujo	50	Čelebići	1942	Čelebići
353.	Hamzić (Osman) Suljo	19	Čelebići	1942	Čelebići
354.	Hamzić (Osman) Šeća	17	Čelebići	1942	Čelebići
355.	Hasković (Edhem) Mula	50	Vikoč	1943	Vikoč
356.	Hasković (Edhem) Mušo	47	Vikoč	1943	Vikoč
357.	Hasković (Edhem) Naza	6	Vikoč	1943	Vikoč

358.	Hodžić (Ahmet) Osman	20	Vikoč	1942	Grdijevići
359.	Hodžić (Alaga) Hasan	10	Grdijevići	1942	Grdijevići
360.	Hodžić (Alaga) Mujo	38	Grdijevići	1942	Grdijevići
361.	Hodžić (Alija) Huso	36	Čelebići	1942	Čelebići
362.	Hodžić (Džafer) Muša	30	Grdijevići	1942	Grdijevići
363.	Hodžić (Ejub) Hamid	14	Grdijevići	1942	Grdijevići
364.	Hodžić (Hadžo) Adem	32	Kunovo	1942	Kunovo
365.	Hodžić (Hadžo) Hajdar	32	Kunovo	1942	Kunovo
366.	Hodžić (Hadžo) Šaćir	36	Kunovo	1942	Kunovo
367.	Hodžić (Halil) Rešo	61	Kunovo	1942	Kunovo
368.	Hodžić (Hamid) Ejub	32	Grdijevići	1942	Grdijevići
369.	Hodžić (Hamid) Munib	10	Grdijevići	1942	Grdijevići
370.	Hodžić (Hasan) Meho	20	Kunovo	1942	Kunovo
371.	Hodžić (Huso) Ibro	60	Čelebići	1942	Čelebići
372.	Hodžić (Huso) Meho	9	Čelebići	1942	Čelebići
373.	Hodžić (Huso) Naza	7	Čelebići	1942	Čelebići
374.	Hodžić (Ibro) Hajro	38	Ječmišta	1943	Ječmišta
375.	Hodžić (Ibro) Mujo	60	Kunovo	1942	Kunovo
376.	Hodžić (Latif) Fatima	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
377.	Hodžić (Latif) Hamid	30	Grdijevići	1942	Grdijevići
378.	Hodžić (Latif) Mujo	3	Grdijevići	1942	Grdijevići
379.	Hodžić (Meho) Huso	20	Kunovo	1942	Kunovo
380.	Hodžić (Mujo) Bećir	46	Kunovo	1942	Kunovo
381.	Hodžić (Mujo) Šaban	58	Kunovo	1942	Kunovo
382.	Hodžić (Osman) Esad	11	Grdijevići	1942	Grdijevići
383.	Hodžić (Osman) Hamid	48	Čelebići	1942	Čelebići
384.	Hodžić (Osman) Haso	38	Čelebići	1942	Čelebići
385.	Hodžić (Osman) Mustafa	18		1942	Grdijevići
386.	Hodžić (Osman) Sulejman	16		1942	Grdijevići
387.	Hodžić (Osman) Šaćir	35	Grdijevići	1942	Grdijevići
388.	Hodžić (Ramo) Began	54	Grdijevići	1943	Grdijevići
389.	Hodžić (Smajo) Avdija	54	Kunovo	1942	Kunovo
390.	Hodžić (Šaban) Osman	18	Grdijevići	1943	Grdijevići
391.	Hodžić (Šaćir) Omer	38	Kunovo	1942	Kunovo
392.	Hodžić (Šućro) Ibrima	9	Grdijevići	1942	Grdijevići
393.	Hodžić (Šućro) Ifa	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
394.	Hodžić (Šućro) Rabija	15	Grdijevići	1942	Grdijevići

395.	Hodžić (Šućro) Samija	10	Grdijevići	1942	Grdijevići
396.	Hodžić (Šućro) Šerifa	13	Grdijevići	1942	Grdijevići
397.	Hodžić Zejnil	36	Kunovo	1942	Kunovo
398.	Hodžoć (Rešo) Rašid	33	Kunovo	1942	Kunovo
399.	Hrnjević (Džanko) Malin	30	Toholji	1942	Toholji
400.	Hrnjević (Džanko) Šerif	11	Toholji	1942	Toholji
401.	Hrnjević (Juso) Salko	45	Toholji	1942	Toholji
402.	Hrustan (Mušan) Ibro	3	Vikoč	1943	Vikoč
403.	Hrustan (Suljo) Salko	28	Vikoč	1942	Vikoč
404.	Hrustan Ibro		Veselice	1943	Veselice
405.	Hrustan Salko	20	Papratno	1943	Papratno
406.	Husović (Haso) Šaban	7	Vikoč	1943	Vikoč
407.	Husović (Huseđina) Devlija	18	Vikoč	1943	Vikoč
408.	Husović (Suljo) Šerifa	35	Vikoč	1943	Vikoč
409.	Jahić (Smajo) Ramo	60	Grdijevići G	1942	Grdijevići
410.	Junuz (Ramo) Murat	45	Vikoč	1942	Vikoč
411.	Kalkan Halil	2	Luke	1943	Luke
412.	Kaljača (Arif) Hasan	70	Krna Jela	1941	Krna Jela
413.	Kaljača (Hasan) Arif	60	Krna Jela	1941	Krna Jela
414.	Kaljača (Hasan) Nuhan	20	Krna Jela	1941	Krna Jela
415.	Kamerić (Avdija) Mujo	6	Ječmišta	1943	Ječmišta
416.	Kamerić (Avdija) Muniba	38	Ječmišta	1943	Ječmišta
417.	Kamerić (Avdija) Šerifa	2	Ječmišta	1943	Ječmišta
418.	Kamerić (Avdo) Ajkuna	50	Vikoč	1943	Vikoč
419.	Kamerić (Meho) Milka	40	Ječmišta	1943	Ječmišta
420.	Kamerić (Meho) Zlatija	10	Ječmišta	1943	Ječmišta
421.	Kamerić (Ramo) Fata	8	Ječmišta	1943	Ječmišta
422.	Kamerić (Selim) Mejra	40	Ječmišta	1943	Ječmišta
423.	Kamerić (Smail) Suljo	65	Ječmišta	1943	Ječmišta
424.	Kantar (Halil) Meho	60	Kunovo	1942	Kunovo
425.	Karović Muradif	33	Grdijevići	1943	Grdijevići
426.	Keč (Hasan) Džemila	3	Grdijevići	1942	Grdijevići
427.	Keč (Ibro) Hadžo	13	Grdijevići	1942	Grdijevići
428.	Keč (Mujo) Šaćir	26	Grdijevići	1942	Grdijevići
429.	Keč (Ramo) Bećir	35	Grdijevići	1942	Grdijevići
430.	Keč (Suljo) Ramo	16	Grdijevići	1942	Grdijevići
431.	Klapuh (Ahmet) Derviš	48	Vikoč	1943	Vikoč

432.	Klapuh (Ahmet) Šaban	45	Vikoč	1943	Vikoč
433.	Klapuh (Avdija) Nasuf		Vikoč	1942	Vikoč
434.	Klapuh (Nasufova) snaha		Vikoč	1942	Vikoč
435.	Klapuh (Smail) Osman	60	G. Papratno	1941	Draževo
436.	Klapuh(Nasufove) snahe dijete	30	Vikoč	1942	Vikoč
437.	Klepo (Ahmet) Derviš	18	Grdijevići	1942	Grdijevići
438.	Klepo (Aljko) Umija	41	Kunovo	1942	Kunovo
439.	Klepo (Aljko) Zejna	61	Kunovo	1942	Kunovo
440.	Klepo (Derviš) Bajro	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
441.	Klepo (Derviš) Bajro	13	Toholji	1942	Toholji
442.	Klepo (Derviš) Đula	17	Grdijevići	1942	Grdijevići
443.	Klepo (Derviš) Ibro	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
444.	Klepo (Derviš) Ibro	5	Grdijevići	1942	Grdijevići
445.	Klepo (Derviš) Muša	8	Grdijevići	1942	Grdijevići
446.	Klepo (Meho) Aljko	61	Kunovo	1942	Kunovo
447.	Klepo (Mujo) Mustafa	6	Vikoč	1943	Vikoč
448.	Klepo (Mustafa) Umija	55	Ječmišta	1943	Ječmišta
449.	Klinac (Alija) Alija	60	Grdijevići	1942	Grdijevići
450.	Klinac (Alija) Džemila	2	Grdijevići	1942	Grdijevići
451.	Klinac (Alija) Mujesira	6	Grdijevići	1942	Grdijevići
452.	Klinac (Alija) Rasema	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
453.	Klinac (Alija) Zejna	20	Grdijevići	1942	Grdijevići
454.	Klinac (Hadžan) Halim	3	Račići	1943	Račići
455.	Klinac (Hadžan) Hasan	8	Račići	1943	Račići
456.	Klinac (Hadžan) Juso	6	Račići	1943	Račići
457.	Klinac (Hadžan) Šaban	45	Račići	1943	Račići
458.	Klinac (Halil) Fadil	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
459.	Klinac (Halil) Fatima	8	Grdijevići	1942	Grdijevići
460.	Klinac (Halil) Halil	28	Grdijevići	1942	Grdijevići
461.	Klinac (Halim) Muša	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
462.	Klinac (Hilmo) Hazim	35	Vikoč	1943	Vikoč
463.	Klinac (Ibro) Bjelka	7	Grdijevići	1942	Grdijevići
464.	Klinac (Ibro) Fatima	9	Grdijevići	1942	Grdijevići
465.	Klinac (Ibro) Muniba	69	Grdijevići	1942	Grdijevići
466.	Klinac (Ibro) Ziba	5	Grdijevići	1942	Grdijevići
467.	Klinac (Mujo) Murat	26	Grdijevići	1942	Grdijevići

468.	Klinac (Mujo) Osman	31	Grdijevići	1942	Grdijevići
469.	Klinac (Murat) Ismet	58	Grdijevići	1942	Grdijevići
470.	Klinac (Murat) Muniba	50	Grdijevići	1943	Grdijevići
471.	Klinac (Salkan) Bećir	60	Grdijevići	1942	Grdijevići
472.	Klinac (Salko) Hajro	30	Vikoč	1942	Vikoč
473.	Klinac (Suljo) Mujo	25	Grdijevići	1942	Grdijevići
474.	Klinac (Suljo) Murat	50	Vikoč	1942	Vikoč
475.	Klinac (Suljo) Salkan	35	Grdijevići	1942	Grdijevići
476.	Klinac (Šaban) Hana	30	Račići	1943	Račići
477.	Klinac Latif	59	Robovići	1942	Robovići
478.	Kobiljar (Alija) Melća	26	Vikoč	1943	Vikoč
479.	Kobiljar (Nedžib) Umija	50	Vikoč	1943	Vikoč
480.	Kobiljar (Selim) Naza	2	Vikoč	1943	Vikoč
481.	Kobiljar Melća	28	Luke	1943	Luke
482.	Kobiljar Naza	40	Luke	1943	Luke
483.	Kobiljar Umija	65	Luke	1943	Luke
484.	Kolenda (Adem) Belkija	15	Papratno	1943	Papratno
485.	Kolenda (Ahmet) Ibro	20	Papratno	1943	Papratno
486.	Kolenda (Alija) Zulija	20	Vikoč	1943	Vikoč
487.	Kolenda (Avdo) Hadžira	50	Papratno	1943	Papratno
488.	Kolenda (Halil) Umija		Papratno	1943	Papratno
489.	Kolenda (Ibro) Almasa	7	Papratno	1943	Papratno
490.	Kolenda (Ibro) Mevla	50	Papratno	1943	Papratno
491.	Kolenda (Ibro) Mujesira	45	Papratno	1943	Papratno
492.	Kolenda (Juso) Fatima	55	Papratno	1943	Papratno
493.	Kolenda (Muradif) Osman	25	Vikoč	1942	Vikoč
494.	Kolenda (Osman) Ramo	60	Vikoč	1943	Vikoč
495.	Kolenda (Selim) Dudija	18	Papratno	1943	Papratno
496.	Kolenda (Selim) Mujesira	5	Papratno	1943	Papratno
497.	Kolenda (Selim) Suljo	6	Papratno	1943	Papratno
498.	Kolenda (Selim) Šeća	50	Papratno	1943	Papratno
499.	Kolenda (Tahir) Mejra	8	Papratno	1943	Papratno
500.	Kolenda Ibro		Papratno	1943	Papratno
501.	Kolenda Murata	20	Papratno	1943	Papratno
502.	Kolenda Tahira dijete		Papratno	1943	Papratno
503.	Kolenda Tahira majka		Papratno	1943	Papratno
504.	Komar (Ahmet) Melća	5	Vikoč	1943	Vikoč

505.	Komar (Halil) Osman	50	Vikoč	1943	Vikoč
506.	Komar (Meho) Latifa	30	Vikoč	1943	Vikoč
507.	Komar (Mujo) Hajra	8	Vikoč	1943	Vikoč
508.	Komar (Mujo) Hilmo	10	Vikoč	1943	Vikoč
509.	Komar (Osman) Hanija	5	Vikoč	1943	Vikoč
510.	Komar Abid	6	Papratno	1943	Papratno
511.	Komar Šaćir		Papratno	1943	Papratno
512.	Komar Tima	8	Papratno	1943	Papratno
513.	Konjo (Jahija) Aljka	45	Vikoč	1942	Vikoč
514.	Konjo (Mujo) Bećir	27	Vikoč	1942	Vikoč
515.	Konjo (Mujo) Murija	50	Vikoč	1942	Vikoč
516.	Konjo (Salkan) Jahija	28	Vikoč	1942	Vikoč
517.	Konjo Hadžan		Tvrdaci	1942	Tvrdaci
518.	Kopriva (Ejub) Naza	20	Vikoč	1942	Vikoč
519.	Kopriva (Ejub) Nazif	18	Vikoč	1942	Vikoč
520.	Kopriva (Ibro) Suljo	42	Kunovo	1942	Kunovo
521.	Kopriva (Zejno) Linja	40	Vikoč	1942	Vikoč
522.	Kopriva Ajkuna	19	Vikoč	1942	Vikoč
523.	Kreho (Džafer) Melća	13	Draževo	1941	Draževo
524.	Kreho (Halil) Omer	46	Draževo	1941	Draževo
525.	Kreho (Ibro) Rašid	56	Draževo	1941	Draževo
526.	Kreho (Meho) Began	22	Draževo	1941	Draževo
527.	Kreho (Meho) Dragija	33	Draževo	1941	Draževo
528.	Kreho (Meho) Ibro	54	Draževo	1941	Draževo
529.	Kreho (Mumin) Halil	34	Draževo	1941	Draževo
530.	Kreho (Mumin) Halil	11	Draževo	1941	Draževo
531.	Kreho (Mumin) Mejra	6	Draževo	1941	Draževo
532.	Kreho (Mumin) Zejna	11	Draževo	1941	Draževo
533.	Kreho (Mumina) Fehim	1	Draževo	1941	Draževo
534.	Kreho (Rašid) Hajro	42	Draževo	1941	Draževo
535.	Kreho (Rašid) Hamša	56	Draževo	1941	Draževo
536.	Kreho (Selman) Osman	15	Draževo	1941	Draževo
537.	Kreho Mumina kći	35	Draževo	1941	Draževo
538.	Kujundžić (Dervo) Muharem	34	Vikoč	1942	Vikoč
539.	Kujundžić (Hadžan) Melća	10	Krna Jela	1941	Krna Jela
540.	Kujundžić (Hadžan) Nura	10	Vikoč	1943	Vikoč
541.	Kujundžić (Hasan) Nura	20	Ječmišta	1943	Ječmišta

542.	Kujundžić (Mašo) Ramo	45	Vikoč	1942	Vikoč
543.	Kujundžić (Medo) Bajro	6	Vikoč	1943	Vikoč
544.	Kujundžić (Medo) Bega	40	Vikoč	1943	Vikoč
545.	Kujundžić (Medo) Ejub	2	Vikoč	1943	Vikoč
546.	Kujundžić (Medo) Munib	8	Vikoč	1943	Vikoč
547.	Kujundžić (Medo) Safet	15	Vikoč	1943	Vikoč
548.	Kujundžić (Ramo) Hadžan	45	Budišići	1941	Budišići
549.	Kujundžić (Ramo) Hadžan	38	Vikoč	1942	Vikoč
550.	Kujundžić (Ramo) Medo	30	Vikoč	1942	Vikoč
551.	Kujundžić (Ramo) Medo	38	Ječmišta	1943	Ječmišta
552.	Kujundžić (Ramo) Nahod	32	Ječmišta	1943	Ječmišta
553.	Kujundžić Muharem	40	Kunovo	1942	Kunovo
554.	Kujundžić Nahod	34	Vikoč	1942	Vikoč
555.	Kurte (Meho) Mehmed	18	Vikoč	1942	Vikoč
556.	Kurte (Mujo) Dragija	4	Vikoč	1943	Vikoč
557.	Lažalić (Alija) Begija	39	Grdijevići	1942	Grdijevići
558.	Lažalić (Alija) Ferhat	18	Grdijevići	1942	Grdijevići
559.	Lažalić (Alija) Hadžan	48	Grdijevići	1942	Grdijevići
560.	Lažalić (Alija) Šeća	15	Grdijevići	1942	Grdijevići
561.	Lažalić (Alija) Zejna	12	Grdijevići	1942	Grdijevići
562.	Lažalić (Ferhat) Suljo	18	Grdijevići	1942	Grdijevići
563.	Lepir Naza	40	Čelebići	1942	Čelebići
564.	Lisica (Jašar) Hadžo	6	Kunovo	1942	Kunovo
565.	Lisica (Jašar) Hamid	4	Kunovo	1942	Kunovo
566.	Lisica (Jašar) Meho	6	Kunovo	1942	Kunovo
567.	Lisica (Jašar) Naza	12	Kunova	1942	Kunovo
568.	Lisica (Jašar) Šaban	45	Kunovo	1942	Kunovo
569.	Lisica (Ramo) Jašar	32	Kunovo	1942	Kunovo
570.	Madžan (Muharem) Džehva		Luke	1943	Luke
571.	Madžan Begija	45	Luke	1943	Luke
572.	Madžan Hankija	96	Mirići	1941	Mirići
573.	Mahović (Zukan) Đula	56	Draževo	1941	Draževo
574.	Malinović (Ibro) Ibrima	17	Grdijevići	1942	Grdijevići
575.	Malinović Mulija		Luke	1942	Luke
576.	Maslo (Alija) Zlatija	25	Vikoč	1943	Vikoč
577.	Maslo (Ibro) Smail	20	Vikoč	1943	Vikoč
578.	Maslo (Juso) Mehmed	6	Vikoč	1943	Vikoč

579.	Maslo (Juso) Meša	3	Vikoč	1943	Vikoč
580.	Maslo (Jusuf) Hadžira	7	Vikoč	1943	Vikoč
581.	Maslo (Jusuf) Šerifa	7	Vikoč	1943	Vikoč
582.	Maslo (Rašid) Juso	40	Vikoč	1943	Vikoč
583.	Maslo (Rešid) Alija	5	Vikoč	1942	Vikoč
584.	Maslo (Suljo) Sulejmen	45	Vikoč	1943	Vikoč
585.	Maslo Abid		Luke	1942	Luke
586.	Maslo Hasib		Papratno	1942	Papratno
587.	Maslo Muharem		Luke	1942	Luke
588.	Maslo Smail	18	Luke	1943	Luke
589.	Matuh (Alija) Medo	76	Grdijevići	1942	Grdijevići
590.	Matuh (Hadžo) Fata	55	Grdijevići	1942	Grdijevići
591.	Matuh (Hadžo) Fatima	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
592.	Matuh (Hadžo) Fatima	12	Grdijevići	1942	Grdijevići
593.	Matuh (Hadžo) Hankija	9	Grdijevići	1942	Grdijevići
594.	Matuh (Hadžo) Muša	75	Grdijevići	1942	Grdijevići
595.	Matuh (Hadžo) Selima	4	Grdijevići	1942	Grdijevići
596.	Matuh (Halil) Hamid	60	Grdijevići	1942	Grdijevići
597.	Matuh (Hamid) Meša	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
598.	Matuh (Hasan) Salko	17	Grdijevići	1942	Grdijevići
599.	Matuh (Medo) Fata	15	Grdijevići	1942	Grdijevići
600.	Matuh (Mujo) Hadžo	15	Grdijevići	1942	Grdijevići
601.	Matuh (Salko) Arifa	35	Grdijevići	1942	Grdijevići
602.	Matuh (Salko) Hasan	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
603.	Matuh (Salko) Hasan	14	Grdijevići	1942	Grdijevići
604.	Matuh (Salko) Mešo	43	Grdijevići	1942	Grdijevići
605.	Mehmedspahić (Alija) Mujo		Zabrde	1942	
606.	Mehmedspahić (Alija) Šerif	32	Zabrde	1942	Kunovo
607.	Mehmedspahić (Derviš) Adem	55	Vikoč	1942	Vikoč
608.	Mehmedspahić (Derviš) Halil	1	Kunovo	1942	Kunovo
609.	Mehmedspahić (Halil) Huso	45	Vikoč	1942	Vikoč
610.	Mehmedspahić (Halil) Ibro	58	Vikoč	1942	Vikoč
611.	Mehmedspahić (Halil) Ibro	55	Vikoč	1942	Vikoč
612.	Mehmedspahić (Halil) Murat	48	Vikoč	1942	Vikoč
613.	Mehmedspahić (Halim) Šerif	22	Zabrde	1942	Kunovo

614.	Mehmedspahić (Huso) Hanka	28	Vikoč	1943	Vikoč
615.	Mehmedspahić (Meho) Milkija	14	Grdijevići	1942	Draževo
616.	Mehmedspahić (Meša) Mujo	30	Vikoč	1942	Vikoč
617.	Mehmedspahić (Meša) Mujo	15	Vikoč	1942	Vikoč
618.	Mehmedspahić (Mujo) Mujo		Zabrde	1942	Kunovo
619.	Mehmedspahić Bećir	50	Draževo	1947	Trtoševo
620.	Mehmedspahić Nasuf	7	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
621.	Memiš Edhem	66	Grdijevići	1942	Grdijevići
622.	Memiš Sida	15	Grdijevići	1941	Grdijevići
623.	Moco (Bajro) Ašija	7	Vikoč	1943	Vikoč
624.	Moco (Bajro) Latifa	5	Vikoč	1943	Vikoč
625.	Moco (Bajro) Zahida	50	Vikoč	1943	Vikoč
626.	Moco (Halil) Bajro	35	Grdijevići	1942	Grdijevići
627.	Moco (Hasib) Bajro	9	Vikoč	1943	Vikoč
628.	Moco (Jusuf) Murat	3	G. Papratno	1941	Draževo
629.	Moco (Mujo) Tahir	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
630.	Moco (Muradif) Rasim	3	G. Papratno	1941	G.Papratno
631.	Moco (Muradif) Zemka	70	Papratno	1943	Papratno
632.	Moco (Murat) Ramiz	9	Papratno	1943	Papratno
633.	Moco (Šaćir) Rasim	3	G. Papratno	1943	G.Papratno
634.	Moco Bećira dijete	1	G. Papratno	1943	G.Papratno
635.	Moco Bećira dijete	25	G. Papratno	1943	G.Papratno
636.	Moco Murata	20	Papratno	1943	Papratno
637.	Moco Ramiza	70	Papratno	1943	Papratno
638.	Muco (Bećir) Hasan	6	Grdijevići	1942	Grdijevići
639.	Muco (Tahir) Hasnija	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
640.	Muco (Tahir) Muša	6	Grdijevići	1942	Grdijevići
641.	Muco (Tahir) Osman	9	Grdijevići	1942	Grdijevići
642.	Muco (Tahir) Tahir	13	Grdijevići	1942	Grdijevići
643.	Muco (Tahir) Zejna	7	Grdijevići	1942	Grdijevići
644.	Muftić (Mustafa) Avdo	61	Draževo	1941	Draževo
645.	Muftić Mustafa	28	Draževo	1941	Draževo
646.	Muharem (Abid) Abida	45	Luke	1943	Luke
647.	Muharem (Abid) Alija	3	Luke	1943	Luke

648.	Muharem (Abid) Avdija	8	Vikoč	1943	Vikoč
649.	Muharem (Abid) Avdija	6	Luke	1943	Luke
650.	Muharem (Abid) Hajra	26	Vikoč	1943	Vikoč
651.	Muharem (Abid) Hašima	8	Luke	1943	Luke
652.	Muharem (Abid) Mima	5	Luke	1943	Luke
653.	Muharem (Abid) Mina	50	Vikoč	1943	Vikoč
654.	Muharem (Abid) Muradif	-	Vikoč	1943	Vikoč
655.	Muharem (Abid) Nedžib	12	Vikoč	1943	Vikoč
656.	Muharem (Abid) Ramiz	23	Luke	1943	Luke
657.	Muharem (Alija) Fata	7	Vikoč	1943	Vikoč
658.	Muharem (Alija) Tima	38	Vikoč	1943	Vikoč
659.	Muharem (Alija) Zlatija	30	Vikoč	1943	Vikoč
660.	Muharem (Avdo) Habib	18	Vikoč	1942	Vikoč
661.	Muharem (Avdo) Šaćira	60	Vikoč	1943	Vikoč
662.	Muharem (Bajro) Džehva	2	Luke	1943	Luke
663.	Muharem (Bajro) Meša	50	Luke	1943	Luke
664.	Muharem (Hadžan) Begija	20	Vikoč	1943	Vikoč
665.	Muharem (Hadžan) Hankija	16	Vikoč	1943	Vikoč
666.	Muharem (Halil) Avdija	35	Vikoč	1943	Vikoč
667.	Muharem (Ibrica) Fatima	4	Ječmišta	1943	Ječmišta
668.	Muharem (Ibrica) Zahida	25	Ječmišta	1943	Ječmišta
669.	Muharem (Ibro) Halil	45	Vikoč	1942	Vikoč
670.	Muharem (Jusuf) Alija	7	Vikoč	1943	Vikoč
671.	Muharem (Jusuf) Bida	4	Vikoč	1943	Vikoč
672.	Muharem (Jusuf) Nura	3	Vikoč	1943	Vikoč
673.	Muharem (Meho) Hasib	45	Vikoč	1942	Vikoč
674.	Muharem (Meho) Ramo	6	Vikoč	1943	Vikoč
675.	Muharem (Meho) Ramo	45	Luke	1943	Luke
676.	Muharem (Murat) Selim	14	Vikoč	1943	Vikoč
677.	Muharem (Nure) Fata	6	Luke	1943	Luke
678.	Muharem (Nure) Hajra	12	Luke	1943	Luke
679.	Muharem (Ramo) Džehva	30	Vikoč	1943	Vikoč
680.	Muharem (Sejdo) Muradif	25	Luke	1943	Luke
681.	Muharem (Sejdo) Naza	50	Vikoč	1943	Vikoč
682.	Muharem (Sejdo) Ramo	20	Vikoč	1943	Vikoč
683.	Muharem (Sejdo) Šeća	2	Luke	1943	Luke
684.	Muharem (Selim) Hasko	53	Luke	1943	Luke

685.	Muharem (Selim) Nasko	5	Vikoč	1943	Vikoč
686.	Muharem (Šaban) Hašima	8	Vikoč	1943	Vikoč
687.	Muharem Abid	32	Luke	1943	Luke
688.	Muharem Begija	25	Luke	1943	Luke
689.	Muharem Hankija	60	Mirići	1941	Mirići
690.	Muharem Hasib	35	Luke	1943	Luke
691.	Muharem Nura	18	Luke	1943	Luke
692.	Muharem Selim	35	Luke	1943	Luke
693.	Muhović (Bajro) Alija	58	Vikoč	1942	Vikoč
694.	Muhović (Bajro) Mujo	55	Vikoč	1942	Vikoč
695.	Muhović (Bećir) Alija	55	Ječmišta	1943	Ječmišta
696.	Muhović (Bećir) Hajro	6	Ječmišta	1943	Ječmišta
697.	Muhović (Bećir) Suljo	8	Ječmišta	1943	Ječmišta
698.	Muhović (Bećir) Šeća	10	Ječmišta	1943	Ječmišta
699.	Muhović (Bećir) Zlatija	2	Ječmišta	1943	Ječmišta
700.	Muhović (Meho) Đula	3	Ječmišta	1943	Ječmišta
701.	Muhović (Meho) Meho	32	Vikoč	1942	Vokoč
702.	Muhović (Meho) Muho	40	Vikoč	1942	Vikoč
703.	Muhović (Meho) Sulejman	40	Ječmišta	1943	Ječmišta
704.	Mujanović (Ahmet) Hilka	10	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
705.	Mujanović (Ahmet) Mujo	8	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
706.	Mujanović (Arif) Mušan	16	Vikoč	1943	Vikoč
707.	Mujanović (Bajro) Dudija	12	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
708.	Mujanović (Bajro) Fata	10	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
709.	Mujanović (Bajro) Šaban	38	Toholji	1942	Toholji
710.	Mujanović (Derviš) Alija	60	Godijeno	1942	Godjeno
711.	Mujanović (Derviš) Aljo	2	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
712.	Mujanović (Derviš) Mejra	60	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
713.	Mujanović (Derviš) Muška	2	Godijeno	1942	Godjeno
714.	Mujanović (Derviš) Nura	7	Godijeno	1942	Godjeno
715.	Mujanović (Derviš) Suljo	5	Godijeno	1942	Godjeno
716.	Mujanović (Džana) Fata	44	Grdijevići	1941	Grdijevići
717.	Mujanović (Halil) Latif	35	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
718.	Mujanović (Halil) Šerifa	23	Vikoč	1943	Vikoč
719.	Mujanović (Ramo) Huso	45	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
720.	Mujanović (Šaban) Fata	33	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
721.	Mujanović (Šerif) Alja	30	Vikoč	1943	Vikoč

722.	Mujanović (Šerif) Hasan	37	Vikoč	1943	Vikoč
723.	Mujanović (Šerif) Muradif	12	Vikoč	1943	Vikoč
724.	Mujanović (Šerif) Šaćir	10	Vikoč	1943	Vikoč
725.	Mujanović Derviš		Tvrdaci	1942	Tvrdaci
726.	Mujanović Halil	5	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
727.	Mujanović Halim		Grdijevići	1942	Grdijevići
728.	Mujanović Hamid		Tvrdaci	1942	Tvrdaci
729.	Mujezinović (Aljo) Huso	6	Čelebići	1942	Čelebići
730.	Mujezinović (Aljo) Ibrima	5	Čelebići	1942	Čelebići
731.	Mujezinović (Aljo) Ibro	25	Čelebići	1942	Čelebići
732.	Mujezinović (Aljo) Milka	28	Čelebići	1942	Čelebići
733.	Mujezinović (Huso) Aljo	16	Čelebići	1942	Čelebići
734.	Mujezinović (Huso) Dragija	8	Čelebići	1942	Čelebići
735.	Mujezinović (Huso) Hasan	22	Čelebići	1942	Čelebići
736.	Mujezinović (Huso) Šeća	32	Čelebići	1942	Čelebići
737.	Mujezinović (Memije) Đula	50	Čelebići	1942	Čelebići
738.	Mujezinović (Mujo) Đula	2	Ječmišta	1943	Ječmišta
739.	Mujezinović (Osman) Haska	2	Čelebići	1942	Čelebići
740.	Mujezinović (Osman) Nura	50	Čelebići	1942	Čelebići
741.	Mujezinović (Salko) Esma	50	Čelebići	1942	Čelebići
742.	Muković (Arif) Avdo	4	Vakuf	1941	Vakuf
743.	Muković (Arif) Devla	1	Vakuf	1941	Vakuf
744.	Muković (Arif) Mejra	30	Vakuf	1941	Vakuf
745.	Muković (Hamid) Dragija	28	Vakuf	1941	Vakuf
746.	Muković (Hamid) Muho	4	Vakuf	1941	Vakuf
747.	Muković (Hasan) Hamid	34	Vakuf	1941	Vakuf
748.	Muković (Hasan) Melća	18	Vakuf	1941	Vakuf
749.	Muković (Muho) Hasan	60	Vakuf	1941	Vakuf
750.	Muković (Osman) Ajka	34	Vakuf	1941	Vakuf
751.	Muković (Osman) Bego	5	Vakuf	1941	Vakuf
752.	Muković (Osman) Naza	7	Vakuf	1941	Vakuf
753.	Muratović (Ibro) Zifa	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
754.	Muratović (Halil) Selma	8	Vikoč	1943	Vikoč
755.	Muratović (Halil) Sulejman	40	Vikoč	1943	Vikoč
756.	Muratović (Ibro) Rasema	20	Vikoč	1943	Vikoč
757.	Muratović (Ibro) Zejna	4	Grdijevići	1942	Grdijevići
758.	Muratović (Salko) Ibrima	8	Vikoč	1943	Vikoč

759.	Muratović (Smajo) Ibro	30	Vikoč	1942	Vikoč
760.	Muratović (Smajo) Ibro		Račići	1943	Robovići
761.	Musić (Adem) Hadžira	12	Vakuf	1941	Vakuf
762.	Musić (Adem) Hava	38	Vakuf	1941	Vakuf
763.	Musić (Adem) Meho	7	Vakuf	1941	Vakuf
764.	Musić (Adem) Osman	15	Vakuf	1941	Vakuf
765.	Musić (Adem) Zejna	4	Vakuf	1941	Vakuf
766.	Musić (Alija) Halil	30	Vikoč	1942	Vikoč
767.	Musić (Fejzo) Alija	13	Vakuf	1941	Vakuf
768.	Musić (Ferhat) Mejra	35	Vikoč	1943	Vikoč
769.	Musić (Ferhat) Zlatija	6	Vikoč	1943	Vikoč
770.	Musić (Ibro) Hasan	65	Vakuf	1941	Vakuf
771.	Musić (Ramo) Devlija	8	Vakuf	1941	Vakuf
772.	Musić (Ramo) Fata	9	Vakuf	1943	Vakuf
773.	Musić (Ramo) Hankija	13	Vakuf	1943	Vakuf
774.	Musić (Ramo) Ibro	14	Vakuf	1941	Vakuf
775.	Musić (Ramo) Meho	2	Vakuf	1941	Vakuf
776.	Musić (Rramo) Ibro	12	Vakuf	1941	Vakuf
777.	Musić Hasan	17	GrdIjevići	1941	Grdijevići
778.	Muslić (Alija) Fatima	6	Draževo	1941	Draževo
779.	Muslić (Alija) Meho	5	Draževo	1941	Draževo
780.	Muslić (Alija) Mujo	52	Draževo	1941	Draževo
781.	Muslić (Alija) Umija	4	Draževo	1941	Draževo
782.	Muslić (Bajro) Uzeir	22	Draževo	1941	Draževo
783.	Muslić (Ferhat) Hasan	47	Draževo	1941	Draževo
784.	Muslić (Hasan) Bjelka	8	Draževo	1941	Draževo
785.	Muslić (Hasan) Šaćir	7	Draževo	1941	Draževo
786.	Muslić (Hasan) Zulija	22	Draževo	1941	Draževo
787.	Muslić (Ibro) Ajkuna	8	Draževo	1941	Draževo
788.	Muslić (Ibro) Fata	10	Draževo	1941	Draževo
789.	Muslić (Ibro) Hankija	10	Draževo	1941	Draževo
790.	Muslić (Ibro) Huso	6	Draževo	1941	Draževo
791.	Muslić (Ibro) Osman	2 mjes	Draževo	1941	Draževo
792.	Muslić (Meho) Mušan	47	Draževo	1941	Draževo
793.	Nukica Adema dijete		Papratno	1943	Papratno
794.	Nukica Adema dijete		Papratno	1943	Papratno
795.	Nurak (Mujo) Velija	53	Krna Jela	1941	Krna Jela

796.	Opurdija (Osman) Fata	20	Krna Jela	1941	Krna Jela
797.	Opurdija (Osman) Suljo	46	Krna Jela	1941	Krna Jela
798.	Opurdija (Suljo) Osman	45	Krna Jela	1941	Krna Jela
799.	Ošijan (Hasan) Meho	50	Toholji	1942	Toholji
800.	Ošijan (Nasuf) Alija	35	Toholji	1942	Toholji
801.	Pezo (Murat) Ibro	17	Toholji	1942	Toholji
802.	Pezo (Murat) Tahir	38	Toholji	1942	Toholji
803.	Piralija (Avdo) Muho	30	Vikoč	1942	Vikoč
804.	Pohara (Nasuf) Hasan	46	Krna Jela	1941	Krna Jela
805.	Pohara (Nasuf) Meho	32	Krna Jela	1941	Krna Jela
806.	Puriš Hajdar	31	Vikoč	1941	Vikoč
807.	Puška (Ahmet) Suljo	9	Grdijevići	1942	Grdijevići
808.	Puška (Meho) Aljo	15	Toholji	1942	Toholji
809.	Puška (Suljo) Meho	60	Toholji	1942	Toholji
810.	Rahimić (Meho) Muharem	38	Čelebići	1942	Čelebići
811.	Rahimić (Muharem) Melća	50	Čelebići	1942	Čelebići
812.	Rahimić (Muharem) Nezir	52	Čelebići	1942	Čelebići
813.	Rahimić (Nezir) Hankija	32	Čelebići	1942	Čelebići
814.	Ramić (Asim) Arifa	14	Čelebići	1942	Čelebići
815.	Ramić (Halil) Hašim	60	Čelebići	1942	Čelebići
816.	Ramić (Hasan) Muška	60	Čelebići	1942	Čelebići
817.	Ramić (Hasan) Naza	27	Budišići	1941	Budišići
818.	Ramić (Hašim) Dragija	7	Čelebići	1942	Čelebići
819.	Ramić (Hašim) Hašim	14	Čelebići	1942	Čelebići
820.	Ramić (Hašim) Ibro	5	Čelebići	1942	Čelebići
821.	Ramić (Hašim) Salko	5	Čelebići	1942	Čelebići
822.	Ramić (Mujo) Osman	60	Budišići	1941	Budišići
823.	Ramić (Nezir) Hasib	30	Čelebići	1942	Čelebići
824.	Ramić (Nezir) Smail	1	Čelebići	1942	Čelebići
825.	Ramić (Osman) Hadžan	36	Budišići	1941	Budišići
826.	Ramić (Osman) Rahima	59	Budišići	1941	Budišići
827.	Ramić Esma	50	Čelebići	1942	Čelebići
828.	Ramić Hasan	51	Čelebići	1942	Čelebići
829.	Ramić Haska	12	Čelebići	1942	Čelebići
830.	Ramić Meho	40	Čelebići	1942	Čelebići
831.	Ramović (Abid) Osman	30	Kunovo	1942	Kunovo
832.	Ramović (Abid) Uzejr	35	Kunovo	1942	Kunovo

833.	Ramović (Bećir) Mujo	45	Kunovo	1942	Kunovo
834.	Ramović (Hasib) Mujkan	90	Kunovo	1942	Kunovo
835.	Ramović (Hasib) Zejna	50	Kunovo	1942	Kunovo
836.	Ramović (Mujkan) Fata	30	Kunovo	1942	Kunovo
837.	Ramović (Mujkan) Hasib	55	Kunovo	1942	Kunovo
838.	Ramović (Ramo) Hanija	15	Toholji	1942	Toholji
839.	Ramović (Ramo) Ibro	14	Toholji	1942	Toholji
840.	Ramović (Ramo) Salko	36	Toholji	1942	Toholji
841.	Ramović (Redžo) Avdija	12	Kunovo	1942	Kunovo
842.	Ramović (Redžo) Đula	18	Kunovo	1942	Kunovo
843.	Ramović (Redžo) Fata	15	Kunovo	1942	Kunovo
844.	Ramović (Redžo) Osmo	14	Kunovo	1942	Kunovo
845.	Ramović (Redžo) Rašid	15	Kunovo	1942	Kunovo
846.	Ramović (Salkan) Redžo	45	Kunovo	1942	Kunovo
847.	Ramović (Suljo) Suljo	35	Toholji	1942	Toholji
848.	Ramović (Šemso) Begija	18	Kunovo	1942	Kunovo
849.	Ramović (Šemso) Rahima	14	Kunovo	1943	Kunovo
850.	Ramović (Šemso) Salko	35	Kunovo	1943	Kunovo
851.	Ramović (Šemso) Zibija	16	Kunovo	1942	Kunovo
852.	Rizo (Ibro) Umija	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
853.	Rizo (Meho) Ramiz	16	Grdijevići	1942	Grdijevići
854.	Rizo (Meho) Šerifa	15	Grdijevići	1942	Grdijevići
855.	Rizo (Meho) Zalkida	6	Grdijevići	1942	Grdijevići
856.	Rizo (Meho) Zlatija	1	Grdijevići	1942	Grdijevići
857.	Rizo (Murat) Halil	16	Grdijevići	1942	Grdijevići
858.	Rizo (Smajo) Aljuša	3	Grdijevići	1942	Grdijevići
859.	Rizo (Smajo) Bjelka	12	Grdijevići	1942	Grdijevići
860.	Rizo (Smajo) Hankija	16	Gedijevići	1942	Grdijevići
861.	Rizo (Smajo) Suljo	70	Grdijevići	1942	Grdijevići
862.	Rizo (Suljo) Smajo	25	Grdijevići	1942	Grdijevići
863.	Rizo (Suljo) Umija	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
864.	Rizo (Tahir) Zahir	13	Grdijevići	1942	Grdijevići
865.	Rizo Selim	16	Grdijevići	1942	Grdijevići
866.	Rizvanović (Salko) Meho	30	Grdijevići	1942	Grdijevići
867.	Robović (Adem) Halil	52	Budišići	1941	Budišići
868.	Robović (Adem) Huso	58	Budišići	1941	Budišići
869.	Robović (Hasan) Huso	28	Kunovo	1941	Kunovo

870.	Robović (Osman) Sulejman	19	Budišići	1941	Budišići
871.	Robović (Selim) Meho	38	Robovići	1942	Robovići
872.	Robović (Skender) Hasan	58	Robovići	1942	Robovići
873.	Robović (Smajo) Šaban	45	Budišići	1941	Budišići
874.	Rusten (Mušan) Mehmed				
875.	Sadija (Salko) Meho	30	Čelebići	1942	Toholji
876.	Saljević (Ibro) Šerifa	17	Grdijevići	1942	Grdijevići
877.	Selimović (Halil) Ramo	22	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
878.	Selimović (Ramo) Meho	40	Tvrdaci	1942	Tvrdaci
879.	Serdarević (Ibro) Bekto	28	Grdijevići	1943	Grdijevići
880.	Serdarević (Rašid) Nahod	40	Ječmišta	1942	Ječmišta
881.	Sinanović Ibre dijete	1	Papratno	1943	Račići
882.	Sinanović Ibre dijete	9	Račići	1943	Račići
883.	Sinanović Ibro	2	Papratno	1943	Papratno
884.	Smajović (Halil) Ibro	39	Toholji	1942	Toholji
885.	Smajović (Halil) Mašo	36	Toholji	1942	Toholji
886.	Smajović (Halil) Mujo	37	Toholji	1942	Toholji
887.	Suljić (Huso) Avdija	25	Vikoč	1942	Vikoč
888.	Suljić (Huso) Dudija	16	Vikoč	1943	Vikoč
889.	Šabanović (Bećir) Hankija		Čelebići	1942	Čelebići
890.	Šabanović (Halil) Bećir	54	Čelebići	1942	Čelebići
891.	Šahbaz (Murat) Huso	55	Kunovo	1942	Kunovo
892.	Šahbaz (Murat) Zenda	5	Kunovo	1942	Kunovo
893.	Šandal (Aljo) Bega	14	Kunovo	1943	Kunovo
894.	Šandal (Aljo) Hadžira	80	Kunovo	1942	Kunovo
895.	Šandal (Aljo) Mujo	10	Kunovo	1943	Kunovo
896.	Šandal (Hasan) Alja	6	Kunovo	1943	Kunovo
897.	Šandal (Hasan) Smajo	36	Kunovo	1942	Kunovo
898.	Šandal (Hasan) Zada	3	Kunovo	1943	Kunovo
899.	Šandal (Juso) Omer	16	Kunovo	1942	Kunovo
900.	Šandal (Mumin) Aljo	35	Kunovo	1943	Kunovo
901.	Šandal (Zahir) Hadžo	31	Kunovo	1942	Kunovo
902.	Šarvala (Mujo) Ahmet	6	Vikoč	1943	Vikoč
903.	Šarvala (Selim) Fatima	50	Vikoč	1943	Vikoč
904.	Šehović (Murat) Ramo	40	Vikoč	1943	Vikoč
905.	Šehović (Suljo) Mejra	50	Vikoč	1943	Vikoč
906.	Šljivo (Arif) Halil	40	Grdijevići	1943	Grdijevići

907.	Šoro (Suljo) Fatima	7	Vikoč	1943	Vikoč
908.	Šoro (Suljo) Šerfan	51	Draževo	1941	Draževo
909.	Šoro (Suljo) Šerif	12	Vikoč	1943	Vikoč
910.	Šoro (Tahir) Adem	35	K. Ravan	1941	K. Ravan
911.	Šteta (Osman) Muharem	57	Vakuf	1941	Vakuf
912.	Šteta (Hasan) Huso	9	Vakuf	1941	Vakuf
913.	Šteta (Hasan) Naza	50	Vakuf	1941	Vakuf
914.	Šteta (Hasan) Nazif	20	Vakuf	1941	Vakuf
915.	Šteta (Muharem) Mušan	20	Vakuf	1941	Vakuf
916.	Šteta (Osman) Ibro	55	Vakuf	1941	Vakuf
917.	Šuvalija (Zulfo) Mustafa	60	Vikoč	1942	Vikoč
918.	Tabak (Hasan) Devlija	8	Grdijevići	1942	Grdijevići
919.	Tabak (Hasan) Smajo	40	Grdijevići	1942	Grdijevići
920.	Tabak (Mujo) Suljo	40	Toholji	1942	Toholji
921.	Tabak (Ramo) Hasan		Vikoč	1941	Vikoč
922.	Tabak (Ramo) Ibro	45	Grdijevići	1942	Grdijevići
923.	Tabak (Suljo) Hamid	10	Grdijevići	1942	Grdijevići
924.	Tabak (Šaban) Džemil	17	Toholji	1942	Toholji
925.	Tabak (Šaban) Mujo	41	Toholji	1942	Toholji
926.	Tabak Emina	18	Grdijevići	1942	Grdijevići
927.	Tabak Mujo	18	Toholji	1942	Toholji
928.	Tahto (Ferhat) Omer	16	Kunovo	1942	Kunovo
929.	Tahto (Meho) Mešo	38	Krna Jela	1941	Krna Jela
930.	Tahto (Memija) Mujo	20	Krna Jela	1941	Krna Jela
931.	Tahto (Mujo) Kadrija	3	Krna Jela	1941	Krna Jela
932.	Tahto (Mujo) Memija	20	Krna Jela	1941	Krna Jela
933.	Tahto (Mujo) Salkan	5	Krna Jela	1941	Krna Jela
934.	Tahto (Omer) Bećir	19	Kunovo	1942	Kunovo
935.	Tahto (Omer) Mujo	33	Kunovo	1942	Kunovo
936.	Tahto (Pirija) Omer	12	Krna Jela	1941	Krna Jela
937.	Tahto (Pirija) Osman	8	Krna Jela	1941	Krna Jela
938.	Telo (Ibro) Zada	30	Vikoč	1942	Grdijevići
939.	Telo (Ramo) Nedžib	52	Kunovo	1942	Kunovo
940.	Telo (Smajo) Avdija	20	Kunovo	1942	Kunovo
941.	Tole (Ibro) Hanija	14	Draževo	1941	Draževo
942.	Tole (Ibro) Hankija	18	Draževo	1941	Draževo
943.	Tole (Ibro) Zada	35	G. Papratno	1941	Draževo

944.	Tole (Mašo) Ibro	20	Draževo	1941	Draževo
945.	Tole (Meho) Mašo	52	Draževo	1941	Draževo
946.	Trako (Alija) Zineta	45	Kunovo	1942	Kunovo
947.	Trako (Arif) Derviša	45	Vikoč	1943	Vikoč
948.	Trako (Arif) Fata	50	Vikoč	1943	Vikoč
949.	Trako (Arif) Latif	4	Vikoč	1943	Vikoč
950.	Trako (Arif) Šerfan	35	Vikoč	1942	Viko0č
951.	Trako (Bajro) Salko	50	Vikoč	1943	Vikoč
952.	Trako (Ferhad) Fahra		Luke	1943	Luke
953.	Trako (Ferhad) Hankija	7	Kunovo	1943	Kunovo
954.	Trako (Ferhad) Himzo	5	Kunovo	1943	Kunovo
955.	Trako (Ferhad) Smajo	19	Kunovo	1942	Kunovo
956.	Trako (Ferhad) Ševko	6	Kunovo	1942	Kunovo
957.	Trako (Mahmut) Alija	21	Kunovo	1942	Kunovo
958.	Trako (Omer) Osman	7	Vikoč	1943	Vikoč
959.	Zec (Bajro) Fata	51	Kunovo	1942	Kunovo
960.	Zec (Bajro) Hadžo	16	Kunovo	1942	Kunovo
961.	Zec (Bajro) Mušan	16	Kunovo	1942	Kunovo
962.	Zec (Hajdar) Hasib	10	Kunovo	1942	Kunovo
963.	Zec (Hajdar) Kada	18	Kunvo	1942	Kunovo
964.	Zec (Hasan) Mujo	40	Kunovo	1942	Kunovo
965.	Zec (Hasan) Osman	35	Kunovo	1942	Kunovo
966.	Zec (Mujo) Đulsa	2	Kunovo	1942	Kunovo
967.	Zec (Mujo) Zejna	38	Kunovo	1942	Kunovo
968.	Zec (Muradif) Crnka	10	Kunovo	1942	Kunovo
969.	Zec (Muradif) Fadila	21	Kunovo	1942	Kunovo
970.	Zec (Muradif) Hajra	3	Kunovo	1942	Kunovo
971.	Zec (Muradif) Hasnija	8	Kunovo	1942	Kunovo
972.	Zec (Muradif) Huso	6	Kunovo	1942	Kunovo
973.	Zec (Muradif) Smajo	70	Kunovo	1942	Kunovo
974.	Zec (Mušan) Bajro	45	Kunovo	1942	Kunovo
975.	Zec (Mušan) Hankija	4	Kunovo	1942	Kunovo
976.	Zec (Osman) Ibrima	19	Kunovo	1942	Kunovo
977.	Zec (Osman) Nura	35	Kunovo	1942	Kunovo
978.	Zec (Osman) Zada	20	Kunovo	1942	Kunovo
979.	Zec (Ramo) Mejra	6	Kunovo	1942	Kunovo
980.	Zec (Ramo) Ramiz	18	Kunovo	1942	Kunovo

981.	Zec (Smajo) Alija	14	Kunovo	1942	Kunovo
982.	Zec (Smajo) Hanka	41	Kunovo	1942	Kunovo
983.	Zec (Smajo) Hankija	9	Kunovo	1942	Kunovo
984.	Zec (Smajo) Hasan	14	Kunovo	1942	Kunovo
985.	Zec (Smajo) Ibro	6	Kunovo	1942	Kunovo
986.	Zec (Smajo) Uma	16	Kunovo	1942	Kunovo
987.	Zec (Zukan) Muradif	40	Kunovo	1942	Kunovo
988.	Zec (Zukan) Ramo	45	Kunovo	1942	Kunovo
989.	Zeković (Alija) Šeća	61	Budišići	1941	Budišići
990.	Zeković (Meho) Ajka	6	Draževo	1941	Draževo
991.	Zeković (Meho) Fatima	42	Draževo	1941	Draževo
992.	Zeković (Meho) Muška	8	Draževo	1941	Draževo
993.	Zeković (Meho) Smajo	4	Draževo	1941	Draževo
994.	Zeković (Meho) Tifa	1	Draževo	1941	Draževo
995.	Zeković (Ramo) Džehva	16	Draževo	1941	Draževo
996.	Zeković (Ramo) Huso	5	Draževo	1941	Draževo
997.	Zeković (Ramo) Mejra	23	Draževo	1941	Draževo
998.	Zeković (Ramo) Osman	1	Draževo	1941	Draževo
999.	Zeković (Ramo) Šeća	61	Draževo	1941	Draževo
1000.	Zeković (Ramo) Zejnil	8	Draževo	1941	Draževo
1001.	Zeković (Smajo) Đulsa	31	Draževo	1941	Draževo
1002.	Zunđa (Alije) Đula	50	Kunovo	1942	Kunovo
1003.	Zunđa (Avdo) Osman	43	Kunovo	1942	Kunovo
1004.	Zunđa (Derviš) Murat	60	Vakuf	1941	Vakuf
1005.	Zunđa (Derviš) Osman	50	Vakuf	1941	Vakuf
1006.	Zunđa (Halil) Murat	20	Kunovo	1942	Kunovo
1007.	Zunđa (Ibro) Ibro	61	Kunovo	1942	Kunovo
1008.	Zunđa (Ibro) Ramo	50	Kunovo	1942	Kunovo
1009.	Zunđa (Karo) Hasan	50	Ječmišta	1942	Ječmišta
1010.	Zunđa (Osman) Ekrem	7	Kunovo	1942	Kunovo
1011.	Zunđa (Osman) Hadžira	18	Kunovo	1942	Kunovo
1012.	Zunđa (Osman) Ismet	13	Kunovo	1942	Kunovo
1013.	Zunđa (Osman) Muška	12	Kunovo	1942	Kunovo
1014.	Zunđa (Osman) Nusret	21	Kunovo	1942	Kunovo
1015.	Zunđa (Osman) Umija	48	Vakuf	1941	Vakuf
1016.	Zunđa (Osman) Zilkija	10	Kunovo	1942	Kunovo
1017.	Zunđa (Ramo) Rako	45	Kunovo	1942	Kunovo

Spisak žrtava zločina koje su počinili četnici Draže Mihailovića u opštini Foča u periodu 1941 – 1945. (područje džemata: Kunovo, Grdijevići i Vikoč) koji nisu obuhvaćeni dokumentima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Bosnu i Hercegovinu, (spisak Arhiva Bosne i Hercegovine), podaci prikupljeni naknadno.

R.b.	Prezime, ime oca i lično ime	God. star.	Mjesto stalnog boravka	Zločin izvršen godine	Mjesto gdje je zločin izvršen
1.	Adović Alija		Vikoč	1943	Vikoč
2.	Ahmić (Mehe) majka		Vikoč	1943	
3.	Ahmić (Šaban) Hamid		D. Papratno	1943	
4.	Ahmić Ibro		Dubrave	1945	
5.	Ahmić Muje druga žena		Dubrave	1943	
6.	Ahmić Ramo		D. Papratno	1943	
7.	Ahmić Salko		D. Papratno	1943	
8.	Ahmić Suljo		D. Papratno	1943	
9.	Ahmić Suljo		Vikoč	1944	
10.	Alić (Ferhat) Hadžija		Budišići	1943	Bukovica
11.	Alić (Ferhat) Latif			1941	Budišići
12.	Alić (Ferhat) Nazif			1941	Budišići
13.	Alić (Sulejman) Alija		Budišići	1942	Meljak
14.	Alić (Sulejman) Huso		Budišići	1941	Budišići
15.	Alić Osmana sin		Budišići	1941	Budišići
16.	Alić Ramo		Grab	1941	
17.	Avdović (Šaban) Bećir		Vikoč	1944	
18.	Avdović Avdo		Vikoč	1943	Vikoč
19.	Avdović Hasana žena		Vikoč	1943	Bukovica
20.	Avdović Kadir		Vikoč	1944	
21.	Avdović Kasim		Vikoč	1942	Vikoč
22.	Babić (Bećir) Adem		Račići	1944	
23.	Babić (Bećir) Šaćir		Račići	1945	
24.	Bakaran (Suljo) Halil		Podsjerina	1941	Uzlup
25.	Bakaran (Tahir) Mejra		Toholji	1944	Tešanj
26.	Bakaran Hamid		Toholji	1941	Zavait
27.	Bakaran Tahir		Toholji	1944	Tešanj

28.	Bećirbašić (Aljo) Ramo		Toholji	1941	Zavait
29.	Bekan (Bećir) Umija		Tvrdaci	1943	Rajetići
30.	Bekan (Murat) Halil		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
31.	Bekan (Salko) Ramo		Tvrdaci	1944	
32.	Bekan Hadžan		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
33.	Bekan Hasan		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
34.	Bekan Hasana četvrto dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
35.	Bekan Hasana drugo dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
36.	Bekan Hasana treće dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
37.	Bekan Hasana žena		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
38.	Bekan Melća		Luke	1942	Luke
39.	Bekan Nazif		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
40.	Bekan Nazifa dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
41.	Bekan Nazifa drugo dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
42.	Bekan Nazifa treće dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
43.	Bekan Nazifa žena		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
44.	Bekan Ramo		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
45.	Bekan Sulje četvrto dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
46.	Bekan Sulje dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
47.	Bekan Sulje drugo dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
48.	Bekan Sulje peto dijete		Tvrdaci	1943	Tvradaci
49.	Bekan Sulje treće dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
50.	Bekan Sulje žena		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
51.	Brekan Hasana dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
52.	Bukva Bajre žena		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
53.	Bukva Bećir		Tvrdaci	1941	Vikoč
54.	Bukva Halila dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
55.	Bukva Halila drugo dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
56.	Bukva Halila treće dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
57.	Bukva Murata dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
58.	Bukva Murata drugo dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
59.	Čankušić (Nasko) Zejna		Kobilja R.	1943	Kobilja R.
60.	Čankušić (Redžo) Emina		Kobilja R.	1945	A. Polje
64.	Čankušić (Redžo) Halim		Kobilja R.	1943	A. Polje
62.	Čankušić (Tahir) Hašima		Kobilja R.	1943	Kobilja R.
63.	Čankušić Agan		Kobilja R.	1943	Foča
64.	Čankušić Began		Kobilja R	1943	Foča

65.	Čankušić Melća		Kobilja R.	1943	Kobilja R.
66.	Čankušić Nasko		Kobilja R.	1943	A. Polje
67.	Čankušić Tahir		Kobilja R.	1943	Luke
68.	Čankušić Tahira žensko dijete		Kobilja R.	1943	Kobilja R.
69.	Čaučević (Meša) Hadžo		Glavica	1941	Uzlup
70.	Čaušević (Meša) Ibro		Podsjerina	1944	Uzlup
71.	Čaušević (Meša) Meho		Glavica	1941	Uzlup
72.	Čaušević (Sajta) Šeće žena		Podsjerina	1942	Vjernovi
73.	Čaušević Memija		Podsjerina	1941	Uzlup
74.	Čičak (Mušan) Šeća		Crnobovići	1942	Crnobovići
75.	Čičak Mušan		Kunovo	1942	Crnobovići
76.	Čičak Mušana četvrto dijete		Crnobovići	1942	Crnobovići
77.	Čičak Mušana dijete		Crnobovići	1942	Crnobovići
78.	Čičak Mušana drugo dijete		Crnobovići	1942	Crnobovići
79.	Čičak Mušana treće dijete		Crnobovići	1942	Crnobovići
80.	Čolaković (Mujkan) Meho		Glavica	1941	Uzluzp
81.	Čolaković Avdija		Glavica	1942	Uzlup
82.	Čolaković Hadžija		Glavica	1941	Uzlup
83.	Čolaković Mehe dijete		Glavica	1944	Uzlup
84.	Ćatović (Hamdija) Ferida		Čelebići	1942	Ječmišta
85.	Ćatović Hamdija		Čelebići	1941	Čelebići
86.	Ćebo (Huso) Murat		Dubrave	1945	
87.	Ćerimović (Meho) Osman		Kućište	1943	Bukovica
88.	Ćerimović (Meho) Zićro		Kućište	1943	Sutjeska
89.	Ćerimović (Musa) Suljo		Kućište	1941	Kućište
90.	Ćerimović Derviš		Piskavice	1941	Piskavice
91.	Ćerimović Derviša dijete		Piskavice	1941	Piskavice
92.	Ćerimović Derviša drugo dijete		Piskavice	1941	Piskavice
93.	Ćerimović Derviša treće dijete		Piskavice	1941	Piskavice
94.	Ćerimović Mehe dijete		Kućište	1943	Tvrdaci
95.	Ćerimović Mehe drugo dijete		Kućište	1943	Tvrdaci
96.	Ćerimović Mušana dijete		Piskavice	1941	Piskavice
97.	Ćerimović Mušana drugo dijete		Piskavice	1941	Piskavice
98.	Dedović Suljo		Haljevine	1944	G. Papratno
99.	Delić (Bajro) Hankija		Kunovo	1943	Bukovica
100.	Delić (Bajro) Ibrima		Kunovo	1943	Bukovica
101.	Delić (Bajro) Šaban		Kunovo	1943	Bukovica

102.	Delić Hajre dijete		Grdovići	1943	Bukovica
103.	Delić Hajre drugo dijete		Grdovići	1943	Bukovica
104.	Delić Hajre žena		Grdovići	1943	Bukovica
105.	Delić Osman ćat.	2	Kunovo	1943	Sarajevo
106.	Delić Redže dijete		Pogledinje		
107.	Delić Redže drugo dijete		Pogledinje		
108.	Dikonja Alija		Dubrave	1944	Dubrave
109.	Dikonja Bajro		Dubrave	1944	Dubrave
110.	Dikonja Jusuf		D. Papratno	1943	
111.	Dikonja Jusufa četvrto dijete		Dubrave	1943	Dubrave
112.	Dikonja Jusufa dijete		D. Papratno	1943	
113.	Dikonja Jusufa drugo dijete		D. Papratno	1943	
114.	Dikonja Jusufa peto dijete		Dubrave	1943	Dubrave
115.	Dikonja Jusufa treće dijete		Dubrave	1943	Dubrave
116.	Dikonja Šaban		Dubrave	1944	Dubrave
117.	Divljan Salko		Trtoševo	1945	
118.	Divljan Zula		Račići	1943	Vojvodići
119.	Dolan (Agan) Fata		Toholji	1944	Odžak
120.	Dolan (Agan) Tima		Toholji	1942	Foča
121.	Dolan Agana dijete		Toholji	1942	Foča
122.	Dolan Hasan		Toholjio	1944	Zavait
123.	Dolan Hasana majka		Toholji	1942	Pljevlja
124.	Dolan Nazif		Toholji	1941	Zavait
125.	Durak (Hasan) Mašo		Vitine	1943	Bukovica
126.	Durak (Osman) Hatidža		Vitine	1942	Vitine
127.	Durak (Smajo) Devlija		Vitine	1943	Bukovica
128.	Durak Huso		Vitine	1943	Bukovica
129.	Durak Osman		Vitine	1942	Vitine
130.	Durak Tahira dijete		Vitine	1943	Bukovica
131.	Durak Tahira drugo dijete		Vitine	1943	Bukovica
132.	Durak Tahira žena		Vitine	1943	Bukovica
133.	Durak Zećir		Vitine	1942	Selišta
134.	Durak Zećira žena		Vitine	1943	Bukovica
135.	Duraković (Adem) Arif		Vikoč	1944	
136.	Duraković (Adem) Hamid		Vikoč	1944	
137.	Duraković Juso		Račići	1941	
138.	Duraković Mujo		Vikoč	1942	

139.	Džanković (Ahmet) Hamid		Jabuka	1942	Pljevlja
140.	Džanković (Ahmet) Zlatija		Jabuka	1942	Pljevlja
141.	Džanković (Meho) Hamid		D. Pjelovci	1941	Z. Bor
142.	Džanković (Ramo) Hadžan		Klinci	1941	Klinci
143.	Džanković (Ramo) Mujo		Klinci	1942	Z. Bor
144.	Džanković (Šaban) Ibrahim		D. Pjelovci	1941	Skadar
145.	Džanković (Šaban) Zejna		Klinci	1943	Foča
146.	Džanković Ahmeta dijete	4	Jabuka	1942	Pljevlja
147.	Džanković Fejze dijete		Dubac	1941	Zavait
148.	Džanković Fejze drugo dijete		Dubac	1941	Zavait
149.	Džanković Fejzo		Dubac	1941	Zavait
150.	Džanković Mehe dijete		Dubac	1941	Dubac
151.	Džanković Osman Taldžija		Dubac	1942	Foča
152.	Džomba (Ibro) Fata		Toholji	1941	Toholji
153.	Džomba (Ibro) Ibrahim		Toholji	1941	Toholji
154.	Džomba (Munib) Fata		Toholji	1941	Toholji
155.	Džomba (Munib) Omer		Toholji	1941	Toholji
156.	Džomba (Munib) Selim		Toholji	1941	Toholji
157.	Džomba Juso		Toholji	1941	Toholji
158.	Džomba Meho		Toholji	1941	Mazovo
159.	Džomba Memija		Toholji	1941	Toholji
160.	Džomba Smajo		Toholji	1944	Toholji
161.	Đedović (Hadžan Omer		Toholji	1944	Tešanj
162.	Đedović (Hadžan) Mejra		Toholji	1944	Tešanj
163.	Đedović Hadžana dijete		Toholjo	1944	Tešanj
164.	Đedović Hasan		Našćenje	1943	Likića Do
165.	Đedović Muša		Toholji	1941	Toholji
166.	Đedović Omer brat Šabana		Toholji	1942	Grdijevići
167.	Đozo Suljo		Čelebići	1941	Foča
168.	Efendić Safet		Čelebići	1941	Bukovica
169.	Fazić (Alija) Ibro		Selišta	1941	Selišta
170.	Fazić (Hamid) Alja		Rajkovići	1942	Selišta
171.	Fazić (Hamid) Huso		Rajkovići	1942	Selišta
172.	Fazić Mevzuna		Selišta	1942	Selišta
173.	Fulin Ramo dijete		Z. Bor	1942	Z. Bor
174.	Ganović (Bećir) Hasib		Grab	1942	Grab
175.	Ganović (Bećir) Mejra žena		Grab	1942	Grab

176.	Ganović (Šaban) Fata žena		Grab	1941	Grab
177.	Ganović Bećir		Grab	1942	Kalivode
178.	Ganović Bećira dijete		Grab	1942	Grab
179.	Ganović Bećira drugo dijete		Grab	1942	Grab
180.	Ganović Bećira treće dijete		Grab	1942	Grab
181.	Ganović Haso		Dubrava	1942	Uzlap
182.	Ganović Suljo		Grab	1942	Grab
183.	Germo Biba majka Hamida		Račići	1943	Bukovica
184.	Glušac (Ahmet) Zeljka		Trtoševo	1942	
185.	Glušac (Alija) Alija		Trtoševo	1943	
186.	Glušac (Hajro) Murija		Trtoševo	1943	
187.	Glušac (Hamid) Rasim		Trtoševo	1944	
188.	Glušac (Latif) Salko		Trtoševo	1943	
189.	Glušac (Mujko) Dudija		Trtoševo	1943	
190.	Glušac (Mujo) Džemila		Trtoševo	1943	Bukovica
191.	Glušac Alija		Trtoševo	1941	
192.	Glušac Alije dijete		Trtoševo	1943	
193.	Glušac Alije dijete		Trtoševo	1943	
194.	Glušac Alije drugo dijete		Trtoševo	1943	
195.	Glušac Hajre dijete		Trtoševo	1943	
196.	Glušac Hajre drugo dijete		Trtoševo	1941	
197.	Glušac Hajro		Trtoševo	1943	
198.	Glušac Hamida dijete		Trtoševo	1943	
199.	Glušac Hamida drugo dijete		Trtoševo	1943	
200.	Glušac Hamida žena		Trtoševo	1943	
201.	Glušac Latif		Trtoševo	1943	
202.	Glušac Latifa žena		Trtoševo	1943	
203.	Glušac Meša		Ječmišta	1944	Ječmišta
204.	Glušac Muje četvrto dijete		Trtoševo	1943	Bukovica
205.	Glušac Muje dijete		Trtoševo	1943	Bukovica
206.	Glušac Muje drugo dijete		Trtoševo	1943	Bukovica
207.	Glušac Muje drugo dijete		Trtoševo	1943	Bukovica
208.	Glušac Muje treće dijete		Trtoševo	1943	Bukovica
209.	Glušac Mujo		Trtoševo	1944	Bukovica
210.	Hadžiavdić Šaćir		D. Pjelovci	1941	Korlat
211.	Hadžić (Mešan) Emin		G. Papratno		Foča
212.	Hadžimusuić Šaćir		Čelebići	1941	Nepoznato

213.	Halap (Murat) Bajro		Vitine	1941	Vitine
214.	Halap Ajkuna		Vitine	1941	Vitine
215.	Halap Murata žena		Vitine	1942	Vitine
216.	Hamzić Halil	80	Čelebići	1942	Čelebići
217.	Hodžić (Adem) Hadžo		Šadići	1943	Bukovica
218.	Hodžić (Džafer) Muša		Toholji	1941	Zavait
219.	Hodžić (Hajdar) Hadžo		Šadići	1943	Bukovica
220.	Hodžić (Hajro) Minka		Trtoševo	1941	Sandžak
221.	Hodžić (Hamid) Meho		Čelebići	1942	Foča
222.	Hodžić (Huso) Bajro		Šadići	1943	Bukovica
223.	Hodžić (Huso) Osman		Šadići	1943	Bukovica
224.	Hodžić (Huso) Zlatija		Čelebići	1942	Čelebići
225.	Hodžić (Latif) Atif		Pogledinje	1942	
226.	Hodžić (Mahmut) Ramo		Šadići	1944	Bukovica
227.	Hodžić (Mujo) Halil		Crnobovići	1943	Bukovica
228.	Hodžić (Mujo) Ibro		Crnobovići	1943	Bukovica
229.	Hodžić (Mujo) Muška		Crnobovići	1943	Bukovica
230.	Hodžić (Munib) Pemba žena		Rađev Do	1944	Slovenija
231.	Hodžić (Rešo) Osman		Šadići	1943	Bukovica
232.	Hodžić (Šaban) Ibrima		Šadići	1943	Trtoše
233.	Hodžić (Šućro) Osman		Rađev Do	1944	Mastreva
234.	Hodžić (Zejnil) Osman		Šadići	1943	Bukovica
235.	Hodžić (Zejnil) Zejna		Šadići	1943	Bukovica
236.	Hodžić Džafer		Dikanje	1941	Dikanje
237.	Hodžić Džafer		Toholji	1941	Zavait
238.	Hodžić Džafera dijete		Dikanje	1941	Dikanje
239.	Hodžić Džafera drugo dijete		Dikanje	1941	Dikanje
240.	Hodžić Džafera žena		Dikanje	1941	Dikanje
241.	Hodžić Hajre žena		Trtoševo	1941	Trtoše
242.	Hodžić Hajro Rus		Pogledinje	1943	
243.	Hodžić Hamida žena		Čelebići	1942	Čelebići
244.	Hodžić Hasan		Šadići	1943	Bukovica
245.	Hodžić Huse dijete	3	Čelebići	1942	Čelebići
246.	Hodžić Muhameda žena		Rađev Do	1942	Rađev Do
247.	Hodžić Muniba dijete		Rađev Do	1942	Rađev Do
248.	Hodžić Zejnila druga kći		Šadići	1943	Bukovica
249.	Hrnjević (Juso) Ramo		Toholji	1941	Toholji

250.	Hrnjević (Salko) Fata		Toholji	1941	Toholji
251.	Hrnjević Salke dijete		Toholji	1941	Toholji
252.	Hrustem (Mušan) Meho		D. Papratno	1943	
253.	Husović (Huse) Šaban		D. Papratno	1943	D. Papratno
254.	Husović (Muradif) Mujo		Dubrave	1945	
255.	Husović Muradif		D. Papratno	1947	Veselice
256.	Husović Muradifa žena		D. Papratno	1945	Veselice
257.	Jahić (Ramo) Smajo		Podsjerina	1941	Uzlup
258.	Kaljača (Arif) Nefa			1943	Bukovica
259.	Kamerić (Avdija) Ajka žena		Ječmišta	1942	Foča
260.	Kamerić (Osmana) majka		Ječmišta	1943	Bukovica
261.	Kamerić (Ramo) Mušan		Ječmišta	1942	Ječmišta
262.	Kamerić Avdija		Ječmišta	1942	Ječmišta
263.	Kamerić Avdija		Ječmišta	1944	Ječmišta
264.	Kamerić Avdije dijete		Ječmišta	1942	Foča
265.	Kamerić Avdije punica		Ječmišta	1942	Ječmišta
266.	Kamerić Mušana dijete		Ječmišta	1943	Bukovica
267.	Kamerić Ramo		Ječmišta	1942	Ječmišta
268.	Kantar (Osman) Fatima		Luke	1943	Luke
269.	Kantar (Osman) Zlatija		Luke	1943	Luke
270.	Kantar Osman		Luke	1943	Kalivode
271.	Keč (Adem) Ajkuna		Našćenje	1941	Kod Tare
272.	Keč (Adem) Ziba		Našćenje	1941	Kod Tare
273.	Keč (Hadžan) Mina žena		Našćenje	1942	Našćenje
274.	Keč (Ibre) Umija Đula		Našćenje	1942	Uzlap
275.	Keč (Ibro) Suljo		Našćenje	1942	Uzlap
276.	Keč (Meho) Hamida žena			1942	Dubrava
277.	Keč (Meho) Meša		Našćenje	1941	Uzlap
278.	Keč (Ramo) Halima		Našćenje	1942	Uzlap
279.	Keč (Ramo) Zećir		Našćenje	1942	Uzlap
280.	Keč Bećir brat Rame		Našćenje	1942	Našćenje
281.	Keč Hadže dijete		Našćenje	1942	Našćenje
282.	Keč Hadže dijete		Našćenje	1942	Potkrajnica
283.	Keč Hadže drugo dijete		Našćenje	1942	Potkrajnica
284.	Keč Ibro Đile		Našćenje	1942	Uzlap
285.	Keč Mehe dijete		Dubrava	1942	Dubrava
286.	Keč Mehe dijete		Našćenje	1942	Našćenje

287.	Keč Mehe drugo dijete		Dubrava	1942	Dubrava
288.	Keč Mehe drugo dijete		Našćenje	1942	Našćenje
289.	Keč Mehe treće dijete		Dubrava	1942	Dubrava
290.	Keč Mehe žena		Našćenje	1942	Našćenje
291.	Keč Meho drugo dijete		Našćenje	1941	Uzlap
292.	Klapuh (Avdija) Almasa		D. Papratno	1943	Podretinj
293.	Klapuh (Avdija) Mejra		D. Papratno	1943	Podretinj
294.	Klepo (Derviš) Ahmet		Rađev Do	1942	Rađev Do
295.	Klepo (Derviš) Ziba		Rađev Do	1941	Rađev Do
296.	Klepo (Husko) Bećir		Jabuka	1942	Pljevlja
297.	Klepo (Husko) Halil		Podosoje	1944	Dragovo
298.	Klepo (Husko) Hasan		Jabuka	1941	Vikoč
299.	Klinac (Alije) Jevrija		Klinci	1943	Tvrdaci
300.	Klinac (Latif) Fata		Račići	1945	
301.	Klinac (Mujo) Halima		Klinci	1943	Dragačevo
302.	Klinac (Mujo) Muniba		Klinci	1943	Bukovica
303.	Klinac (Mujo) Omer		Klinci	1943	Bukovica
304.	Klinac (Salkan) Hadžira		Klinci	1944	Odžak
305.	Klinac (Salkan) Mejra		Klinci	1944	Odžak
306.	Klinac (Suljo) Ibro		Račići	1944	
307.	Klinac (Suljo) Mujo		Račići	1944	
308.	Klinac Arifa		Račići	1944	Busovaća
309.	Klinac Džafer		Račići	1945	
310.	Klinac Fatima		Račići	1944	Busovača
311.	Klinac Halima dijete		Klinci	1943	Tvrdaci
312.	Klinac Halima drugo dijete		Klinci	1943	Tvrdaci
313.	Klinac Ibre dijete		Klinci	1943	Rajetići
314.	Klinac Ibre drugo dijete		Klinci	1943	Rajetići
315.	Klinac Muje žena		Klinci	1943	Bukovica
316.	Klinac Rešida		Račići	1943	Bukovica
317.	Klinac Salkana dijete		Klinci	1944	Odžak
318.	Kobiljar (Nedžib) Mujo		Luke	1943	Luke
319.	Kobiljar Redžo		Kobilja R.	1944	Kobilja R.
320.	Kolenda (Ahmet) Šerif		D. Papratno	1943	
321.	Kolenda (Avdije) sin		D. Papratno	1944	
322.	Kolenda (Halil) Alija		D. Papratno	1943	
323.	Kolenda Ahmet		D. Papratno	1943	

324.	Kolenda Alija		Dubrave	1943	
325.	Kolenda Rame majka		Dubrave	1943	
326.	Komar Muje dijete		D. Papratno	1943	Podretinj
327.	Komar Muradif		D. Papratno	1944	
328.	Komar Osmana drugi sin		D. Papratno	1943	
329.	Komar Osmana sin		D. Papratno	1943	
330.	Komar Selima		Dubrave	1943	
331.	Konjo (Hadžan) Selmo		Trtoševo	1942	
332.	Konjo (Mujo) Halim		Vikoč	1944	
333.	Konjo (Salkan) Hanija		Trtoševo	1941	
334.	Konjo (Šaban) Zlatija		Trtoševo	1941	
335.	Konjo Avdija		Trtoševo	1942	
336.	Konjo Hadžan-hodža		Trtoševo	1943	
337.	Konjo Jahije dijete		Trtoševo	1945	
338.	Konjo Salkan		Trtoševo	1944	
339.	Kopriva Melća		Pogledinje	1943	
340.	Kopriva Nazifa dijete		Pogledinje	1943	
341.	Koster (Ibro) Hadžira		Jabuka	1944	Dragovo
342.	Koster (Ibro) Hanka		Jabuka	1944	Dragovo
343.	Koster (Ibro) Zlatija		Jabuka	1944	Dragovo
344.	Koster Ibre dijete	4	Jabuka	1944	Dragovo
345.	Kovač Abid		Kobilja R.	1944	Kobilja R.
346.	Kreho (Rašid) Began		Draževo	1943	Draževo
347.	Kreho (Rašid) Hankija		Draževo	1943	Draževo
348.	Kreho Mehe žena		Draževo	1943	Draževo
349.	Kreho Meho		Draževo	1941	Draževo
350.	Kreho Naza		Draževo	1942	
351.	Kujundžić (Muharem) Zifa		Trtoševo	1943	
352.	Kujundžić (Rizvan) Naza		Ječmišta	1942	Ječmišta
353.	Kujundžić (Rizvan) Ramo		Ječmišta	1944	Ječmišta
354.	Kujundžić Muharema dijete		Trtoševo	1943	
355.	Kujundžić Muharema drugo dijete		Trtoševo	1943	
356.	Kujundžić Muharema treće dijete		Trtoševo	1943	
357.	Kujundžić Nahoda žena		Ječmišta	1942	Ječmišta
358.	Kujundžić Rešo		Trtoševo	1943	
359.	Kurt Džehva		Račići	1943	Račići
360.	Kurt Meho Piruga		Račići	1943	Poretinj

361.	Kurt Salko		Račići	1944	Račići
362.	Lažalić (Alija) Huso		Podsjerina	1944	Uzlup
363.	Lažalić (Derviš) Dedo		Podsjerina	1941	Uzlup
364.	Lažalić (Derviš) Fata žena		Podsjerina	1941	Uzlup
365.	Lažalić (Ibro) Altuna žena		Podsjerina	1943	Uzlup
366.	Lažalić (Ibro) Suljo		Podsjerina	1941	Uzlup
367.	Lažalić (Meho) Cagara		Podsjerina	1941	Uzlup
368.	Lažalić Ibre dijete		Podsjerina	1943	Uzlup
369.	Lažalić Memija		Podsjerina	1941	Uzlup
370.	Lažalić Memije dijete		Podsjerina	1942	Podsjev
371.	Lažalić Memije drugo dijete		Podsjerina	1942	Podsjev
372.	Lažalić Memije žena		Podsjerina	1942	Podsjev
373.	Lažalić Mumin		Podsjerina	1941	Uzlup
374.	Lažalić Mumina brat		Podsjerina	1941	Uzlup
375.	Lažalić Mumina dijete		Podsjerina	1942	Podsjerina
376.	Lažalić Mumina drugo dijete		Podsjerina	1942	Podsjeri
377.	Lažalić Mumina žena		Podsjerina	1942	Podsjerina
378.	Lepar Ibre sestra		Čelebići	1942	Čelebići
379.	Mahović Medo		Draževo	1942	Draževo
380.	Mahović Nazif		Draževo	1942	Draževo
381.	Matuh (Meša) Fatija žena		Rađev Do		Rađev Do
382.	Matuh (Meša) Hamid		Rađev Do	1942	Uzlap
383.	Matuh (Mujkan) Alija		Rađev Do	1944	Tešanj
384.	Matuh (Salko) Bajro		Rađev Do	1943	Dragočeva
385.	Matuh (Salko) Bećir		Rađev Do	1943	Dragočeva
386.	Matuh Meše dijete		Rađev Do	1942	Rađev Do
387.	Matuh Salke dijete		Rađev Do	1942	Dragočeva
388.	Mehmedspahić (Adem) Fata		Trtoševo	1943	
389.	Mehmedspahić (Bećir-T) majka		Pogledinje		
390.	Mehmedspahić (Bećir-T) Melća		Pogledinje		
391.	Mehmedspahić (Ibro) Hasan		Pogledinje	1943	
392.	Mehmedspahić (Osman) Aziz		Pogledinje	1943	
393.	Mehmedspahić (Osman) Redžo		Pogledinje	1943	
394.	Mehmedspahić (Smajo) Nazif		Pogledinje	1943	
395.	Mehmedspahić (Smajo) Šahza		Pogledinje	1941	
396.	Mehmedspahić (Šerif) Zula		Pogledinje	1943	
397.	Mehmedspahić Adema dijete		Trtoševo	1945	

398.	Mehmedspahić Avdija		Pogledinje	1943	
399.	Mehmedspahić Avdije dijete		Pogledinje	1941	
400.	Mehmedspahić Avdije dijete		Pogledinje		
401.	Mehmedspahić Avdije drugo dijete		Pogledinje	1943	
402.	Mehmedspahić Avdije žena		Pogledinje	1944	
403.	Mehmedspahić Derviš		Pogledinje	1943	
404.	Mehmedspahić Derviša dijete		Pogledinje		
405.	Mehmedspahić Derviša drugo dijete		Pogledinje		
406.	Mehmedspahić Ibre žena		Pogledinje	1943	
407.	Mehmedspahić Sulejman		Pogledinje		
408.	Mehmedspahić Sulejmana dijete		Pogledinje		
409.	Mehmedspahić Sulejmana drugo dij.		Pogledinje		
410.	Mehmedspahić Šerifa dijete		Pogledinje	1943	
411.	Mehmedspahić Šerifa dr. dij.	16	Pogledinje	1943	
412.	Mehmedspahić Šerifa treće dij.		Pogledinje	1943	
413.	Moco (Alija) Šaban		G. Papratno	1945	A. Most
414.	Moco Adem		G. Papratno	1943	Tvrdkovići
415.	Moco Bećir		G. Papratno	1943	A. Most
416.	Muftić (Mustafa) Aziz		Draževo	1941	Kod Sarajeva
417.	Muharem (Alija) Šeća		Podsjerina	1943	Luke
418.	Muharem (Alija) Zulija		Podsjerina	1943	Luke
419.	Muharem (Avdije) Hedija		Dubrave	1945	
420.	Muharem (Halil) Mevla		Podsjerina	1943	Luke
421.	Muharem (Jusuf) Naza		Luke	1943	Luke
422.	Muharem (Selim) Dika		Podsjerina	1943	Luke
423.	Muharem Avdije dijete		D. Papratno	1943	D. Papratno
424.	Muharem Bajro		Luke	1943	Kalivode
425.	Muharem Halil		D. Papratno	1943	Račići
426.	Muharem Selima dijete		Podsjerina	1943	Luke
427.	Muharem Selima dr. dijete		Podsjerina	1943	Luke
428.	Muharem Zahir		Dubrave	1943	
429.	Mujanović Adema dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
430.	Mujanović Adema dr. dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
431.	Mujanović Adema majka		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
432.	Mujanović Hamida žena		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
433.	Mujezinović Haso		Čelebići	1944	Čelebići
434.	Mujezinović Osman		Čelebići	1942	Čelebići

398.	Mehmedspahić Avdija		Pogledinje	1943	
399.	Mehmedspahić Avdije dijete		Pogledinje	1941	
400.	Mehmedspahić Avdije dijete		Pogledinje		
401.	Mehmedspahić Avdije drugo dijete		Pogledinje	1943	
402.	Mehmedspahić Avdije žena		Pogledinje	1944	
403.	Mehmedspahić Derviš		Pogledinje	1943	
404.	Mehmedspahić Derviša dijete		Pogledinje		
405.	Mehmedspahić Derviša drugo dijete		Pogledinje		
406.	Mehmedspahić Ibre žena		Pogledinje	1943	
407.	Mehmedspahić Sulejman		Pogledinje		
408.	Mehmedspahić Sulejmana dijete		Pogledinje		
409.	Mehmedspahić Sulejmana drugo dij.		Pogledinje		
410.	Mehmedspahić Šerifa dijete		Pogledinje	1943	
411.	Mehmedspahić Šerifa dr. dij.	16	Pogledinje	1943	
412.	Mehmedspahić Šerifa treće dij.		Pogledinje	1943	
413.	Moco (Alija) Šaban		G. Papratno	1945	A. Most
414.	Moco Adem		G. Papratno	1943	Tvrdkovići
415.	Moco Bećir		G. Papratno	1943	A. Most
416.	Muftić (Mustafa) Aziz		Draževo	1941	Kod Sarajeva
417.	Muharem (Alija) Šeća		Podsjerina	1943	Luke
418.	Muharem (Alija) Zulija		Podsjerina	1943	Luke
419.	Muharem (Avdije) Hedija		Dubrave	1945	
420.	Muharem (Halil) Mevla		Podsjerina	1943	Luke
421.	Muharem (Jusuf) Naza		Luke	1943	Luke
422.	Muharem (Selim) Dika		Podsjerina	1943	Luke
423.	Muharem Avdije dijete		D. Papratno	1943	D. Papratno
424.	Muharem Bajro		Luke	1943	Kalivode
425.	Muharem Halil		D. Papratno	1943	Račići
426.	Muharem Selima dijete		Podsjerina	1943	Luke
427.	Muharem Selima dr. dijete		Podsjerina	1943	Luke
428.	Muharem Zahir		Dubrave	1943	
429.	Mujanović Adema dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
430.	Mujanović Adema dr. dijete		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
431.	Mujanović Adema majka		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
432.	Mujanović Hamida žena		Tvrdaci	1943	Tvrdaci
433.	Mujezinović Haso		Čelebići	1944	Čelebići
434.	Mujezinović Osman		Čelebići	1942	Čelebići

435.	Muković (Suljo) Alija		Jahića B.	1941	Jahića B.
436.	Muković (Suljo) Osman		Jahića B.	1941	Jahića B.
437.	Muković (Suljo) Suljo		Jahića B.	1941	Jahića B.
438.	Muković Alije dijete		Ječmišta	1942	Ječmišta
439.	Muković Alije drugo dijete		Ječmišta	1942	Ječmišta
440.	Muković Alije majka		Ječmišta	1942	Ječmišta
441.	Muković Alije treće dijete		Ječmišta	1942	Ječmišta
442.	Muković Alije žena		Ječmišta	1942	Ječmišta
443.	Muković Mehe dijete		Ječmišta	1942	Ječmišta
444.	Muković Mehe drugo dijete		Ječmišta	1942	Ječmišta
445.	Muković Mehe žena		Ječmišta	1942	Ječmišta
446.	Muratović (Malko) Osman		Toholji	1944	Toholji
447.	Muratović (Murat) Mejra		Račići	1942	
448.	Muratović Avdija		Račići	1942	Bukovica
449.	Muratović Malkija		Račići	1943	Bukovica
450.	Muratović Zada		Račići	1943	Bukovica
451.	Murtović Ibro		Toholji	1941	Toholji
452.	Musić (Halil) Ibro		Vikoč	1944	
453.	Musić (Halil) Ramo		Vikoč	1945	
454.	Musić (Osman) Ferhat		Vikoč	1941	Vikoč
455.	Musić (Ramo) Salko		Kućište	1941	J. Brijeg
456.	Musić Adem		Kućište	1941	Kućište
457.	Musić Ferhata ž. dijete		Vikoč	1945	Vikoč
458.	Musić Ramo		Kućište	1941	J. Brijeg
459.	Muslić (Hasan) Suljo		Draževo	1943	Draževo
460.	Muslić Bajrina žena		Draževo	1943	Draževo
461.	Muslić Bajrino dijete		Draževo	1943	Draževo
462.	Muslić Bajrino drugo dijete		Draževo	1943	Draževo
463.	Muslić Ibro		Draževo	1943	Draževo
464.	Mutović (Ramo) Mujo		Toholji	1944	Toholji
465.	Mutović Meho		Toholji	1941	Toholji
466.	Nukica (Juso) Aziz		G. Papratno	1943	Meline
467.	Nukica (Juso) Aziza		G. Papratno	1943	Meline
468.	Nukica (Šaban) Nezir		G. Papratno	1943	Bukovica
469.	Nukica Šaban		G. Papratno	1943	Bukovica
470.	Nurak (Velija) Tarakuša		Krna Jela	1942	Selišta
471.	Opurdija Sulje žena		Selišta	1945	Selište

472.	Ošijan (Alija) Ramo		Toholji	1944	Bosni
473.	Ošijan (Meho) Đulsa		Toholji	1941	Z.Bor
474.	Ošijan (Ramo) Hamid		Toholji	1944	Odžak
475.	Ošijan (Ramo) Mujo		Toholji	1944	Odžak
476.	Ošijan Omer		Toholji	1944	Bosni
477.	Piralija Bejta žena		Vikoč	1944	
478.	Piralija Zahir		Vikoč	1944	
479.	Pohara (Hasan) Mejra			1945	Rajkovići
480.	Pohara (Meho) Haska			1945	Rajkovići
481.	Puška Murat		Toholji	1941	Toholji
482.	Rahimić (Muharem) Ramo		Čelebići	1942	Čelebići
483.	Ramić (Meho) Zejna žena		Selišta	1945	Selište
484.	Ramić (Osman) Avdija			1941	Budišići
485.	Ramić (Smaje) Mustafa		Budišići	1943	Ćehotina
486.	Ramić Hasan		Budišići	1942	Meljak
487.	Ramić Hasana dijete		Budišići	1943	Bukovica
488.	Ramić Hasana drugo dijete		Budišići	1943	Bukovica
489.	Ramić Hasana treće dijete		Budišići	1943	Sutjeska
490.	Ramić Hasana žena		Budišići	1943	Bukovica
491.	Ramić Mehe dijete		Selišta	1945	Selište
492.	Ramić Mehe drugo dijete		Selišta	1945	Selište
493.	Ramić Mehe treće dijete		Selišta	1945	Selište
494.	Ramić Meho		Selišta	1945	Selište
495.	Ramić Suljo		Budišići	1942	Meljak
496.	Ramović (Jusuf) Đula		Vitine	1942	Vitine
497.	Ramović (Osman) Šerifa		Vitine	1942	Vitine
498.	Ramović (Uzeir) Melća		Vitine	1943	Bukovica
499.	Ramović (Uzeir) Zejna		Vitine	1943	Bukovica
500.	Ramović Redže dijete		Vitine	1943	Bukovica
501.	Rizo (Tahir) Nura žena		Rađev Do	1943	Papratno
502.	Rizo Halila dijete		Rađev Do	1942	Rađev Do
503.	Rizo Halila drugo dijete		Rađev Do	1942	Rađev Do
504.	Rizo Halila treće dijete		Rađev Do	1942	Rađev Do
505.	Rizo Halila žena		Rađev Do	1942	Rađev Do
506.	Rizo Ibre dijete		Rađev Do	1942	Rađev Do
507.	Rizo Ibre drugo dijete		Rađev Do	1942	Rađev Do
508.	Rizo Tahir		Rađev Do	1941	Uzlap

509.	Rizvanović (Ibro) Kahro		Podsjerina	1941	Uzlap
510.	Rizvanović Meša		Podsjerina	1941	Uzlup
511.	Rizvanović Salko		Podsjerina	1941	Uzlup
512.	Robović (Muje) Sinđa		Robovići	1943	Selišta
513.	Robović Halila žena		Robovići	1943	Haljovine
514.	Robović Mujo		Robovići	1942	Meljak
515.	Sadija (Meho) Hadžira		Toholji	1941	Toholji
516.	Sadija (Salko) Đulsa		Toholji	1943	Toholji
517.	Sadija (Salko) Fehim		Toholji	1943	Toholji
518.	Sadija (Salko) Ibro		Toholji	1943	Toholji
519.	Sefer Ibro		Dubrave	1943	
520.	Smajović Hasan		Toholji	1941	Toholji
521.	Suljić Salko		D. Papratno	1943	
522.	Šahbaz (Murat) Šemsa		Kunovo	1943	Pljevlja
523.	Šandal (Juso) Osman		Suvtići	1945	Trtoše
524.	Šandal Hasan		Suvtići	1943	Bukovica
525.	Šarvala (Velija) Omer		Budišići	1942	Selišta
526.	Šarvala Omera dijete		Budišići	1942	Selišta
527.	Šarvala Omera žena		Budišići	1942	Selišta
528.	Šoro (Mujo) Halil		G. Papratno	1944	G. Papratno
529.	Šoro (Mujo) Meho		G. Papratno	1944	G. Papratno
530.	Šoro (Suljo) Osman		G. Papratno	1945	Meljeni
531.	Šoro Mujo		G. Papratno	1942	G. Papratno
532.	Šoro Murat		G. Papratno	1943	G. Papratno
533.	Šoro Suljo		G. Papratno	1943	Meljeni
534.	Šteta (Muharem) Fata		Borje	1943	Goražde
535.	Šteta Ferhad-hodža		Borje	1945	Ustikolina
536.	Tabak Šaban		Toholji	1941	Zavait
537.	Tahto (Adem) Began		Selišta	1942	Selišta
538.	Tahto (Fejzo) Memija		Selišta	1944	Nepoznato
539.	Tahto (Omer) Amir		Grdovići	1943	Petine
540.	Tahto (Omer) Hasna		Grdovići	1942	Foča
541.	Tahto Begana dijete		Selišta	1942	Selišta
542.	Tahto Begana žena		Selišta	1942	Selišta
543.	Tahto Fejze četvrto dijete		Selišta	1942	Selište
544.	Tahto Fejze dijete		Selišta	1942	Selište
545.	Tahto Fejze drugo dijete		Selišta	1942	Selište

546.	Tahto Fejze treće dijete		Selišta	1942	Selište
547.	Tahto Fejze žena		Selišta	1942	Selište
548.	Tahto Muje žena		Selišta	1943	Dragočevo
549.	Taranin (Šerif) Omer		G. Papratno	1943	G. Papratno
550.	Telo (Nedžib) Esma		Crnobovići	1942	Crnobovići
551.	Telo (Nedžib) Ibro		Crnobovići	1942	Crnobovići
552.	Telo Šeća		Crnobovići	1943	Bukovica
553.	Tolo (Ibro) Jusuf	2	Draževo	1943	Draževo
554.	Tolo Ibrina žena		Draževo	1943	Draževo
555.	Trako (Mahmut) Suljo	47	Kunovo	1943	Bukovica
556.	Trako (Mašo) Safet		Kunovo	1943	Tešanj
557.	Trako (Mušan) Alija		Kunovo	1942	Bukovica
558.	Trako (Mušan) Binasa		Kunovo	1942	Kunovo
559.	Trako (Mušan) Smail		Kunovo	1942	Kunovo
560.	Trako (Omer) Smajo		Račići	1943	Vojvodići
561.	Trako (Suljo) Ismet	9	Kunovo	1943	Kunovo
562.	Trako Alije žena Draga		Kunovo	1943	Bukovica
563.	Trako Arif		G. Papratno	1943	Foča
564.	Trako Hamšija		G. Papratno	1943	G.Papratno
565.	Trako Maše dijete		Kunovo	1944	Kunovo
566.	Zec (Hajdar) Šaban		Kunovo	1944	Bukovica
567.	Zec (Hamid) Hanifa		Kunovo	1942	Kunovo
568.	Zec Hamida dijete		Kunovo	1942	nepoznato
569.	Zec Mušana dijete		Kunovo	1942	Kunovo
570.	Zeković (Meho) Mujo		Draževo	1944	Draževo
571.	Zeković (Ramo) Adem		Draževo	1944	Nepoznato
572.	Zeković Ramo		Draževo	1944	Draževo

573.	Zunđa Alija		Budišići	1942	Meljak
574.	Zunđa Salko		Dikanje	1941	Dikanje

U ovom spisku iskazano je i 256 žitelja sa navedenog područja koji nisu neposredno ubijeni od četnika, ali su stradali zbog četničkih zločina u zbjegovima od gladi, bolesti i drugih ratnih nevolja.

Karta teritorijalne podjele Gornjeg Podrinja iz vremena ranog feudalnog doba i takva podjela je uglavnom zadržana sve do dolaska Turaka.

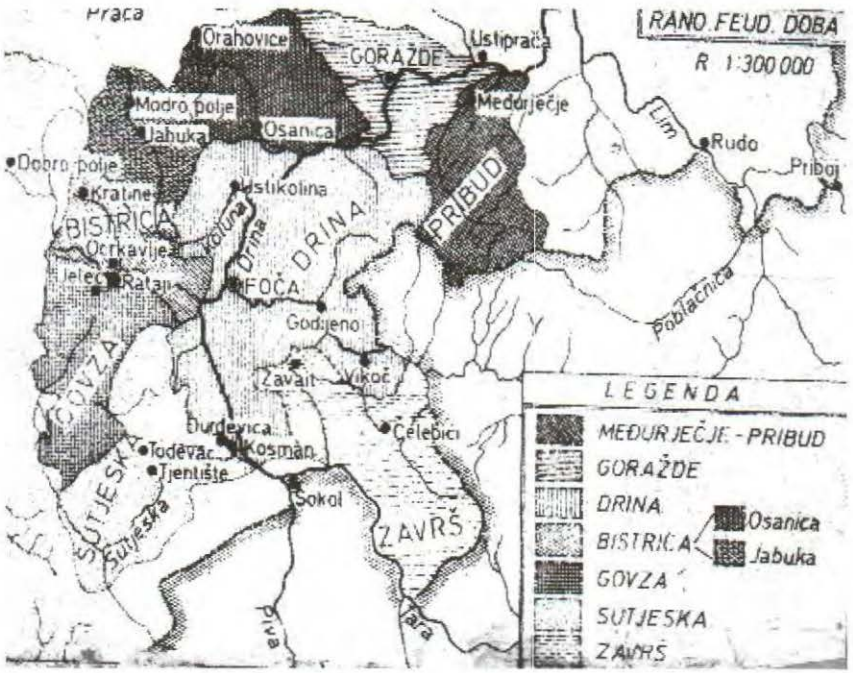

Spisak zločina koji su počinili četnici Karadžića na području Završi - džemat Kunovo, Grdijevići i Vikoč, u periodu 1992 - 1995. godine.

R.b.	Prezime, očevo ime, ime žrtve	God. star.	Mjesto boravka	God. kad je izv. zločin	Gdje je izvršen zločin
1.	Avdović Fadila dijete	41	Vikoč	1992	Vikoč
2.	Delić (Osman) Alija	71	Goražde	1992	Vitkovići
3.	Durak (Zećir) Omer	76	Vitine	1992	Vitine
4.	Duraković (Hamid) Hasan	80	Vikoč	1992	Vikoč
5.	Glušac (Mujko) Suljo	80	Trtoševo	1992	Trtoševo
6.	Glušac (Šahin) Ahmo	54	Trtoševo	1992	Vikoč
7.	Hodžić (Hadžo) Hasna	78	Crnobovići	1992	Šadići
8.	Hodžić (Halil) Šefik	56	Foča	1992	Miljevina
9.	Hodžić (Mehmed) Fajko	54	Godijeno	1994	Sarajevo
10.	Hodžić (Rešo) Halil	64	Šadići	1992	Šadići
11.	Hodžić (Suljo) Hamdo	79	Sadići	1992	Šadići
12.	Konjo Zićro	72	Trtoševo	1992	Kunovo
13.	Kurt Selman	94	Vikoč	1992	Vikoč
14.	Letić (Šahin) Murat	52	Sarajevo	1992	Hrasnica
15.	Mehmedspahić (Bećir) Haso	72	Vikoč	1992	Vikoč
16.	Mehmedspahić (Šaćir) Hilmo	68	Sarajevo	1993	Sarajevo
17.	Mehmedspahić(Meho) Himzo	51	Sarajevo	1995	Sarajevo
18.	Musić (Alija) Eki	40	Vikoč	1992	Vikoč
19.	Nurak (Hamid) Atif	57	Tvrdaci	1992	Tvrdaci
20.	Ramović (Jusuf) Šaćir	71	Vitine	1992	Vitine
21.	Ramović (Smajo) Abid	57	Foča	1992	Foča
22.	Ramović (Smajo) Hamid	59	Vitine	1992	Foča
23.	Ramović (Smajo) Husko	57	Sarajevo	1992	Sarajevo
24.	Ramović (Uzeir) Ramo	78	Foča	1992	Foča
25.	Robović (Hasan) Hasan	54	Hadžići	1992	Hadžići
26.	Šandal (Hadžo) Ibrahim	65	Suvtići	1993	KPD Foča
27.	Šandal (Omer) Zahir	67	Vikoč	1992	Vikoč
28.	Šljivo (Arif) Mustafa	81	Tvrdaci	1992	Tvrdaci
29.	Tatarovac (Hasan) Huso	74	Gradojevići	1992	Gradojevići
30.	Trako (Mujo) Faik	45	Sarajevo	1993	Mujanovića B.
31.	Trako (Omer) Ibro	58	Gradojevići	1992	Vikoč
32.	Zunđa (Ibro) Fatima	80	Vikoč	1992	Grdojevići

Spisak raseljenih i izbjeglih lica, sa područja Završi – džemat Kunovo, Grdijevići i Vikoč, umrlih prirodnom smrću u vrijeme 1992 – 2008. godine.

R.b.	Prezime, očevo ime, ime umrlog	God. star.	Mjesto boravka	Kad je umro	Gdje je umro
1.	Alić (Avdo) Ibro	84	Budišići	2003	Sarajevo
2.	Alić (Hamid) Bega	80	Budišići	1999	Sarajevo
3.	Alić (Ibro) Hasan	42	Budišići	2007	Sarajevo
4.	Ćerimović Alija	76	Foča	2008	Sarajevo
5.	Delić (Arif) Muša	70	Goražde	1996	Goražde
6.	Delić (Halil) Šaćir	75	Goražde	1994	Goražde
7.	Delić (Huso) Hanija	78	Kunovo	2003	Sarajevo
8.	Delić Hatidža	77	Šadići	2007	Sarajevo
9.	Durak (Huso) Hasiba	73	Vitine	2004	Sarajevo
10.	Glušac (Adem) Šemso	73	Foča	2003	Sarajevo
11.	Glušac (Avdija) Salko	78	Trtoševo	1998	Sarajevo
12.	Glušac (Hasan) Umija	75	Trtoševo	2005	Sarajevo
13.	Glušac (Mujko) Bajro	77	Trtoševo	2005	Sarajevo
14.	Glušac (Šaćir) Zahir	64	Trtoševo	1998	Tešanj
15.	Glušac Uma	76	Trtoševo	2006	Visoko
16.	Halap Murat	95	Vitine	2008	Pljevlja
17.	Hodžić (Šaban) Ahmo	78	Šadići	2007	Sarajevo
18.	Hodžić (Šaćir) Zejna	82	Šadići	2006	Sarajevo
19.	Hodžić Fata	74	Šadići	1998	Sarajevo
20.	Hodžić Naza	71	Šadići	2001	Sarajevo
21.	Kantar (Meho) Šaban	81	Gradojevići	2006	Goražde
22.	Kantar Šerifa	76	Gradojevići	2001	Sarajevo
23.	Klepo Mujo	63	Vikoč	1993	Goražde
24.	Klepo Murtija	73	Tvrdaci	2005	Sarajevo
25.	Konjo Ziza	73	Trtoševo	2006	Sarajevo
26.	Kopriva (Bećir) Fatima	67	Zabrđe	2007	Sarajevo
27.	Kopriva (Bećir) Šerifa	75	Vikoč	2005	Sarajevo
28.	Kopriva (Hasan) Mujo	79	Vikoč	2007	Sarajevo
29.	Letić (Šahin) Nazif	53	Sarajevo	2006	Sarajevo
30.	Mehmedspahić (Adem) Mujo	81	Pogledine	2000	Sarajevo

31.	Mehmedspahić (Šaćir) Munib	62	Sarajevo	1997	Sarajevo
32.	Mehmedspahić (Šaćir) Šaban	63	Sarajevo	2003	Sarajevo
33.	Mehmedspahić (Zećir) Haska	69	Trtoševo	2008	Sarajevo
34.	Mehmedspahić Šaćir	80	Trtoševo	2008	Goražde
35.	Muratović (Osman) Zejna	81	Vikoč	1997	Sarajevo
36.	Ramović (Hasib) Adem	84	Vitine	2005	Sarajevo
37.	Ramović (Osman) Hasan	77	Vitine	2001	Sarajevo
38.	Ramović Iza	75	Vitine	2001	Sarajevo
39.	Robović (Halil) Osman	68	Robovići	1998	Sarajevo
40.	Robović (Mujkan) Suljo	72	Vitine	2000	Sarajevo
41.	Robović (Smajo) Milka	69	Robovići	1997	Sarajevo
42.	Šabović (Mujo) Mustafa	80	Kunovo	1992	Goražde
43.	Šabović (Mustafa) Suljo	58	Kunovo	1998	Sarajevo
44.	Šandal (Halil) Mera	71	Grdojevići	2001	Sarajevo
45.	Šandal (Juso) Ibro	72	Gradojevići	2006	Sarajevo
46.	Šandal (Ramo) Meho	71	Suvtići	2001	Sarajevo
47.	Šandal Fata	75	Suvtići	2005	Sarajevo
48.	Tatarovac (Adem) Draga	82	Gradojevići	2005	Sarajevo
49.	Telo (Zećir) Suljo	63	Kunovo	1997	Sarajevo
50.	Telo Fatima	60	Kunovo	2006	Sarajevo
51.	Trako (Huso) Mahmut	32	Kunovo	2002	Sarajevo
52.	Trako (Selman) Zemka	77	Foča	2008	Sarajevo
53.	Zec (Bajro) Ahmet	73	Kunovo	1992	Goražde
54.	Zeković Alija	88	Foča	2007	Sarajevo
55.	Zunđa (Ibro) Mujo	89	Kunovo	1995	Goražde

VII

KRAJ KUNOVSKOG DŽEMATA I NJEGOVIH DŽEMATLIJA

Kada sam dovršavao ovu moju knjige mislio sam da je napisah sa namjerom da ostane, da se pamti i ne prepusti zaboravu moj kraj i njegovi žitelji. Da istorija zabilježi kako su živjeli i preživljavali sve golgote kroz koje su prošli. I gle čuda, ne prođe puno vremena, a opet tragedija i zločini u cijeloj Bosni i Hercegovini i u mojem kraju.

Zbog toga imam namjeru da kroz dalje kazivanje opišem kraj kunovskog džemata i njegovih džematlija. U prvom dijelu knjige, opisao sam koliko je u tom džematu bilo zaselaka, žitelja i koliko je tih stanovnika stradalo od četničkih zločina u Drugom svjetskom ratu. Dalje, naveo sam koliko je zbog toga ugašeno sela i zaselaka, kao i sve bitne podatke koji su interesantni za istoriju.

U ovom poglavlju knjige navest ću sve zaseoke, domaćinstva i broj članova tih domaćinstva, koji su se nalazili u džematu 1992. godine. Selo Kunovo bilo je džemat, a činili su ga zaseoci sa brojem domaćina i brojem članova tih domaćinstava. Vitine domaćinstvo: Ramović Adema 2 člana, Ramović Sulje 2, Ramović Šaćira 2, Ramović Hasana 6, Ramović Hamida 4, Halap Murata 6, i Durak Omera 2 člana. Budišići domaćinstvo: Alić Salke 2 člana, Alić Ibre 3 i Alić Alije 2 člana domaćinstva. Robovići domaćinstvo: Robović Hase 4 člana, Robović Mustafe 4 i Robović Osmana 5 članova. Ruići domaćinstvo: Šabović Mustafe 8 članova, Delić Muje 2 i Zec Ahmeta 2 člana. Kujačići domaćinstvo: Trako Ekrema 7 članova, Trako Zibe udove Huse 4 i Letić Ćamila 6 članova. Crnobovići domaćinstvo: Telo Sulje 3 člana, Zunđa Muje 2 i Čolaković Rame 3 člana. Šadići

domaćinstvo: Hodžić Mehmeda 2 člana, Hodžić Ahme 3, Hodžić Zejne 1, Hodžić Hamde 3, Hodžić Alije 1 i Hodžić Halila 6 članova. Gradojevići domaćinstvo: Tahto Ibre 2 člana, Tatarovac Huse 3, Šandal Ibre 3, Kantar Šabana 4 i Kantar Šerifa 2 člana. Suvtići domaćinstvo: Šandal Ibrahima 3 člana i Šandal Mehe 2 člana.

Prema tome, u devet zaselaka rat je zatekao 34 domaćinstva sa 114 članova domaćinstva. Džemat je imao i nešto vikend-kuća i to: u zaseoku Rujići kuće Zec Beće, Zec Bajre, Delić Salke i Letić Naila. U Kuljančićima Trako Muje, u Suvtićima Trako Džemala i Abdurahmana, te u Šadićima Muharem Ibre. Vlasnici vikend-kuća redovno su posjećivali te kuće, odmarali se i vršili nadzor vlastite imovine, koju su posjedovali u džematu.

U prvom dijelu knjige naveo sam da je cijeli poratni period iza Drugog svjetskog rata sa tog područja bio obilježen velikom migracijom mlađih žitelja, dok je ovaj rat uglavnom u džematu zatekao starije žitelje sa vrlo malim brojem mlađih ljudi, uglavnom svi žitelji džemata blagovremeno su 1992. godine napustili džemat osim što je jedan manji broj umro ili stradao poslije toga. Sve kuće i gospodarski objekti spaljeni su i uništeni, tako da je sada cijeli džemat potpuno uništen i veliko je pitanje da li će se ikada obnoviti.

Bivši žitelji džemata raselili su se po cijeloj Jugoslaviji i stranim zemljama, pa ne postoji nikakva mogućnost da se vrate u svoj zavičaj.

Porodica Trako

Što se tiče moje porodice njoj ću posebno posvetiti pažnju i opisati sve pojedinosti da naša pokoljenja pamte i podatke prenose s koljena na koljeno.

Ovaj rat u mojoj široj porodici zatekao je 67 članova i to po domaćinstvima kako slijedi: Trako (Alije) Ekrema 7 članova u Kunovu, Trako Zibe udove Huse 4 člana u Kunovu, Trako (Muharema) Ramiza 6 u selu Djedovu - Foča, Trako Amila sina Halila 5 u Foči, Trako (Abdurahmana) Džamila 3 u Foči, Trako (Abdurahmana) Ferhada 4 u Foči, Trako Zemke udove Abdurahmana 2 u Foči, Trako (Ekrema) Dževada 4 u Goraždu, Trako (Džemala) Benjamina 4 u Splitu, Trako (Halila) Mehmedalije 4 u Sarajevu, Trako (Muje) Faika 4 u Sarajevu, Trako (Sulje) Muje 2 u Sarajevu, Trako (Muharema) Kemala 3 u Sarajevu, Trako (Muharema) Muha-

meda 3 u Odžaku, Trako (Alije) Edhema 4 u Banjoj Luci, Trako (Abdurahmana) Hamzalije 5 u Sarajevu i DelićAlije 3 u Goraždu. Svih navedenih domaćinstava, članovi su napustili kuće i stanove, a nakon toga kuće i stanovi su opljačkani od četnika i u dosta slučajeva spaljeni.

Porodica Benjamina stigla je u Australiju, Edhema u Norvešku, Džamila u Ameriku, Muhameda u Hrvatsku, Hamzalije u Belgiju i Muhamedalije u Njemačku. Faikova porodica se nalazi u Zenici, Dževadova u Goraždu, dok su ostali u Sarajevu.

Dobar broj odraslih i sposobnih muškaraca porodice, nalazilo se u domovinskom ratu za odbranu zemlje. Svako domaćinstvo u porodici ima svoju priču o pređenom putu u ratu i životnim problemima koje je preživjela u toku rata.

Navest ću samo moju ratnu situaciju koju sam doživio i preživio u Sarajevu, ulica Banjalučka.

Ostao sam sam u kuću sa nepunih 70 godina života. Doživio sam svo orgijanje i torturu četnika. Premetačina kuće, traženje nakita, deviza, oružja i drugih stvari. Opljačkali su mi: auto, 5.000 maraka, dva televizora i radioliniju te sve druge pokretne stvari u prizemnom stanu kuće. Pored mojih 73 godine koje sam navršio u toku rata, prilično narušenog zdravlja, četnici su me tjerali na prisilan rad. Branio sam se uz pomoć ljekara i ljekarskih komisija, tako da nisam izgubio ovo malo života na liniji. Posljednjih dana četničke okupacije na Grbavici, bilo je teško živjeti i podnositi sve terore, pljačke i paljevine koje su provodili posljednjih dana. Napokon devetnaestog marta 1996. godine oslobođena je Grbavica i dočekao sam tu željno čekajuću slobodu.

Najteže što sam doživio pod četničkom okupacijom jeste to da su mi ubili sina jedinka Faika, 3. marta 1993. godine. Svaki civilizovan čovjek i roditelj može me razumjeti staviši se u moj položaj, kada gleda ubijeno svoje jedino dijete, snažno mlado sa tek svojim 45 navršenih godina. Isto tako teško mi je pala vijest o ubistvu mog tetića Delić Alije-hafiza koji je ubijen u Goraždu 1992. godine. Imao sam još bolnih vijesti o pogibijama, ranjavanju i drugih članova porodice, poznanika i prijatelja, ali kako sam gore naveo najteža je tuga i žalost za mojim Faikom. Teško me je pogodila vijest o pogibiji mojeg dobrog i plemenitog šurjaka Adila Deljkića i sina

svastike Izeta Nalića, te vijest o ranjavanju Osmana (Ekremovog) Trake i ćerke mi od svastike Senije Kapetanović.

Sve su to tragične situacije koje su zadesile mene i na hiljade nedužnih i nevinih ljudi naše zemlje, kojima su četnički zlotvori ugasili živote, živim nanijeli bol i stvorili ožiljke, koje će nositi na duši do posljednjeg časa života.

Zbog toga preživjeli žitelji naše zemlje, koji znaju i imaju smisla za pisanje istorije, treba da zabilježe svaki slučaj izgubljenog života u našoj zemlji. Da zabilježe i druga sva zlodjela, pljačke i paljevine i da ostave sljedećim naraštajima da se sjećaju i ne zaborave sva ta djela zlotvora koja su nam nanijeli.

Poštenim ljudima, bez obzira koje su vjere i nacionalnosti, treba omogućiti da gaje zajedničku ideju o suživotu i zajedničkom radu, kako to rade svi civilizovani ljudi i zemlje, a zlotvore prezirati i progoniti da osjete zasluženu kaznu. Ovo zbog toga što život ne poznaje barijere i granice i traži zajednički suživot na svakom koraku. Svaki onaj koji misli da može sam živjeti u svojem ataru, taj ne zna što je životna potreba i šta ga sve tjera na zajednički suživot. Mnogi to naknadno uvide, onda se kaju cijeli život.

Kao i u kunovskom džematu i džematu Vikoč ovaj rat također je učinio svoje, i stanovništvo se listom iselilo, a sva imovina je opljačkana od strane četnika. Stambene i gospodarske zgrade su sve popaljene i sve je totalno uništeno. Četnici su i ovom prilikom spalili džamiju i musluk, koje su bile izgrađene poslije završetka Drugog svjetskog rata.

Jedan broj stanovnika iz ovog kraja je poubijan, jedan broj je zatvoren u fočanski Kazneno-popravni dom, kojom prilikom je stradalo i dosta ljudi.

Po selima i zaseocima ovaj rat je zatekao domaćinstva i članove tih domaćinstava kako slijedi:

Pogledinje:

- Mehmedspahić Smaje..... 2 člana
- Mehmedspahić Muje ..... 2 člana
- Mehmedspahić Tahira..... 2 člana
- Mehmedspahić Šaćira..... 3 člana

Trtoševo:

- Glušac Ume..... 2 člana
- Glušac Rahmana..... 2 člana
- Glušac Šahina..... 5 članova
- Glušac Emina..... 5 članova
- Glušac Sulje..... 2 člana
- Glušac Zahira..... 2 člana
- Glušac Salke..... 4 člana
- Konjo Zićre..... 6 članova
- Konjo Ramiza..... 2 člana

Rudež – Vikoč:

- Piralija Muje..... 1 član
- Kopriva Muje..... 2 člana
- Mehmedspahić Hase..... 3 člana
- Šandal Zahira..... 5 članova
- Šandal Sulejmana..... 3 člana
- Adović Fadila..... 5 članova
- Adović Envera..... 2 člana
- Adović Sulejmana..... 6 članova
- Adović Muje..... 4 člana
- Klepo Muje..... 2 člana
- Musić Alije..... 3 člana
- Musić Ibrahima..... 4 člana

Tvrdaci:

- Bekan Hasana..... 8 članova
- Bekan Muje..... 2 člana
- Mujanović Hasana..... 2 člana
- Mujanović Fate..... 3 člana
- Duraković (Šalonje) Mehe..... 3 člana
- Nurak Atifa..... 2 člana
- Šljivo Mustafa..... 2 člana
- Hodžić Hadže..... 3 člana

Husnići:

- Rogo Smaila..... 3 člana
- Duraković Hasana..... 3 člana
- Duraković Hadžana..... 3 člana
- Duraković Džafera..... 5 članova
- Dikonja Hadžire..... 2 člana
- Dikonja Hadžire..... 5 članova
- Čauš Osmana..... 3 člana
- Čauš Muradifa..... 5 članova

Račići:

- Muratović Smaje..... 4 člana
- Kurta Selmana..... 8 članova
- Klinac Emina..... 4 člana
- Babić Mustafe..... 2 člana
- Babić Avdije..... 2 člana
- Mehmedspahić Osmana..... 2 člana
- Mehmedspahić Ferida..... 5 članova
- Trako Džemaila..... 5 članova

Veselice:

- Čolo Sulje..... 3 člana
- Čolo Safeta..... 6 članova
- Čolo Halima..... 4 člana
- Čolo Rahime..... 3 člana
- Šehović Latifa..... 2 člana
- Šehović Enesa..... 4 člana
- Klapuh Zajke..... 4 člana
- Klapuh Alije..... 3 člana
- Klapuh Hadžana..... 4 člana
- Suljić Ragiba..... 4 člana
- Suljić Uzeira..... 2 člana
- Mehmedspahić Ibre..... 4 člana
- Dikonja Šabana..... 6 članova

Luke:

- Muharem Salkana..... 5 članova
- Muharem Redže..... 2 člana
- Muharem Latifa..... 4 člana
- Muharem Zlatije..... 2 člana
- Muharem Mirse..... 4 člana
- Čengić Džemaila..... 5 članova
- Dikonja Selima..... 2 člana
- Suljić Mere..... 4 člana
- Bekan Haske..... 6 članova
- Kobiljar Rasima..... 4 člana
- Fazlić Fatime..... 1 član

Gornje Papratno:

- Trako Hajra..... 2 člana
- Trako Bajre..... 2 člana
- Moco Fatime..... 1 član
- Moco Šeće..... 2 člana
- Nukica Hamida..... 3 člana
- Nukica Zende..... 1 član
- Šoro Malkije..... 3 člana
- Klapuh Semiza..... 2 člana
- Šalvara Zinete..... 1 član

Donje Papratno:

- Ahmić Eme..... 2 člana
- Ahmić Hajra..... 4 člana
- Ahmić Ramiza..... 4 člana
- Ahmić Salke..... 1 član
- Ahmić Alije..... 2 člana
- Ahmić Edina..... 3 člana
- Brković Bešira..... 4 člana
- Brković Šabana..... 5 članova
- Brković Halima..... 6 članova
- Hrustan Šabana..... 11 članova

- Hrustan Ševala..... 3 člana
- Hrustan Rifata..... 2 člana
- Hrustan Ferida..... 4 člana
- Hrustan Aziza..... 7 članova
- Komar Jusufa..... 1 član
- Komar Mere..... 1 član
- Komar Huseina..... 5 članova
- Muharem Mustafe..... 3 člana
- Muharem Šemsa..... 1 član
- Stovrag Jusufa..... 2 člana
- Stovrag Atifa..... 4 člana
- Kolenda Rame..... 1 član
- Kolenda Kade..... 2 člana
- Kolenda Hasana..... 6 članova
- Kolenda Šaćira..... 6 članova
- Ćebo Alije..... 3 člana
- Liko Vahida..... 3 člana
- Sefer Osmana..... 2 člana
- Taranin Šeće..... 2 člana
- Suljić Zajka..... 3 člana

Prema tome, u ovih deset zaselaka džemata Vikoč bilo je ukupno 111 domaćinstava sa 373 člana tih domaćinstava. Iz ovih podataka vidljivo je kakvu je golgotu doživio muslimanski živalj u ovom ratu, pa je veliko pitanje da li će se više ikada obnoviti i ovaj džemat i njegovi žitelji vratiti u svoj rodni kraj.

U prvom dijelu moje knjige iskazani su podaci za džemat Grdijeviće, pa se iz istih može zaključiti da je u ovom džematu, kao i Kunovu u kom je ovaj rat zatekao vrlo mali broj domaćinstava i članova tih domaćinstava.

U prvom dijelu moje knjige vidljivo je da je u Drugom svjetskom ratu iz grdijevskog džemata stradao veliki broj žitelja, a poslije toga rata veliki je broj mladih žitelja otišao u druga mjesta zbog zaposlenja i nikada se više nisu vraćali u svoje mjesto. No, pogledajmo podatke po zaseocima u ovom džematu.

Grdijevići:

- Hamović Halil..... 4 člana
- Đedović Mujko..... 5 članova
- Đedović Huso..... 3 člana
- Đedović Tahir..... 4 člana
- Zukanović Kasim..... 3 člana
- Čaušević Bećir..... 3 člana

Toholji:

- Sadija Bećir.....4 člana
- Bakaran Samajo..... 2 člana
- Đedović Alija..... 2 člana
- Čehović Ramo..... 2 člana
- Murtović Abid..... 5 članova
- Murtović Alija Aljo..... 4 člana
- Dolan Fadil..... 3 člana
- Dolan Bećir.....6 članova
- Smajović Aljo..... 2 člana
- Bičo Zajko..... 2 člana
- Džomba Melća..... 2 člana
- Tabak Nail..... 2 člana
- Rizvanović Bećir..... 2 člana
- Bećirbašić Ramiz..... 2 člana
- Šljivo Džemo..... 2 člana

Prema tome, u ova dva zaseoka džemata Grdijevići bilo je 21 domaćinstvo sa 64 člana žitelja.

Kada pogledamo cijelo područje Završi vidi se da je ovaj rat zatekao u sva tri džemata 166 domaćinstava i 551 stanovnik muslimanskog življa. Analizirajući takvo stanje na ovom području jasno se može izvesti zaključak da se ovaj kraj nikada nije oporavio od posljedica Drugog svjetskog rata i četničkih zločina koji su naneseni Muslimanima u ovom kraju.

Istina, i velika migracija življa sa ovog područja jedan je od uzroka tako malom broju stanovništva, ali glavni je uzrok četnički pokolj stanovništva.

Ostaci bogumilskih nadgrobnih spomenika, popisi stanovnika iz turskog vremena i Kunovski zapis, svjedoče da su ove krajeve duži vremenski period naseljavali Muslimani, ali eto, gorka je sudbina tih žitelja da su Muslimani za sada potpuno protjerani iz tih krajeva, a na istoričarima je da zabilježe i ostave budućim naraštajima dokaze o svemu što se zbilo na ovom području. Moj skromni doprinos je istoriji što sam prikupio ove podatke, koji su skoro sto posto tačni.

Prilog 6

Spisak stanovnika džemata Kunovo, Grdijevići i Vikoč koji su posjetili svoj rodni kraj 30. septembra 1999. godine.

R.b.	Prezime, očevo ime i ime	Godina rođenja	Selo
1.	Alić (Avdo) Ibro	1919	Budišići
2.	Delić (Bajro) Salko	1932	Kunovo
3.	Delić (Hadžo) Mirsad	1977	Kunovo
4.	Delić (Meho) Behka	1956	Kunovo
5.	Delić (Rašid) Mujo	1923	Kunovo
6.	Đedović (Mujka) Fadil	1966	Grdijevići
7.	Glušac (Fehim) Mirsad	1954	Trtoševo
8.	Glušac (Fehim) Mirsada	1953	Trtoševo
9.	Glušac (Osman) Rahman	1928	Trtoševo
10.	Glušac (Salko) Mujo	1959	Trtoševo
11.	Glušac (Suljo) Ragib	1959	Trtoševo
12.	Glušac (Zahir) Šaćir	1962	Trtoševo
13.	Hodović (Mustafa) Zehra	1957	Crnobovići
14.	Hodžić (Huso) Mehmed	1929	Šadići
15.	Hodžić (Šaban) Ahmo	1930	Šadići
16.	Hodžić (Šaćir) Zejna	1925	Šadići
17.	Huskić (Zahir) Nezira	1963	Trtoševo
18.	Klapuh (Suljo) Šemsa	1954	Crnobovići
19.	Konjo (Hadžan) Ramiz	1928	Trtoševo
20.	Konjo (Zićro) Vahid	1964	Trtoševo
21.	Letić (Rašid) Nail	1949	Kunovo
22.	Letić (Salko) Fatima	1953	Kunovo
23.	Letić (Šahin) Nazif	1950	Kunovo
24.	Lukovac (Halil) Zumra	1940	Grdijevići
25.	Lukovac (Kasim) Hajrudin	1964	Grdijevići
26.	Lukovac (Omer) Kasim	1940	Grdijevići
27.	Mehmedspahić (Izilfa) Fatima	1941	Pogledine
28.	Mehmedspahić (Mujo) Adem	1949	Pogledine
29.	Mehmedspahić (Mujo) Zarfa	1951	Pogledine
30.	Mehmedspahić (Osman) Ramiz	1954	Pogledine

31.	Mehmedspahić (Osman) Ramiza	1930	Pogledine
32.	Mehmedspahić (Sulejman) Atif	1940	Pogledine
33.	Mehmedspahić (Sulejman) Tahir	1936	Pogledine
34.	Mehmedspahić (Šaban) Ćama	1927	Pogledine
35.	Mehmedspahić (Šaćir) Hilmo	1956	Pogledine
36.	Mehmedspahić (Zećir) Haska	1930	Pogledine
37.	Robović (Halil) Adem	1932	Robovići
38.	Robović (Hasan) Huso	1921	Robovići
39.	Robović (Smajo) Mustafa	1933	Robovići
40.	Sabović (Ramo) Zineta	1964	Crnobovići
41.	Šabović (Mujo) Sanija	1953	Kunovo
42.	Šabović (Mustafa) Omer	1952	Kunovo
43.	Šabović (Suljo) Muamir	1977	Kunovo
44.	Šandal (Ibrahim) Šaćira	1939	Suftići
45.	Šandal (Meho) Mehmedalija	1959	Suftići
46.	Šandal (Ramo) Meho	1929	Suftići
47.	Telo (Isana) Fatima	1939	Crnobovići
48.	Trako (Alija) Ekrem	1932	Kunovo
49.	Trako (Ćamil) Esma	1944	Kunovo
50.	Trako (Selman) Ziba	1943	Kunovo
51.	Vejo (Mujo) Munira	1957	Kunovo
52.	Zec (Ahmet) Osman	1959	Kunovo
53.	Zec (Meho) Šemso	1961	Kunovo

Navedeni žitelji sa ovog spiska protjerani su iz svog rodnog mjesta 4. jula 1992. godine od strane četnika i tek sada im je SFOR omogućio da posjete svoj rodni kraj.

Prilikom posjete svom rodnom mjestu zatekli su poražavajuće stanje. Sve kuće i ostale gospodarske zgrade su do jedne spaljene. Pokretne stvari prethodno su opljačkane. Također, krupna i sitna stoka je sva opljačkana od strane četnika.

Nadgrobni spomenici u grobljima svi su vandalski polupani i uništeni. Škola u Kunovu, također, je zapaljena i uništena 1998. godine.

Susret sa komšijama Srbima bio je dosta hladan, ali je ipak bilo i razgovora i pitanja kako smo rat preživjeli.

Incidenata na putu i u mjestu nismo imali. Pratila su nas dva transportera SFOR-a i tumač sa svojim autom. Tri srpska policajca koja su također bila u pratnji našeg autobusa, bili su na visini svog zadatka.

Vođa puta bio je Ekrem Trako, o čemu je podnio izvještaj i sačinio ovaj spisak.

Sarajevo 30.09.1999. god.

FOTOGRAFIJE

Mujo Trako kao učesnik NOR-a

Mujo Trako, sin Faik i supruga Atifa

Sin Muje Trake Faik sa suprugom

Unučad Muje Trake

BILJEŠKA O PISCU

Mujo Trako je rođen u zemljoradničkoj porodici u Kunovu, Foča, 18. marta 1923. godine. Osnovnu školu završio je u Čelebiću - Foča, srednju u Sarajevu, višu u Beogradu i visoku u Zagrebu, gdje je diplomirao na Pravnom fakultetu.

Penzionisan je 1983. godine.

Radni vijek proveo je u administraciji u Foči, Goraždu i Sarajevu.

Učesnik je NOR-a.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....5

UVOD.....7

I KUNOVO.....9
II PLEME TRAKO.....15
III KATAKLIZMA.....49
IV KRAJ KUNOVSKE LEGENDE.....77
V ODISEJA.....87
VI ŽRTVE RATA U DŽEMATU VIKOČ.....109
VII KRAJ KUNOVSKOG DŽEMATA
I NJEGOVIH DŽEMATLIJA.....163

FOTOGRAFIJE.....176

BILJEŠKA O PISCU.....178

SADRŽAJ.....179